Gustave Le Bon

PSIHOLOGIA MULŢIMILOR

Civilizaţiile au fost create şi îndrumate de către o mică aristocraţie intelectuală, niciodată de către mase.

Acestea din urmă nu au forţă decât pentru a distruge, iar dominaţia lor reprezintă întotdeauna DEZORDINE.

Traducător Mariana Tabacu

Editura ANTET XX PRESS

CUPRINS

Introducere: **ERA MASELOR 3**

CARTEA ÎNTÂI: SPIRITUL MASELOR 7

CAPITOLUL I

CARACTERISTICI GENERALE ALE MASELOR

LEGEA PSIHOLOGICĂ A UNITĂŢII LOR MINTALE 7

CAPITOLUL II

SENTIMENTELE ŞI ETICA MASELOR 13

1. Impulsivitatea, mobilitatea şi irascibilitatea maselor 13

2. Capacitatea de sugestionare şi credulitatea maselor 15

3. Exagerarea şi simplismul sentimentelor 19

4. Intoleranţa, autoritarismul şi conservatorismul maselor 20

5. Etica maselor 22

CAPITOLUL III

IDEILE, GÂNDIREA ŞI IMAGINAŢIA MASELOR 24

1. Ideile maselor 24

2. Gândirea maselor 26

3. Imaginaţia maselor 27

CAPITOLUL IV

CONVINGERILE MASELOR ŞI FORMELE RELIGIOASE PE CARE LE ÎMBRACĂ 30

CARTEA A II-A:

OPINIILE ŞI CREDINŢELE MASELOR 33

CAPITOLUL I

FACTORII ÎNDEPĂRTAŢI AI CREDINŢELOR ŞI OPINIILE MASELOR 33

1. Rasa 34
2. Tradiţiile 34
3. Timpul 35
4. Instituţiile politice şi sociale 36
5. Învăţământul şi educaţia 38

CAPITOLUL II

FACTORII IMEDIAŢI AI OPINIILOR MASELOR 43

1. Imaginile, cuvintele şi formulele 43
2. Iluziile 46
3. Experienţa 47
4. Raţiunea 48

CAPITOLUL III

ÎNDRUMĂTORII MASELOR ŞI MIJLOACELE LOR DE PERSUASIUNE 51

1. Îndrumătorii maselor 51

2. Mijloacele îndrumătorilor de mase: afirmaţia, repetiţia, contagiunea 54

3. Prestigiul 57

CAPITOLUL IV

LIMITE DE VARIABILITATE LA NIVELUL CREDINŢELOR ŞI OPINIILOR MASELOR 62

1. Credinţele stabile 62

2. Opiniile schimbătoare ale maselor 65

CARTEA A III – A

CLASIFICAREA ŞI DESCRIEREA CATEGORIILOR DE MASE 69

CAPITOLUL I

CLASIFICAREA MASELOR 69

CAPITOLUL II

MASELE AŞA-ZIS CRIMINALE 71

CAPITOLUL III

JURAŢII DE LA CURTEA CU JURI 74

CAPITOLUL IV

MASELE ELECTORALE 76

CAPITOLUL V

ADUNĂRILE PARLAMENTARE 82

NOTE 77

Introducere
ERA MASELOR

La prima vedere, marile bulversări care preceda salturile de civilizaţie par determinate de transformări politice considerabile: invazii de popoare ori răsturnări de dinastii. Dar o cercetare atentă a acestor evenimente da la iveala, cel mai adesea, faptul că adevăratele cauze, dincolo de cele aparente, ţin de o modificare profundă a mentalităţii popoarelor. Veritabilele răsturnări istorice nu sunt cele care impresionează prin amploare şi violenta.

Singurele schimbări importante din care decurge primenirea civilizaţiilor, se operează la nivelul opiniilor, conceptelor şi

credinţelor. Iar dacă ele se manifestă rar, aceasta se datorează faptului că fondul ereditar al unei rase este elementul ei cel mai stabil.

Epoca actuală constituie unul dintre momentele critice, în care gândirea umanităţii este pe cale de a se transforma. Doi factori fundamentali stau la baza acestei transformări. Primul e distrugerea credinţelor religioase, politice şi sociale din care deriva toate elementele civilizaţiei noastre. Cel de-al doilea este crearea unor condiţii de existenţă şi de gândire complet noi, generate de cuceririle moderne ale ştiinţei şi industriei.

Epoca modernă reprezintă o perioadă de tranziţie şi de anarhie, deoarece ideile trecutului, deşi sunt bulversate, rămân încă

foarte puternice, iar cele care trebuie să le înlocuiască sunt doar în curs de cristalizare, pe cale de a se închega. La ora actuală nu este uşor de spus ce va rezulta, într-o bună zi, în urma unei asemenea perioade, neapărat puţin haotică. Pe ce idei fundamentale se vor clădi societăţile ce vor urma după a noastră încă nu ştim. Dar deja se poate prevedea că organizarea lor se va baza pe o putere nouă, suverana epocii moderne: puterea maselor.

Pe ruinele atâtor idei considerate odinioară adevărate, dar moarte astăzi, atâtor puteri rând pe rând dărâmate prin revoluţii, doar puterea aceasta va creşte, pârând că va trebui să le absoarbă în curând pe celelalte. Pe când bătrânele noastre credinţe se clatină şi dispar, pe

când vechii stâlpi ai societăţilor se năruie unul după altul, acţiunea maselor rămâne singura forţă pe care nimic nu o ameninţă şi al cărei prestigiu sporeşte mereu. Epoca spre care ne îndreptăm va fi cu adevărat era maselor.

Doar cu un secol în urmă, politica tradiţionala a statelor şi rivalităţile dintre prinţi constituiau principalii factori ai evenimentelor. Cel mai adesea, opinia maselor nu conta. Astăzi tradiţiile politice, tendinţele individuale ale suveranilor, rivalităţile1 lor cântăresc mai puţin. Vocea maselor a devenit preponderentă. Ea dictează conduita regilor. Destinele naţiunilor nu se mai pregătesc în consiliile prinţilor, ci în spiritul maselor.

Pătrunderea claselor populare în viaţa

politică, transformarea lor progresivă în clase conducătoare – iată una dintre cele mai pregnante caracteristici ale epocii noastre de tranziţie. În realitate, nu datorită votului universal, atât de multă vreme prea puţin influent, au pătruns clasele populare în politică. Puterea maselor s-a născut, în primul, datorită propagării unor idei încet implantate în spirite şi, apoi, asocierea treptată a indivizilor, având drept rezultat realizarea concepţiilor până atunci doar teoretice. Asocierea a permis maselor să-şi cristalizeze ideile, care, chiar dacă nu erau foarte corecte, erau strâns legate de interesele lor, şi să conştientizeze forţa dobândită de ele. Ele întemeiază sindicate în faţa cărora toate puterile capitulează, creează burse de lucru care, în pofida

legilor economice, au tendinţa de a guverna condiţiile muncii şi ale salariului. Ele îşi trimit în reuniunile guvernamentale reprezentanţi lipsiţi de iniţiativă, de independenţă, reduşi, cel mai adesea, la simpla dimensiune de purtători de cuvânt ai comitetelor care i-au ales.

Astăzi revendicările maselor sunt tot mai clare şi tind să zdruncine din temelii societatea actuală, reducând-o la un comunism primitiv, starea normală a tuturor societăţilor din zorii civilizaţiei. Limitarea zilei de muncă, exproprierea minelor, a căilor ferate, a uzinelor şi a pământului, împărţirea în mod egal a produselor, înlăturarea claselor superioare în folosul celor populare etc.

— Iată cum sună aceste revendicări.

Puţin înclinate spre cumpătata judecată, masele se dovedesc, dimpotrivă, înclinate spre acţiune. Şi forţa lor devine imensă datorită actualei organizări. Dogmele pe care le vedem înfiripându-se vor dobândi în curând forţa vechilor dogme, adică puterea tiranică şi suverană care pune la adăpost de orice punere în discuţie. Dreptul divin al maselor ia locul dreptului divin al regilor.

Scriitorii aflaţi în graţiile burgheziei noastre, aceia care exprimă cel mai bine ideile ei cam înguste, vederile ei prea scurte, scepticismul ei sumar, egoismul ei adesea excesiv, tună şi fulgeră împotriva noii puteri pe care o văd sporind, iar pentru a combate dezordinea spiritelor adresează apeluri disperate Bisericii, odinioară atât de dispreţuite de ei. Vorbesc de falimentul

ştiinţei şi ne aduc aminte de învăţăturile adevărurilor revelate. Dar aceşti nou-convertiţi uită că graţia nu are aceeaşi putere asupra sufletelor prea puţin preocupate de cele de dincolo. Masele nu-i mai vor astăzi pe zeii renegaţi de foştii lor stăpâni. Râul nu curge către izvoare!

Ştiinţa n-a dat faliment şi nu are vreo vină nici pentru anarhia spiritelor, nici pentru noua putere care creşte din această anarhie. Ea ne-a promis adevărul, sau cel puţin stăpânirea conexiunilor accesibile intelectului nostru – dar niciodată nu ne-a promis pacea ori fericirea. Cu suverană indiferenţă faţă de sentimentele noastre, ea nu ne aude lamentările şi nimic nu ne poate da înapoi iluziile alungate de ea.

Simptome universale arată la nivelul

tuturor naţiunilor creşterea rapidă a puterii maselor şi, indiferent de ce ne-ar aduce aceasta, are valoare de necesitate. Reproşurile sunt vorbe în van. Accederea maselor la putere va marca probabil una dintre ultimele etape ale civilizaţiilor occidentale, o revenire la perioadele de anarhie confuză dinaintea înfloririi societăţilor noi. Cum să îi pui stavilă?

Până acum rolul cel mai evident al maselor îl constituiau marile distrugeri ale civilizaţiilor îmbătrânite. Istoria ne învăţa că, atunci când forţele morale – armătura unei societăţi – îşi pierd eficienţa, distrugerea finală este înfăptuită de aceste mulţimi inconştiente şi brutale, pe drept numite barbare. Civilizaţiile de până acum au fost create şi îndrumate de către o mică

aristocraţie intelectuală, niciodată de către mase. Acestea din urmă nu au forţa decât pentru a distruge, iar dominaţia lor reprezintă întotdeauna o fază de dezordine. O civilizaţie presupune reguli fixe, disciplină, trecerea de la instinctiv la raţional, preocupări legate de viitorul ei, un nivel ridicat de cultură – condiţii total inaccesibile maselor, abandonate lor înseşi. Cu forţa lor exclusiv distructivă, ele acţionează precum microbii asupra corpurilor maladive sau asupra cadavrelor. Când edificiul unei civilizaţii e putred, masele conduc la năruirea lui. Atunci se manifestă rolul lor. Pentru o vreme, forţa oarbă a numărului devine singura filosofie a istoriei.

Se va întâmpla la fel şi cu civilizaţia

noastră? Putem avea temeri în această direcţie, dar încă nu o ştim precis. Să ne resemnăm, însă, la gândul că vom suporta dominaţia maselor, căci „mâini” lipsite de prevedere au răsturnat rând pe rând toate barierele ce le-ar fi putut ţine în frâu.

Aceste mase, despre care începe să se vorbească atât de mult, le cunoaştem prea puţin. Psihologii profesionişti, trăind departe de ele, le-au ignorat întotdeauna ori nu s-au ocupat decât de crimele pe câte le pot comite. Exista, fără îndoială, gloate criminale, dar există deopotrivă mulţimi pline de virtuţi, mulţimi eroice etc. Crimele maselor nu constituie decât un caz particular al psihologiei mulţimilor, dar nu cunoaştem configuraţia lor mintală, aşa cum nu o cunoaştem pe cea a individului doar

din descrierea viciilor lui.

La drept vorbind, stăpânii lumii, fondatorii de religii sau de imperii, apostolii credinţelor, oamenii de stat eminenţi şi, într-un plan mai modest, simplii conducători ai micilor colectivităţi omeneşti au fost dintotdeauna, în subconştient, buni psihologi, şi au intuit instinctiv spiritul maselor. Şi tocmai pentru că au desluşit acest spirit au ajuns uşor stăpânii mulţimilor. Napoleon a înţeles de minune psihologia maselor franceze, dar câteodată s-a înşelat în privinţa maselor care formau alte popoare. O asemenea ignoranţă l-a făcut să pornească războaiele împotriva Spaniei şi Rusiei care i-au pregătit căderea.

Cunoaşterea psihologiei maselor constituie suportul omului de stat care vrea

nu să le stăpânească – lucrul a devenit astăzi foarte dificil –, dar cel puţin să nu ajungă total dominat de ele.

Psihologia maselor arată că legile şi instituţiile exercită o slabă influenţă asupra naturii lor impulsive şi că masele sunt incapabile să aibă alte opinii decât cele care le-au fost sugerate. Regulile decurgând din pură echitate teoretică nu ar putea să le dirijeze. Numai impresiile sădite în sufletul lor pot să le seducă. De exemplu, dacă un legislator vrea să stabilească un nou impozit, ar trebui el să-l aleagă pe cel mai potrivit din punct de vedere teoretic? În niciun caz. Cel mai nepotrivit va putea să fie, practic, cel mai bun pentru mase, dacă este mascat şi, aparent cel mai puţin apăsător. Astfel, un impozit indirect, chiar

dacă este exorbitant, va fi întotdeauna acceptat de mase. Extras zi de zi din obiectele de consum, prin fracţiuni infime, nu stânjeneşte obişnuinţele maselor şi le impresionează prea puţin. Înlocuiţi-l cu un impozit proporţional pe salariu sau pe alte venituri, plătibil într-o singură *tranşă* – chiar dacă ar fi de zece ori mai puţin împovărător decât celălalt, va stârni proteste unanime. Micilor sume de bani de zi cu zi, invizibile, li se substituie, într-adevăr, o sumă totală relativ ridicată şi, prin urmare, susceptibilă de a genera neplăcere. Aceasta nu va trece neobservată decât dacă a fost pusă deoparte bănuţ cu bănuţ; dar acest procedeu de economisire presupune o doză de prevedere de care masele sunt incapabile.

Exemplul de mai sus arată clar mentalitatea maselor. Aceasta nu i-a scăpat unui fin psiholog ca Napoleon, dar legislatorii, ignorând spiritul maselor, nu o pot înţelege. Experienţa nu i-a învăţat încă îndeajuns că oamenii nu se conduc după recomandările raţiunii pure. Şi exemplele care să ilustreze psihologia maselor ar putea continua. Numai cunoaşterea acestei psihologii pune într-o lumină limpede numeroase fenomene istorice şi economice, care, altfel, rămân de neînţeles.

Fie şi din pură curiozitate, merită să studiem psihologia maselor. Descifrarea mobilurilor şi acţiunilor oamenilor este la fel de interesantă ca cercetarea mineralelor şi plantelor. Studiul nostru despre spiritul maselor nu poate fi decât o mică sinteză, un

simplu rezumat al cercetărilor noastre, el neoferind decât unele sugestii. Desigur că alţi cercetători vor săpa mai adânc aceasta brazdă pe care noi o începem pe un teren neexplorat până acum.

CARTEA ÎNTÂI
SPIRITUL MASELOR

CAPITOLUL I
CARACTERISTICI GENERALE ALE MASELOR.

LEGEA PSIHOLOGICĂ A UNITĂŢII LOR MINTALE

În mod obişnuit, prin mase înţelegem reunirea unor indivizi, indiferent de naţionalitatea, profesia ori sexul lor şi de întâmplarea ce a făcut ca ei să se afle laolaltă.

Din punct de vedere psihologic, cuvântul mase capăta o cu totul altă semnificaţie. În anumite împrejurări date, şi

doar în acele împrejurări, o mulţime de oameni posedă caracteristici noi, foarte diferite de cele ale fiecărui individ care intră în componenţa ei. Personalitatea conştientă dispare, sentimentele şi ideile tuturor entităţilor sunt orientate în aceeaşi direcţie. Apare un spirit colectiv, tranzitoriu desigur, dar având particularităţi foarte precise. Colectivitatea devine atunci ceea ce eu numesc, din lipsa unei expresii mai potrivite, o masă organizată sau, dacă preferaţi, o masă psihologică. Ea formează un singur corp şi este supusă legii unităţii mintale a maselor.

Faptul că, accidental, mai mulţi indivizi se află împreună nu le conferă caracterul de masă organizată. O mie de indivizi care străbat din întâmplare aceeaşi piaţă

publică, fără a avea un scop comun determinat, nu formează defel o masă psihologică. Pentru ca o mulţime să dobândească particularităţi speciale, este necesară influenţa unor excitanţi a căror natură o vom determina.

Dispariţia personalităţii conştiente şi orientarea sentimentelor şi gândurilor în acelaşi sens, prima trăsătură a mulţimii pe cale de a se organiza, nu presupune neapărat prezenţa simultană a mai multor indivizi în acelaşi loc. Mii de indivizi separaţi pot la un moment dat, sub influenţa unor emoţii violente – un mare eveniment naţional, de exemplu – să dobândească trăsăturile unei mulţimi psihologice. Va fi de ajuns ca o întâmplare oarecare să-i unească şi comportamentul lor îmbracă forma

specifică de acte ale maselor. În anumite momente istorice, o mână de indivizi pot constitui o mulţime psihologică, în timp ce sute de indivizi aflaţi întâmplător împreună nu capătă această caracteristică. Pe de altă parte un întreg popor, fără a avea atributele evidente de aglomerare umană, devine câteodată o mulţime sub efectul cutării sau cutărei influenţe.

O dată formată, mulţimea psihologică dobândeşte caracteristici generale provizorii, dar determinabile. La aceste caracteristici generale se adaugă caracteristici particulare, variind în funcţie de elementele care compun colectivitatea şi care îi pot modifica structura mintală.

Masele psihologice sunt aşadar susceptibile de clasificare. Cercetarea

acestei clasificări ne va arăta că o masă eterogenă, compusă din elemente diferite, are caracteristici comune cu masele formate din elemente mai mult sau mai puţin asemănătoare (secte, caste şi clase), şi, alături de aceste caracteristici, prezintă particularităţi care le diferenţiază de cele din urmă

Înainte de a ne ocupa de diferitele categorii de mase, să examinăm mai întâi caracterele specifice tuturor maselor. Vom proceda ca naturalistul care începe prin a determina caracteristicile generale ale indivizilor unei clase, pentru a stabili mai apoi particularităţile care diferenţiază genurile şi speciile din componenţa respectivei clase.

Nu este uşor de descris spiritul

maselor, configuraţia lui variind nu numai în funcţie de rasă şi compoziţia colectivităţilor, dar şi în raport cu natura şi intensitatea stimulilor primiţi. Aceeaşi dificultate apare de altfel şi în cazul studierii psihologiei individului. În romane, oamenii sunt înfăţişaţi ca având caractere constante, dar în viaţa reală lucrurile stau altfel. Doar uniformitatea mediilor da naştere uniformităţii aparente a caracterelor. Am arătat undeva ca orice configuraţie mintală conţine caracteristici latente care, sub influenţa unor schimbări bruşte de mediu, pot să se manifeste. Astfel, prinde cei mai fervenţi membri ai Convenţiei se numărau burghezi inofensivi care, în condiţii obişnuite, ar fi fost doar nişte pasnici notari ori magistraţi ortodocşi. După domolirea

„furtunii”, ei au reintrat în cadrul normalităţii caracterologice şi Napoleon i-a ales dintre ei pe cei mai docili susţinători ai săi.

Neputând să înfăţişăm aici toate etapele formării maselor, ne vom ocupa mai ales de faza lor de completa organizare. Vom vedea astfel ce pot ele să devină, nu ceea ce sunt mereu. Doar în această fază avansată de organizare, pe fondul invariabil şi dominant al rasei, se suprapun unele caracteristici noi şi speciale care produc orientarea sentimentelor şi gândurilor colectivităţii într-o direcţie identică. Doar atunci se manifesta ceea ce numeam mai sus *legea psihologică a unităţii mintale a maselor*.

Unele particularităţi psihologice ale

maselor sunt comune cu cele ale indivizilor izolaţi, altele, dimpotrivă, nu se întâlnesc decât la colectivităţi. Vom studia mai întâi aceste caracteristici particulare, pentru a le pune în evidenţă importanţa.

Trăsătura cea mai izbitoare la o mulţime psihologică este aceea că, indiferent de indivizii care o compun, indiferent de asemănările sau deosebirile în felul lor de trai, în ocupaţiile, caracterele ori nivelul lor de inteligenţă, singurul fapt ca oamenii sunt transformaţi într-o masă îi investeşte cu un soi de suflet colectiv. Acesta îi face să simtă, să gândească şi să acţioneze într-un mod total diferit de cel în care ar simţi, ar gândi şi ar acţiona fiecare dintre indivizii care compun mulţimea, luaţi izolat. Anumite idei, anumite sentimente nu

apar şi nu se materializează prin acte decât la indivizii care constituie o mulţime. Masa psihologică este o „fiinţă” provizorie, compusă din elemente eterogene, dar sudate pentru o vreme, aidoma celulelor unui organism viu, care în totalitatea lor alcătuiesc o nouă fiinţă, având particularităţi diferite de ale fiecăreia dintre celulele componente.

Contrar unei opinii pe care, cu mirare, o regăsim sub pana unui filosof atât de incisiv ca Herbert Spencer, în agregatul care constituie masa, nu avem nicidecum suma şi media elementelor ei, ci combinarea şi crearea unor noi particularităţi. La fel ca în chimie, unde anumite elemente puse laolaltă – de pildă, acizi şi baze – se combină formând o

substanţă nouă, înzestrată cu proprietăţi diferite de cele ale substanţelor constitutive.

Cu destulă uşurinţă se constată cât de mult diferă individul dintr-o gloată de individul considerat izolat dar cauzele unei asemenea diferenţieri nu sunt la fel de lesne de descoperit.

Pentru a reuşi să le desluşim, trebuie să ne amintim una dintre observaţiile psihologiei moderne, şi anume, că nu numai în viaţa organică, dar şi în funcţionarea intelectului fenomenele ţinând de inconştient joacă un rol preponderent. Activitatea conştientă a spiritului nu reprezintă decât o mică parte în raport cu activitatea lui guvernată de inconştient, iar dintre mobilurile inconştiente care dirijează

spiritul, analistul cel mai subtil, observatorul cel mai pătrunzător nu reuşeşte să descopere decât o neînsemnată parte. Actele noastre conştiente decurg dintr-un substrat inconştient format îndeosebi de influenţe de natură ereditară. Acest substrat închide în el nenumărate reminiscenţe ancestrale care constituie spiritul rasei. Dincolo de cauzele mărturisite ale actelor noastre, se află cauze secrete pe care le ignorăm, majoritatea faptelor noastre cotidiene fiind efectul mobilurilor ascunse, care ne scapă.

Indivizii unei rase se aseamănă datorită elementelor care ţin de inconştient alcătuind spiritul rasei şi se deosebesc datorită elementelor conştiente, rod al educaţiei şi, mai ales, al eredităţii. Oamenii

cei mai diferiţi ca nivel de inteligenţă au adesea porniri instinctuale, pasiuni şi simţăminte identice. În tot ce se întemeiază pe trăiri afective – religie, politică, morală, simpatii, antipatii etc. – , oamenii superiori nu depăşesc decât cu rare excepţii nivelul oamenilor de rând. La nivel intelectual, între un celebru matematician şi cizmarul lui poate exista un hău imens, dar din punct de vedere al caracterului şi al credinţelor diferenţa poate să fie nulă.

Or, tocmai trăsăturile generale de caracter, guvernate de inconştient, existente aproape la acelaşi nivel la majoritatea indivizilor normali ai unui popor, sunt cele care, la nivelul maselor, se manifestă simultan, în spiritul colectiv, aptitudinile intelectuale ale oamenilor, şi

prin urmare individualitatea lor, dispar. Eterogenul se cufundă în omogen şi calităţile ce ţin de inconştient domină.

Această manifestare a trăsăturilor comune explică de ce masele nu ar putea săvârşi acte presupunând inteligenţă sporită. Hotărârile de interes general luate de o adunare de persoane distinse, dar cu specialităţi diferite, sunt mult superioare deciziilor pe care le-ar adopta o gloată de imbecili. Şi una şi cealaltă dintre mulţimi poate doar să producă efectele trăsăturilor mediocre pe care le posedă toată lumea. Masele acumulează nu inteligenţa, ci mediocritatea. Se spune adeseori: nu toţi sunt deştepţi ca Voltaire. Dar cu siguranţă, Voltaire este „mai deştept”, dacă prin „toţi” înţelegem mulţimea.

Dar, dacă, la nivelul unei mulţimi, ar exista doar o simplă reuniune a simplelor calităţi ale indivizilor ce o compun, am vorbi de o medie, iar nu, aşa cum am afirmat, de crearea unor caracteristici noi. În ce fel se stabilesc aceste caracteristici? Să analizăm în continuare.

Cauzele care determină apariţia caracterului deosebit al maselor sunt diverse. În primul rând, în mulţime individul capătă, doar din simpla pricină a numărului, sentimentul unei forţe invincibile permiţându-i să cedeze instinctelor, pe care, singur, şi le-ar reprima. Va ceda cu atât mai bucuros acestei porniri cu cât mulţimea este anonimă şi, prin urmare, sentimentul responsabilităţii, care îi reţine întotdeauna pe oameni, dispare complet.

O a doua cauză, contagiunea mintală, intervine deopotrivă pentru a determina caracterele speciale ale maselor şi, totodată, orientarea lor. Contagiunea este un fenomen uşor de constatat, dar încă neexplicat, de care ne vom ocupa îndată. Într-o masă de oameni, orice sentiment, orice act e contagios, într-atât de contagios încât individul îşi sacrifică foarte uşor interesul personal în favoarea interesului colectiv. Iată ceva contrar naturii sale, de care omul nu este capabil decât atunci când face parte dintr-o mulţime.

O a treia cauză, mult mai importantă, determină la indivizii unei mulţimi caracteristici deosebite, adesea total opuse celor ale individului considerat aparte. Mă refer la puterea de sugestie, contagiunea

menţionată mai sus nefiind, de altfel, decât un efect al ei. Pentru a înţelege acest fenomen, să reamintim unele descoperiri recente din domeniul fiziologiei. Ştim astăzi că un individ poate fi adus într-o asemenea stare încât, deposedat de personalitatea conştientă, răspunde orbeşte la toate sugestiile celui care l-a făcut să-şi piardă personalitatea şi comite acte dintre cele mai contrare firii sale şi uzanţelor. Or, o observare atentă pare să demonstreze faptul că individul din sânul mulţimii în acţiune cade curând – ca urmare a „efluviilor” ce se degajează din ea, ori din cu totul alte pricini, deocamdată ignorate – într-o stare deosebită, foarte asemănătoare cu starea de fascinaţie a celui hipnotizat. Activitatea creierului fiind paralizată la

subiectul hipnotizat el devine „sclavul” inconştientului, pe care hipnotizatorul său îl dirijează după bunul lui plac.

Personalitatea conştientă s-a şters, voinţa şi discernământul au fost abolite. Sentimentele şi gândurile sunt acum orientate în sensul stabilit de hipnotizator. Cam aceasta este şi starea individului care aparţine unei mase de oameni. El nu mai este conştient de actele sale. La fel, ca şi cel hipnotizat, în timp ce unele facultăţi sunt distruse, altele pot fi împinse la un grad de exaltare extremă. Influenţa sugestiei îl va îmboldi cu irezistibilă impetuozitate spre înfăptuirea anumitor acte şi impetuozitatea este mai irezistibilă la nivelul maselor decât la subiectul hipnotizat, căci sugestia, aceeaşi pentru toţi indivizii, este exagerată,

devenind reciprocă. Entităţile masei de oameni posedând o personalitate destul de puternică pentru a rezista sugestiei sunt în număr atât de redus, încât vor fi purtate de curent.

În cel mai bun caz, ele ar putea să încerce o diversiune alimentată de o sugestie diferită. O formulare fericită, o imagine evocată la timp au deturnat mulţimile de la cele mai sângeroase acte.

Aşadar, estompează personalităţi conştiente, predominarea celei inconştiente, direcţionarea, pe baza sugestiei şi a constrângerii, a sentimentelor şi ideilor în acelaşi sens, tendinţa de a transpune în act ideile sugerate – iată principalele caracteristici ale individului făcând parte dintr-o mulţime. Individul nu mai este el

însuşi, ci un automat a cărui voinţă a devenit incapabilă să-l mai ghideze. Prin simplul fapt că aparţine gloatei, omul coboară mai multe trepte pe scara civilizaţiei. Singur, era poate un ins cultivat, în mulţime este un instinctual, deci un barbar. Are spontaneitatea, violenţa, ferocitatea, dar şi entuziasmul şi eroismul fiinţelor primitive. Îşi va reproşa poate, ulterior, uşurinţa cu care s-a lăsat impresionat de cuvinte, de imagini şi antrenat în acte care îi lezează cele mai evidente interese. La nivelul mulţimii, individul este ca un fir de nisip, printre alte fire de nisip aidoma lui, pe care vântul le spulberă după plac.

Astfel, vedem juraţi care dau verdicte dezaprobate de unii dintre ei, adunări

parlamentare care adoptă legi şi măsuri respinse în sinea lor de unii dintre membrii care le compun. Luaţi separat, reprezentanţii în Convenţie erau burghezi cu înclinaţii paşnice. Reuniţi în masă, ei nu au ezitat, influenţaţi de unii capi diriguitori, să-i trimită la ghilotină pe indivizii cei mai inocenţi şi, în pofida propriilor interese, au renunţat la inviolabilitate şi s-au decimat între ei.

Dar nu numai prin actele sale se deosebeşte individul integrat maselor de eul său normal. Chiar înainte de a-şi fi pierdut orice independenţă, ideile s-au transformat în asemenea măsură încât avarul devine mână-spartă, scepticul – habotnic, omul cinstit – criminal, laşul – erou. Renunţarea la toate privilegiile, măsura votată de

nobilime în momentul de mare entuziasm, în faimoasa noapte de 4 august 1789, cu siguranţă că n-ar fi fost acceptată de niciunul din membrii acelei adunări, luaţi separat.

Observaţiile precedente ne îndeamnă să conchidem că masele sunt întotdeauna inferioare din punct de vedere intelectual omului izolat. Dar în privinţa sentimentelor şi a actelor pe care aceste sentimente le provoacă, masele pot, în funcţie de împrejurări, să fie mai bune ori mai rele decât individul. Totul depinde de felul în care se acţionează asupra lor prin sugestie, iată ce nu au ştiut autorii care au studiat masele decât în dimensiunea lor criminală. Desigur, mulţimile sunt, de multe ori, criminale, dar, adeseori, ele s-au dovedit şi

eroice. Masele pot fi împinse cu uşurinţă să se lase ucise pentru triumful unei credinţe ori al unei idei, pot fi înflăcărate pentru glorie şi onoare, pot fi antrenate, aproape fără pâine şi arme, ca în vremea cruciadelor, să elibereze din mâinile necredincioşilor Mormântul sfânt sau să apere glia patriei. Eroism, desigur, puţin inconştient, dar cu un astfel de eroism s-a scris istoria. Dacă n-am trece la activul popoarelor decât marile acţiuni lucide, analele lumii ar fi mult mai sărace.

CAPITOLUL II

SENTIMENTELE ŞI ETICA MASELOR

Mai multe particularităţi specifice maselor, precum impulsivitatea irascibilitatea, incapacitatea de a raţiona, absenţa discernământului şi a spiritului critic, exagerarea sentimentelor şi altele, se observă şi la fiinţele aparţinând unor forme inferioare de evoluţie, cum sunt popoarele primitive şi copiii. Este o analogie asupra căreia nu voi insista, detalierea ei depăşind cadrul prezentei lucrări. De altfel, ea este bine cunoscută de cei care au studiat psihologia colectivităţilor primitive şi nu i-ar convinge pe cei care ignoră acest domeniu. Mă voi opri mai întâi asupra acelor

caracteristici lesne de remarcat la majoritatea maselor.

1. Impulsivitatea, mobilitatea şi irascibilitatea maselor

Studiind caracteristicile fundamentale ale maselor, am arătat că acestea sunt animate aproape exclusiv de inconştient. Actele lor sunt mai mult influenţate de activitatea măduvei spinale decât de cea a creierului. Acţiunile săvârşite pot să fie perfecte în privinţa execuţiei, dar nu creierul este cel care le dirijează. Indivizii acţionează conform impulsurilor primite care se răsfrâng cu neîncetatele lor variaţii asupra maselor. Şi individul izolat poate să fie supus aceloraşi excitanţi ca individul

dintr-o mulţime de oameni, dar raţiunea îi va arăta inconvenientele cedării, şi el nu va ceda în fala impulsurilor. Din punct de vedere psihologic, fenomenul se defineşte astfel: individul izolat poseda aptitudinea de a-şi domina reflexele, în timp ce mulţimea e lipsită de a calitate.

Diversele impulsuri la care răspund masele pot să fie generoase, pline de cruzime, eroice sau marcate de laşitate, dar întotdeauna ele vor fi într-atât de imperioase, încât chiar spiritual de conservare dispare în faţa lor. Data fiind varietatea stimulilor susceptibili de sugestie asupra maselor şi faptul că acestea răspund întotdeauna la ei, rezulta că masele sunt extrem de mobile. Într-o fracţiune de secundă, ele pot să treacă de la ferocitatea

cea mai sângeroasă la generozitate sau la eroism absolut. Masele devin cu uşurinţa călăi şi, nu cu mai puţină uşurinţă, martiri. Din sânul maselor au ţâşnit torentele de sânge cerute de triumful credinţelor dar nu este nevoie să coborâm până la epocile eroice pentru a ne da seama de ce sunt capabile masele. În luptă, ele nu-şi precupeţesc viaţa şi numai acum câţiva ani un general devenit subit foarte popular a găsit rapid o sută de mii de oameni gata să moară pentru cauza lui.

Nimic nu poate fi spus dinainte despre mase. Sub influenţa stimulilor momentani, ele pot să parcurgă în mod succesiv o gamă de sentimente contrarii. Ele sunt, sub influenţa stimulilor momentani, aidoma frunzelor stârnite de vânt în toate direcţiile

şi lăsate apoi să cadă pe pământ. Câteva exemple de variabilitate a sentimentelor maselor ne sunt oferite de studierea unor mase revoluţionare. Mobilitatea maselor le face greu de guvernat, mai ales dacă o parte din instituţiile publice au căzut în mâinile lor. Dacă necesităţile vieţii cotidiene nu ar constitui un fel de regulator invizibil al evenimentelor, democraţiile nici nu ar putea să existe. Dar masele, care pretind cu frenezie multe lucruri, pot să nu le revendice vreme îndelungată, căci ele sunt incapabile, nu numai de gândire, ci şi de voinţă durabilă.

Masele nu sunt numai impulsive şi mobile. Ca şi popoarele primitive, ele nu admit obstacole între dorinţele lor şi împlinirea acestor dorinţe, cu atât mai mult

cu cât numărul le dă sentimentul unei puteri irezistibile. Pentru individul integrat maselor, noţiunea de imposibil dispare. Omul singur îşi dă prea bine seama că nu ar putea să dea foc unui palat ori să jefuiască un magazin, aşa că în mod normal nu va nutri asemenea gânduri. În sânul mulţimii, el devine conştient de puterea pe care o conferă numărul şi, la cea dintâi sugestie de omor sau de jaf cedează imediat, orice obstacol imediat fiind înlăturat cu frenezie. Dacă organismul omenesc ar permite perpetuarea furiei, s-ar putea spune că starea normală a maselor contrariate este furia.

În irascibilitatea mulţimilor, în impulsivitatea şi mobilitatea lor, ca şi în toate trăirile maselor populare pe care le

vom studia, intervin întotdeauna caracteristicile fundamentale de rasă. Acestea constituie substratul invariabil în care încolţesc sentimentele noastre. Fără îndoială, masele sunt irascibile şi impulsive, dar exista o gamă variată de intensităţi. De pildă, între o masă latină şi o masă anglo-saxonă diferenţa este frapantă, şi anumite fapte istorice recente oferă multe lămuriri în această privinţă. În 1870, publicarea unei simple telegrame, în care se relata o presupusă insultă, a fost de-ajuns pentru a genera o explozie de furie din care s-a născut imediat un război teribil. Câţiva ani mai târziu, amintirea telegrafică a unei înfrângeri neînsemnate lângă Langson a provocat un nou acces de mânie care a dus la căderea imediată a guvernului, şi în

acelaşi timp, eşecul mult mai grav al unei expediţii engleze la porţile Khartoum-ului nu a produs în Anglia decât o firavă emoţie şi niciun ministru nu a fost schimbat. Pretutindeni masele sunt feminine, dar cele mai feminine dintre toate sunt cele latine – cine se sprijină pe ele poate să urce foarte sus şi foarte repede, dar este sigur că într-o bună zi poate fi prăvălit în hăuri.

2. Capacitatea de sugestionare şi credulitatea maselor

Am menţionat deja ca una dintre caracteristicile generale ale maselor este capacitatea lor excesivă de a se lăsa sugestionate, arătând te ce măsură este contagioasă sugestia la nivelul unei

aglomerări umane. Aceasta şi explică, de altfel, orientarea rapidă a trăirilor ei către o direcţie determinată. Şi cât ar putea părea de neutră, o masă de oameni se afla, cel mai adesea, într-o stare de expectativă propice sugestiei. Imediat ce sugestia va fi formulată, prin contagiune, se va insinua în toate creierele dictând ţinta, căci la oamenii aflaţi sub puterea sugestiei, ideea fixă tinde să se transforme în act. Fie că trebuie incendiat un palat, fie că este de înfăptuit o acţiune prin care să-şi arate fidelitatea, mulţimea va purcede pe dată, cu cea mai mare uşurinţă la fapte. Totul depinde de natura elementului excitant, şi nu, ca în cazul individului izolat, de raporturile dintre actul sugerat şi motivele raţionale care l-ar putea împiedica să acţioneze.

Astfel, purtata permanent între limitele inconştientului, aptă de orice sugestie, prada violentei trăirilor proprie fiinţelor incapabile de a face apel la influenţa raţiunii, lipsită de spirit critic, masa de oameni nu poate să manifeste decât o credulitate excesivă. Pentru ea, neverosimilul nu mai exista. Nu trebuie să uităm aceasta, pentru a înţelege uşurinţa cu care se nasc şi se transmit zvonurile şi poveştile cele mai fabuloase. Naşterea unor legende care circulă cu mare repeziciune la nivelul mulţimilor nu este numai rodul credulităţii totale, ci şi al denaturărilor grosolane pe care le capătă evenimentele în imaginaţia indivizilor strânşi laolaltă. Întâmplarea cea mai simplă capătă proporţii deformate, căci masele gândesc prin

imagini, iar imaginea evocată evoca, la rândul ei, altele fără legătură logică cu prima.

Ne putem da seama de această stare gândindu-ne la bizarele succesiuni de idei pe care ni le stârneşte uneori evocarea unui fapt Raţiunea ne arata incoerenta unor asemenea imagini, dar masele nu o văd, şi ceea ce imaginaţia lor deformatoare adaugă unui eveniment ajunge să se confunde cu evenimentele înseşi. Incapabile de a disocia subiectivul de obiectiv, ele admit că reale imaginile evocate în mintea lor, când, adesea, acestea nu au decât vagi asemănări cu faptul observat. Denaturările unui eveniment la care au asistat masele se pare că trebuie să fie numeroase şi diferite, deoarece oamenii care le compun au

temperamente variate.

Dar aceasta nu e totul. Ca efect al contagiunii, denaturările sunt de aceeaşi speţă şi au aceeaşi ţintă pentru toţi indivizii colectivităţii. Prima denaturare percepută de unul dintre ei formează nucleul sugestiei contagioase. Înainte de a fi apărut pe pereţii Ierusalimului în faţa ochilor cruciaţilor, cu siguranţă ca Sfântul Gheorghe nu a fost văzut decât de unii dintre cei prezenţi acolo. Pe calea sugestiei şi a propagaţii ei, miracolul semnalat a fost acceptat de toţi. Acesta este mecanismul halucinaţiilor colective, atât de frecvenţe de-a lungul istoriei, ce par a avea, toate, girul autenticităţii, fiind vorba de fenomene constatate de mii de persoane.

Calităţile intelectuale ale indivizilor

care compun mulţimea nu au importanţă şi nu contrazic acest principiu. O dată integraţi masei, înţeleptul şi cel sărac cu duhul devin deopotrivă incapabili de observaţie. Teza poate părea paradoxală, iar pentru a o demonstra ar necesita trecerea în revistă a unui imens număr de fapte istorice pentru care nu ne-ar ajunge mai multe volume. Nevoind, totuşi, să-l las pe cititor cu nişte afirmaţii neînsoţite de dovezi, o să aleg câteva exemple.

Un caz tipic, deoarece face parte dintre halucinaţiile colective la care a fost supusă o mulţime formată şi din indivizi instruiţi, dar şi din ignoranţi, este cel relatat de căpitanul de vas Julien Felix în cartea sa despre curenţii marini. Fregata *La Belle-Poule* era în căutarea corvetei Le *Berceau,*

de care fusese despărţita în urma unei puternice furtuni. Era în plină zi şi soarele strălucea. La un moment dat marinarul de cart semnalează o ambarcaţiune în derivă. Echipajul îşi aţinteşte privirile către punctul indicat, şi cu toţii, ofiţeri şi mateloţi zăresc o plută plină de oameni. Amiralul Desfosses pregăteşte o ambarcaţiune care să plece urgent în ajutorul naufragiaţilor. Apropiindu-se de locul cu pricina, mateloţii şi ofiţerii de pe ea „au văzut mulţimea de oameni agitând braţele, implorând salvarea, şi au auzit zgomotul surd şi confuz al corului de voci”. Ajunşi la aşa-zisa pluta, marinarii s-au aflat pur şi simplu în faţa câtorva ramuri de copaci acoperite de frunze, smulse de pe vreo coastă din apropiere. În faţa unei atât de palpabile

evidente, halucinaţia s-a destrămat. Exemplul dezvăluie perfect mecanismul halucinaţiei colective: pe de o parte masa de oameni în expectativă, pe de alta, sugestia indusă de matelotul de cart care a anunţat prezenţa unei nave avariate, sugestie acceptată prin contagiune de toţi cei de fata – ofiţeri şi mateloţi. Pentru că facultatea ei de a vedea corect să fie vătămată şi faptele reale să fie înlocuite cu halucinaţii, o mulţime nu trebuie să fie neapărat foarte numeroasă. Câţiva indivizi strânşi împreună pot dobândi trăsăturile maselor, şi, chiar dacă sunt distinşi savanţi, capacitatea de care dă dovadă fiecare în parte dispare.

În acest sens, un psiholog ingenios, Davey, ne oferă un ciudat exemplu relatat în

Analele ştiinţelor psihice, pe care merita să îl prezentăm aici. După ce a convocat mai multe distinse persoane, printre care şi unul dintre cei mai savanţi din Anglia, dl Wallace, Davey a executat în faţa lor, lăsându-i, în prealabil, să cerceteze toate obiectele, toate fazele clasice de spiritism: materializarea spiritelor, scrierea pe tăbliţe etc. Apoi le-a cerut iluştrilor membri ai asistentei să relateze în scris despre fenomenele observate de ei, provocate doar prin mijloace supranaturale. În final, le-a mărturisit că totul s-a bazat pe câteva trucuri şi înşelăciuni. „Partea cea mai surprinzătoare a investigaţiei făcute de Davey, scrie autorul relatării, nu este ingeniozitatea păcălelilor în sine, ci prezentarea lor făcută de aceşti martori

neiniţiaţi. Deci – continuă el – martorii pot să facă relatări pozitive care să fie complet eronate, dar având drept rezultat, *dacă acceptăm descrierile lor ca fiind exacte,* faptul că fenomenele pe care le descriu sunt inexplicabile prin înşelătorie. Metodele lui Davey erau atât de simple încât te şi miri cum de a avut îndrăzneala să se folosească de ele, dar el avea putere asupra unei mulţimi şi reuşea să o convingă că vedea ceea ce nu vedea”. Este puterea hipnotizatorului asupra celui hipnotizat. Când vedem cum poate să se exercite ea asupra spiritelor superioare conduse în prealabil către neîncredere, înţelegem cu câtă uşurinţă pot fi iluzionate spiritele obişnuite.

Exemple analoage sunt nenumărate. În

urmă cu câţiva ani, se relata în ziare păţania a doua fetiţe înecate în Sena. Ele au fost identificate în modul cel mai categoric de o duzină de martori. În faţa atâtor afirmaţii concordanţe, procurorul n-a mai avut niciun dubiu şi a dat dispoziţii pentru întocmirea certificatului de deces. Dar chiar când se pregătea înhumarea cadavrelor, întâmplarea a făcut ca presupusele victime să fie descoperite în viaţă şi s-a constatat că nu aduceau decât vag cu fetele înecate, Ca şi în exemplul de mai înainte, afirmaţia primului martor, victima a unei iluzii, a funcţionat ca o sugestie asupra tuturor celorlalţi.

În cazuri similare, punctul de plecare al sugestiei este tot iluzia manifestată de un individ pe baza reminiscenţelor mai mult

sau mai puţin vagi, la care se adaugă contagiunea, pe baza afirmării acestei iluzii primare. Dacă primul observator este foarte impresionabil, va fi de ajuns ca respectivul cadavru, pe care el crede că l-a recunoscut, să prezinte dincolo de orice asemănare reală – vreo particularitate, o cicatrice sau un detaliu vestimentar care să-i evoce lui imaginea altei persoane. Aceasta evocare devine nucleul unui soi de cristalizare ce invadează câmpul înţelegerii şi paralizează aptitudinile critice. Ceea ce vede atunci observatorul nu este obiectul ca atare, ci imaginea evocată în mintea lui.

Aşa se explica identificările eronate ale unor cadavre de copii făcute de propriile mame, ca în cazul următor, în care sunt conjugate cele două serii de sugestii al

căror mecanism l-am descris. Copilul a fost recunoscut de către un alt copil, care se înşela, şi asta a declanşat o serie de identificări inexacte. Dintre care una incredibilă. A doua zi după ce un şcolar l-a recunoscut, o femeie a strigat: „Doamne! Dar este copilul meu!”

A fost dusă lângă cadavru. A început să-l cerceteze şi i-a văzut cicatricea de pe frunte. „Da. E fiul meu, pe care l-am pierdut în iulie. Mi l-au furat şi mi l-au ucis!”. Femeia era portăreasa pe strada Four şi se numea Chavandret. A fost chemat şi cumnatul ei, care a spus fără ezitare: „E micul Philibert”. Mai mulţi vecini au recunoscut ca acel cadavru era al lui Philibert Chavandret. Intre ei şi învăţătorul copilului, pentru care indiciul a fost o

insignă. Ei bine vecinii, cumnatul, învăţătorul şi mama s-au înşelat. Şase săptămâni mai târziu identitatea copilului a fost stabilită cu precizie. Era din Bordeaux, fusese ucis în Bordeaux, şi apoi expediat la Paris (iv).

Să observăm că în cazurile arătate identificările au fost făcute, în general, de către femei şi copii, adică fiinţele cele mai impresionabile. Or, câtă valoare pot să aibă în faţa justiţiei asemenea mărturii? Mai ales cele ale copiilor nu ar trebui să fie niciodată invocate. Magistraţii repetă însă ca la vârsta asta nu se minte. Cunoştinţe de psihologie cât de sumare i-ar face să descopere că, dimpotrivă, la vârsta asta se minte aproape întotdeauna. E drept, minciunile sunt nevinovate, dar prin asta nu

sunt mai puţin minciuni. Mai bine s-ar da cu banul pentru un acuzat decât să se decidă condamnarea sau achitarea lui pe baza mărturiei unui copil aşa cum s-a făcut de-atâtea ori.

Pentru a reveni la descrierea maselor, vom conchide că observaţiile colective sunt cele mai eronate dintre toate şi, cel mai adesea, reprezintă doar simplă iluzie a unui individ care, prin contagiune, îi sugestionează pe ceilalţi. Nenumărate exemple dovedesc că nu trebuie să ne încredem în mărturiile maselor. La celebra sarjă a cavaleriei în bătălia de la Sedan au asistat mii de oameni. Cu toate acestea, punând cap la cap relatările contradictorii este imposibil să ştim de cine a fost comandată.

Într-o carte recentă, generalul Wolseley arata cum s-au comis grave erori în legătură cu cele mai importante evenimente din bătălia de la Waterloo, în pofida numeroaselor atestări ale unor martori (v).

Tratatele de logica situează unanimitatea a numeroşi martori în categoria dovezilor celor mai sigure pentru a stabili exactitatea unui fapt Dar ceea ce ştim despre psihologia maselor arata cât de iluzorie este această convingere. Evenimentele cele mai îndoielnice sunt cele observate de un mare număr de persoane. A spune că un fapt a fost constatat simultan de mii de martori înseamnă a spune că faptul real este, în general, foarte diferit de relatarea lui care a fost adoptată.

De aici decurge constatarea că ar

trebui să considerăm cărţile de istorie drept opere de pură imaginaţie. Sunt relatări fanteziste ale unor fapte nu îndeajuns observate, însoţite de explicaţii căutate ulterior. Dacă trecutul nu ne-ar fi lăsat operele literare, artistice şi monumentale, nu am cunoaşte cu adevărat multe fapte. Ştim noi ceva sigur despre viaţa marilor oameni care au jucat un rol covârşitor în istoria lumii – Hercule, Buddha, Iisus ori Mahomed? Mai curând, nu. De altfel, viaţa lor exactă nici nu interesează, Fiinţele care au impresionat masele au fost eroi legendări, nu eroi reali.

Din păcate, nici legendele nu au consecventă. Imaginaţia colectivă le transformă fără încetare de-a lungul timpurilor şi mai ales de la un popor la altul.

Câtă deosebire între Iehova cel sângeros din Biblie şi Dumnezeul plin de iubire al Sfintei Tereza! Câtă diferenţa între trăsăturile lui Buddha adorat în China şi cele ale lui Buddha venerat în India! Dar nu trebuie ca secole întregi să treacă peste eroi pentru că legenda lor să fie transformată de imaginaţia maselor. Mutaţia se poate produce doar în câţiva ani. Nu am văzut şi în zilele noastre cum legenda unuia dintre cei mai mari eroi ai istoriei a fost schimbată pe parcursul a cincizeci de ani?

În timpul Bourbonilor, Napoleon a fost un soi de personaj idilic, filantrop şi liberal, prietenul celor umili. Treizeci de ani mai târziu, eroul cel bun a devenit un despot sângeros, uzurpator al puterii şi al libertăţii,

care a sacrificat trei milioane de oameni pentru propria ambiţie. Azi, legenda se transforma iarăşi. Când vor trece peste ea câteva secole, învăţaţii viitorului, judecând aceste opinii contradictorii, vor ajunge poate să se îndoiască de existenţa lui, cum ne îndoim noi de existenţa lui Buddha, şi nu vor vedea în el decât un mit solar sau o variantă a legendelor lui Hercule. Dar, fără îndoială, se vor consola curând pentru aceasta incertitudine, căci, mai bine iniţiaţi decât noi în psihologia maselor, vor şti că istoria niciodată nu poate face să dureze decât miturile.

3. Exagerarea şi simplismul sentimentelor

Sentimentele pe care le manifestă o mulţime, fie bune, fie rele, vădesc întotdeauna simplitate şi exagerare, individul integrat masei apropiindu-se, ca şi în alte privinţe, de stadiul fiinţelor primitive. Incapabil de nuanţe, el vede lucrurile global şi fără etape de tranziţie. Exagerarea unui sentiment este întărită şi de faptul că, răspândindu-se foarte repede, prin sugestie şi prin contagiune, aprobarea lui îi sporeşte considerabil forţa. Simplitatea şi exagerarea sentimentelor apăra masele de îndoială şi de incertitudine. Ca şi femeile, ele trec repede de la o extremă la alte. Iubirea unei bănuieli capăta imediat valoarea evidentei de netăgăduit. Antipatia sau dezaprobarea născânde, care la individul izolat rămân fără relief, devin ură neîmpăcată la individul

integrat maselor, iar violenta sentimentelor este cu atât mai mare cu cât masele sunt mai eterogene şi absenţa responsabilităţii mai pronunţată.

Convingerea că nu pot fi pedepsite, mai ales când mulţimea este impresionantă, şi puterea de moment datorată numărului fac posibile în sânul colectivităţilor acte pe care individul singur nu le-ar săvârşi. Ignorantul şi ambiţiosul sunt eliberaţi de sentimentul nulităţii şi neputinţei lor, căruia îi ia locul vertijul forţei brutale, trecătoare, dar uriaşe.

Din nefericire, cel mai adesea, exagerarea se manifestă în privinţa celor mai reprobabile trăiri, atavisme instinctuale ale omului primitiv, pe care, temându-se de pedepse, individual izolat şi responsabil şi le

reprima. Aşa se explica uşurinţa cu care masele se lasă antrenate în cele mai oribile excese. E drept că, sugestionate cu abilitate, masele devin capabile de eroism şi devotament, într-un grad mult superior individului singur. Vom avea ocazia să revenim asupra acestui lucru, când vom aborda chestiunea moravurilor maselor…

Mulţimea neputând fi impresionată decât de sentimente excesive, oratorul care vrea să o seducă trebuie să facă uz exagerat de afirmaţii violente. Frazele răspicate, repetate, în care niciodată raţionamentele şi demonstraţiile nu trebuie să-şi facă loc – iată tehnici de „argumentare” pe care oratorii de la adunările populare le cunosc prea bine. Masele, la rândul lor, pretind aceeaşi exagerare a trăirilor eroilor ei, încât

calităţile şi virtuţile aparente trebuie amplificate. Ca în teatru, unde spectatorii aşteaptă să li se înfăţişeze pe scena virtuţi, calităţi cum nu întâlnesc în viaţa cotidiană. Pe bună dreptate, s-a subliniat optica specială a teatrului. Fără îndoială, aşa ceva există, dar regulile ei nu au legătură cu bunul-simţ şi cu logica. Arta de a te adresa maselor este de natura inferioară, dar necesită aptitudini deosebite. Numai din lectură unor piese, este greu de explicat succesul lor pe scenă şi directorii de teatru, când primesc unele piese, sunt adesea neîncrezători în privinţa reuşitei, căci pentru a aprecia ar trebui să devină „mulţime” (vi).

Socotesc inutil să mai subliniez că exagerarea maselor vizează doar trăirile şi

nicidecum facultăţile intelectuale, căci, aşa cum am arătat, individul făcând parte dintr-o mulţime are nivelul inteligenţei mult coborât. Lucrul acesta a fost constatat şi de dl Tarde în studiile sale despre criminalitatea maselor. Aşadar, numai în sfera afectivă pot masele să urce foarte sus ori, dimpotrivă, să coboare foarte jos.

4. Intoleranţa, autoritarismul şi conservatorismul maselor

Masele nu cunosc decât sentimente simple şi radicale, opiniile, ideile şi convingerile ce le sunt sugerate fiind acceptate ori respinse în bloc, drept adevăruri absolute sau erori nu mai puţin absolute. Aşa se întâmpla, de altfel,

întotdeauna cu convingerile sugerate, în loc de a fi trezite pe cale raţională. Se ştie prea bine cât de intolerante sunt credinţele religioase şi cât de tiranic stăpânesc ele sufletele.

Neavând nici cea mai vagă îndoială în privinţa adevărurilor sau erorilor decretate de ele şi, pe de altă parte, cunoscându-şi bine forţa, masele sunt pe cât de intolerante, pe atât de autoritare. Un ins poate să accepte să fie contrazis, să mai poarte discuţii, masele nu suporta niciodată aşa ceva. În adunările publice, cel mai neînsemnat dezacord exprimat de un orator este pe loc întâmpinat de urlete de furie şi invective nestăpânite, urmate de alungarea oratorului dacă el persista în a contraria mulţimea. Şi dacă n-ar fi prezenta

neliniştitoare a agenţilor de ordine trimişi de autorităţi, în aceste reuniuni, cel care îşi manifesta opoziţia ar fi de multe ori linşat.

Autoritarismul şi intoleranta constituie o trăsătură generală a tuturor categoriilor de mulţimi, dar ele apar în grade diferite de la popor la popor, cel mai insistent manifestându-se la masele de origine latină, până într-atât încât duc la aneantizarea sentimentului de independenta individuală, încă puternic la anglo-saxoni. Masele de origine latină sunt afectate doar de independenta colectivă a grupului, aceasta caracterizându-se prin nevoia imperioasa şi năvalnică de a-i converti la convingerile lor pe toţi disidenţii. La popoarele latine, iacobinii din toate epocile, începând cu reprezentanţii Inchiziţiei, nu s-au ridicat

niciodată la un alt nivel de înţelegere a libertăţii.

Pentru mase, autoritarismul şi intoleranta constituie sentimente atât de bine precizate, încât ele le practică şi le accepta în egală măsură. Ele respecta forţa şi se arată prea rar impresionate de bunătate, care este privită drept o formă de slăbiciune. Ele nu şi-au arătat niciodată simpatia faţă de stăpânii generoşi, ci faţă de tiranii care le-au dominat cu mâna de fier. Acestora din urmă le înalta cele mai impresionante statui. Iar dacă despoţii detronaţi sunt câteodată taraţi chiar dinaintea falnicelor monumente înălţate în cinstea lor, explicaţia trebuie căutată în faptul că, pierzându-şi puterea, tiranii sunt plasaţi în categoria celor slabi, demni de

dispreţ, iar nu printre cei care merita să inspire teamă. Tipul de erou adulat de mase va avea mereu statura unui Cezar – strălucirea lui le seduce, autoritatea lui le impune respect şi sabia lui le insufla teama. Oricând gata să se răzvrătească împotriva unei autorităţi slabe, masele se înclină cu servilism dinaintea celei viguroase. Dacă acţiunile autorităţii dau dovadă de inconsecventă, masele, înclinate spre radicalismul trăirilor, vor pendula între anarhie şi supunere.

Numai necunoaşterea psihologiei maselor poate genera gândul predominantei în rândul lor a instinctelor revoluţionare, iluzia în această privinţă avându-şi unicul temei în constatarea violentei lor. Manifestările protestatare şi distructive

sunt întotdeauna efemere. Masele sunt în prea mare măsură guvernate de inconştient şi supuse influentelor zestrei ereditare a rasei, pentru a nu-şi manifesta conservatorismul extrem. Dacă sunt lăsate în voia lor, curând le vom vedea sleite din pricina dezordinii şi întorcându-se din instinct la starea de supunere. Cei mai trufaşi şi mai intransigenţi dintre iacobini au sfârşit prin a-i aclama pe Bonaparte când el a suprimat toate libertăţile şi s-a impus cu mâna de fier.

Revoluţiile sunt aproape de neînţeles dacă se eludează instinctele profund conservatoire ale maselor. Ele vor să schimbe numele instituţiilor lor şi fac pentru aceasta adevărate revoluţii uneori, dar fondul acestor instituţii tine în prea

mare măsură de cerinţele ereditare de rasa pentru a nu fi reinstaurate. Continua mobilitate a maselor vizează doar aspectele superficiale. În fapt, ele au instincte conservatoare ireductibile şi, aidoma primitivilor, manifestă o aversiune inconştienta fata de schimbările care le-ar putea modifica adevăratele condiţii de existenţă. Dacă actuala putere a democraţiilor ar fi existat pe vremea când au fost descoperite războiul de ţesut mecanic, forţa aburului şi căile ferate, realizarea acestor invenţii ar fi fost imposibilă ori s-ar fi făcui cu preţul unor repetate revolte.

Din fericire pentru progresul civilizaţiei, supremația maselor n-a apărut decât după ce marile descoperiri ale ştiinţei

şi ale industriei au fost înfăptuite.

5. Etica maselor

Dacă prin etica înţelegem respectul permanent fata de anumite convenţii sociale şi înfrânarea impulsurilor egoiste, este evident că masele, fiind mult prea impulsive şi mobile, nu sunt susceptibile de etică. Dar, dacă adăugăm acestui termen conotaţia unor calităţi pasagere precum abnegaţia, devotamentul, sacrificiul de sine, setea de dreptate, putem spune, dimpotrivă că masele au un înalt grad de moralitate.

Puţini psihologi au studiat masele, nefiind interesaţi decât de actele lor criminale şi constatând frecvenţă mare cu care se manifestă acestea au conchis că

masele au nivelul moral foarte jos. Şi fără îndoială că adesea ele fac dovada acestui lucru. Dar trebuie să ne întrebăm de ce. Pur şi simplu, pentru că instinctele distructive feroce sunt reminiscente de primitivism latent în fiecare dintre noi. Pentru individul izolat ar fi periculos să şi le satisfacă, pe când integrarea lui în gloată iresponsabilă, unde nu risca o pedeapsă drept consecinţă, îi dă libertatea să-şi urmeze aceste instincte. De obicei, pentru că nu manifestam instinctele distructive împotriva semenilor noştri, ne mărginim în a le exercita asupra animalelor. Pasiunea pentru vânătoare şi ferocitatea gloatelor au una şi aceeaşi cauză. O incontestabilă dovada de laşitate este atunci când o mulţime de oameni tabăra asupra unei victime fără

apărare, dar nu este departe nici plăcerea vânătorilor care se aduna câte zece – doisprezece să asiste cum e sfârtecat un biet cerb de haită lor de câini.

Da masele sunt capabile de crimă, de incendieri şi de tot soiul de lucruri reprobabile, dar nu este mai puţin adevărat că ele sunt apte şi de sacrificiu, de dăruire într-un grad mult mai înalt decât individul izolat. Asupra individului din sânul maselor are efect exaltarea sentimentelor generate de invocarea gloriei, onoarei, religiei ori patriei. Istoria e plină de exemple: cruciadele sau înrolările de voluntari. Doar colectivităţile sunt în stare de devotament exemplar. Şi câte gloate nu s-au lăsat eroic masacrate în numele unor credinţe şi ale unor idei pe care nici nu le înţelegeau prea

bine! Se face greva mai degrabă pentru a asculta de un ordin mobilizator decât pentru obţinerea unei măriri de salariu. Rareori un interes personal devine un mobil puternic pentru mulţime, în timp ce el este unicul imbold al individului izolat. Şi, cu siguranţă, nu el mâna gloatele în atâtea războaie, al căror tel le rămâne de cele mai multe ori neînţeles şi unde se lasă masacrate tot atât de lesne ca ciocârliile hipnotizate de luneta vânătorului. Nemernicul sadea, prin simplul fapt că se afla într-o mulţime, dobândeşte comportamente de strictă moralitate. Taine arata ca participanţii la masacrul din septembrie depanau pe masele comitetului portofelele şi bijuteriile găsite asupra victimelor lor, lucruri pe care ar fi putut

foarte bine să le ascundă. Gloata de coate goale care a dat navală urlând în Palatul Tuilleries, în timpul Revoluţiei din 1848, n-a pus mâna pe obiectele care îi luau ochii, dintre care doar unul singur şi-ar fi asigurat pâinea pe mai multe zile.

Ridicarea cotei de moralitate a individului integrat maselor nu este, fireşte, o regulă absolută, dar se observa frecvent chiar în împrejurări mai puţin grave ca cele pomenite mai sus. Bunăoară la teatru, unde, cum am mai spus, mulţimea de oameni pretinde ca eroii piesei să dea dovadă de virtuţi extreme, iar asistentă, chiar când se compune din elemente inferioare, se arata foarte exigenta. Destrăbălatul din fire, cel care întreţine femei uşuratice, ori licheaua, murmură a neplăcere la câte o scenă mai

decoltata, blânde eufemisme fata de ceea ce trăiesc şi rostesc ei zi de zi.

Aşadar, masele lăsându-se atât de des în voia instinctelor primare, fac uneori dovada unei moralităţi ridicate. Dacă acţiunea dezinteresată, resemnarea, devotamentul absolut fata de un ideal himeric său real sunt calitatea morale, se poate spune că masele posedă adesea aceste calităţi la un grad pe care cei mai mari înţelepţi cu greu îl ating. Nu sunt conştiente de ele, dar ce importanţă are asta? Dacă masele ar fi stat să cugete şi să-şi descopere interesele imediate, nicio civilizaţie nu s-ar mai fi dezvoltat pe Pământ şi omenirea n-ar fi avut o istorie.

CAPITOLUL III

IDEILE, GÂNDIREA ŞI IMAGINAŢIA MASELOR

1. Ideile maselor

Într-o lucrare precedentă, studiind rolul ideilor în evoluţia popoarelor, am dovedit că civilizaţiile se clădesc pe baza unui mic număr de idei fundamentale, rar înnoite. Am explicat, de asemenea, cum îşi fac loc aceste idei în spiritul popoarelor: cât de greu pătrund aici, dar ce mare putere dobândesc o dată instalate. Am mai arătat că perturbările istorice importante îşi au obârşia în schimbări la nivelul acestor idei fundamentale.

Nu voi reveni asupra acestui subiect, pe larg tratat acolo, ci mă voi opri doar

asupra ideilor accesibile maselor şi a felului în care acestea pătrund în cugetul lor.

Aceste idei se pot împărţi în două categorii; în prima, putem clasa ideile întâmplătoare şi trecătoare, ivite în diferite circumstanţe – interesul pentru un individ sau o doctrină, de exemplu – în cealaltă, ideile fundamentale, cărora mediul, ereditatea şi opinia le conferă stabilitate, cum au fost odinioară ideile religioase şi cum sunt astăzi ideile democratice şi sociale.

Ideile fundamentale sunt aidoma apelor unui rău lent, ideile trecătoare sunt micile valuri clipocind la suprafaţă care, deşi fără importanţă adevărată, sunt mai lesne vizibile decât însuşi cursul râului.

În zilele noastre, marile idei

fundamentale cu care s-au hrănit părinţii noştri par tot mai şubrede şi, totodată, instituţiile întemeiate pe ele au fost profund bulversate. Se încheagă acum multe din micile idei tranzitorii de care aminteam mai înainte, dar puţine dintre ele par să dobândească preponderenţă.

Oricare ar fi ideile sugerate maselor, ele nu pot deveni dominante decât dacă sunt îmbrăcate în forme simple şi capătă în spiritul lor reprezentarea unor imagini. Între aceste idei imagini nu există nicio legătură logică de analogie ori de succesiune, putându-se substitui că lentilele lunetei magice, aşa încât vedem masele traversate rând pe rând de idei contradictorii. După capriciile momentane ale hazardului, masele vor fi plasate sub

influenţa uneia dintre diversele idei înmagazinate la nivelul înţelegerii lor şi, prin urmare, vor comite actele cele mai antagonice. Lipsa lor totală de spirit critic nu le va permite să vadă contradicţiile.

Fenomenul nu este, de altfel, caracteristic doar maselor. El se întâlneşte la mulţi oameni, nu numai primitivi, ci şi la aceia care, prin unele aspecte ale spiritului lor – sectanţii unei credinţe religioase, de exemplu – se apropie de primitivi. Eu însumi l-am observat la indieni instruiţi, formaţi în şcolile europene, deţinători ai unor diplome universitare. Prin fondul imuabil de idei religioase ori sociale ale acelor oameni, s-a aşezat, fără a altera, un strat de idei occidentale, fără legătură cu primele. După împrejurări, ies la iveală unele sau altele,

încât acelaşi individ manifesta contradicţii flagrante. În fapt, contradicţii aparente, căci doar ideile moştenite sunt suficient de puternice pentru a decide mobilurile de conduită. Doar în cazul când omul se află sub impulsuri ereditare diferite, actele pot să fie, într-un moment sau altul, absolut contradictorii. Nu e cazul să insist aici asupra acestor fenomene, totuşi de o capitală importanta psihologică. Cred că sunt necesari cel puţin zece ani de călătorii şi de observare pentru a ajunge să le înţelegi.

Accesibile maselor doar îmbrăcate în forme simple, pentru a deveni populare, ideile trebuie adesea să sufere transformări. În cazul ideilor înalt filosofice şi ştiinţifice, modificările sunt de-a dreptul profunde,

pentru ca, din strat în strat, să ajungă până la nivelul maselor. Natura mutaţiilor depinde de poporul din care fac parte mulţimile respective, dar întotdeauna ele vor fi simplificatoare.

Astfel, în realitate, nu exista o ierarhie a ideilor din punct de vedere social, adică idei mai mult sau mai puţin elevate. Prin simplul fapt ca o idee penetrează în mase şi le poate impresiona, ea se dezbracă aproape de tot ce-i conferă altitudine şi grandoare. Valoarea ierarhică a unei idei fiind astfel lipsită de importantă, singurele care interesează sunt efectele produse de ea. Ideile creştine din Evul Mediu, ideile democratice din secolul al XVIII-lea, ideile sociale de astăzi nu sunt, desigur, foarte elevate. Din punct de vedere filosofic, pot fi

considerate chiar greşeli. Cu toate acestea rolul lor a fost şi va rămâne imens şi asemenea idei se vor situa multă vreme printre factorii esenţiali în diriguirea statelor.

Chiar şi după ce o idee a suportat modificările care să o facă accesibila maselor, ea nu acţionează decât atunci când – prin diferite procedee ce vor fi arătate mai jos – pătrunde în subconştient şi devine sentiment. Procesul este, în general, de durată.

Să nu se creadă că o idee se impune şi produce efecte doar pentru că este socotită justă. Lucrul nu se observa nici la spiritele cele mai cultivate; că aşa este, ne dăm seama văzând ce slabă influenta are asupra majorităţii oamenilor cea mai limpede

demonstraţie. Evidenta va fi acceptată de către un individ instruit, dar curând inconştientul îl va îndrepta către concepţiile lui primare. Întâlniţi-vă cu omul după câteva zile, vă va servi din nou vechile lui argumente, exact în aceiaşi termeni. Este efectul influentei ideilor anterioare devenite sentimente, or, numai acestea din urmă pun în mişcare mobilurile profunde ale actelor şi discursului nostru.

Când, pe diverse căi, o idee a sfârşit prin a se întipări în spiritul maselor, ea dobândeşte o putere irezistibilă şi antrenează o întreagă serie de consecinţe. A fost necesar un timp îndelungat pentru că ideile filosofice care au condus la Revoluţia franceză să se implanteze în spiritul popoarelor, dar, o dată fixate, s-a văzut

irezistibila lor forţă. Elanul unui întreg popor pentru cucerirea egalităţii sociale, realizarea unor drepturi abstracte şi a unor libertăţi ideale a clătinat toate tronurile şi a bulversat profund lumea occidentală. Timp de două decenii, popoarele s-au năpustit unele asupra celorlalte şi Europa a cunoscut masacre ca pe vremea lui

Ginghis-han ori Tamerlan, şi nicicând nu s-a manifestat atât de limpede efectul declanşării ideilor capabile să schimbe orientarea sentimentelor.

Dacă trebuie o lungă perioadă pentru că ideile să se implementeze în spiritual popoarelor, nu mai puţin considerabila e durata necesară pentru a-l părăsi. Aşa încât, în privinţa ideilor, masele sunt întotdeauna în urmă în urmă cu mai multe generaţii fata

de savanţi şi filosofi. Oamenii de stat realizează astăzi erori la nivelul ideilor fundamentale pomenite mai sus, dar influenţa acestora fiind considerabilă încă, sunt obligaţi să guverneze după principii în a căror veridicitate nu mai cred.

2. Gândirea maselor

Nu se poate afirma în mod absolut că masele n-ar fi influenţabile prin intermediul raţionamentelor. Dar argumentele maselor, ca şi cele care au puterea asupra maselor sunt, din punct de vedere logic, inferioare, încât numai prin analogie le-am putea califica drept raţionale. Raţionamentele inferioare ale maselor, ca şi cele elevate, se întemeiază pe asociaţii, dar ideile puse în

conexiune nu au decât legături aparente de asemănare şi succesiune. Ele sunt înlănţuite ca la un eschimos care, ştiind din experienţă ca gheaţa, substanţa transparentă, se topeşte în gură, conchide că şi sticlă, în virtutea aceleaşi transparente, poate să fie topită la fel, sau ca la un primitiv care îşi închipuie că, mâncând inima duşmanului curajos, îşi transferă şi cutezanţa lui, ori ca la muncitorul exploatat de patron care crede că toţi patronii sunt nemiloşi.

Asocierea noţiunilor unite doar de raporturi aparenţe şi generalizarea acestor cazuri particulare – iată caracteristicile logicii colective. Asemenea asociaţii de idei prezintă întotdeauna oratorii care ştiu să le manipuleze în faţa mulţimilor. Înlănţuirea

de raţionamente riguroase ar rămâne neînţeleasă de gloate, şi de aceea putem spune că ele nu gândesc, ori că gândesc eronat şi nu sunt sensibile la raţiune. De multe ori, la lectură, eşti izbit de şubrezimea unor cuvântări cu mare impact asupra unui auditoriu, dar nu trebuie uitat că ele erau menite să înflăcăreze mulţimea, iar nu să ajungă sub ochii unui înţelept. Oratorul, într-o comuniune intimă cu masa de oameni, caută să evoce imaginile care o seduc. Dacă se reuşeşte, scopul lui a fost atins – kilometri de discurs nu fac cât două-trei fraze care reuşesc să subjuge masele şi să le convingă.

E inutil să mai adăugăm că neputinţa maselor de a raţiona corect le privează de spirit critic, adică de capacitatea de a

distinge adevărul de eroare, de a formula o judecată precisă. Judecăţile pe care le acceptă nu sunt decât judecaţi impuse, niciodată judecaţi elaborate de ele. Din acest punct de vedere, indivizii care nu se ridică deasupra nivelului maselor sunt foarte numeroşi, iar uşurinţa cu care unele opinii se generalizează tine tocmai de incapacitatea majorităţii oamenilor de a-şi formula păreri originale întemeiate pe propriile raţionamente.

3. Imaginaţia maselor

Reprezentările pe care şi le fac masele, asemeni celor ale persoanelor lipsite de judecată, sunt susceptibile de a fi profund modelate de emoţii. Imaginile pe care le

evoca în mintea lor un personaj, un eveniment, o întâmplare oarecare au vivacitatea lucrurilor reale. Masele sunt aidoma unei persoane adormite, când raţiunea, suprimată momentan, lasă să se iveascâ imagini de o extremă intensitate, dar care se risipesc pe dată în prezenţa reflecţiei. Masele, nefiind capabile nici de reflecţie, nici de judecată, nu cunosc neverosimilul, or, tocmai lucrurile incredibile sunt în general cele mai izbitoare. De aceea, masele sunt îndeosebi frapate de latura miraculoasă şi legendară a evenimentelor. Miraculosul şi legendarul reprezintă, în fapt, adevăratul suport al unei civilizaţii.

În istorie, aparentă a jucat un rol mult mai important decât realitatea, şi irealul

domina realul.

Neputând gândi decât prin imagini, masele nu se arata impresionate decât de imagini. Numai acestea din urmă le înspăimântă ori le seduc şi devin mobilul acţiunilor. De aceea, reprezentaţiile teatrale, care oferă imagine în forma cea mai limpede, au avut întotdeauna o influenţă enormă asupra maselor. „Pâine şi circ” era idealul de fericire al plebei romane. Cu vremea, acest ideal s-a schimbat prea puţin. Nimic nu frapează mai mult imaginaţia populară ca o piesă de teatru. Întreaga sală trăieşte în acelaşi timp aceleaşi emoţii, iar dacă acestea nu se metamorfozează pe loc în acte este pentru că şi cel mai naiv spectator nu ignoră că este victima unei iluzii şi că a râs ori a plâns

pentru nişte aventuri imaginare. Totuşi, uneori, sentimentele sugerate prin imagini sunt suficient de puternice pentru că, aidoma sugestiilor obişnuite, să incite la acte. Se cunosc destule întâmplări, la ieşirea din teatrul dramatic popular, când actorii au interpretat roluri de trădători a trebuit să fie protejaţi împotriva furiei violente a spectatorilor indignaţi de crimele lor imaginare. După părerea mea, este unul dintre cele mai clare indicii ale stadiului mintal al maselor şi, mai ales, ale uşurinţei cu care pot fi ele sugestionate. În ochii lor, irealul are tot atâta importanţă că realitatea şi ele manifestă tendinţa de a nu le diferenţia.

Eficacitatea cuceritorilor şi puterea statelor se bazează pe imaginaţia populară.

Acţionându-se prin ea, masele sunt puse în mişcare. Toate marile evenimente istorice, naşterea budismului, creştinismului, islamului, reformei, revoluţiilor şi, în zilele noastre, invazia ameninţătoare a socialismului sunt consecinţele directe sau în timp ale impresiilor puternice produse asupra imaginaţiei maselor.

La fel, marii oameni de stat din toate epocile şi din toate ţările, inclusiv tiranii absoluţi, au considerat imaginaţia populară drept un suport pentru puterea lor. Niciodată nu au încercat să guverneze împotriva ei. „Numai dovedindu-mă catolic, spunea Napoleon în Consiliul de Stat, am reuşit în războiul din Vendeea, numai dovedindu-mă musulman, m-am stabilit în Egipt. Dacă aş fi fost în fruntea unui popor

evreu, aş fi restaurat templul lui Solomon”. Niciun alt om de stat, de la Alexandru cel Mare şi Cezar, nu a înţeles mai bine decât el că imaginaţia maselor trebuie impresionată, iar preocuparea lui constantă a fost de a o stimula. La asta s-a gândit când repurta victorii, când îşi ţinea discursurile, şi nu a uitat de ea în tot ceea ce a întreprins. Pe patul de moarte, tot la asta medita.

Dar cum se stârneşte imaginaţia maselor? În niciun caz, prin demonstraţii menite a se adresa inteligenţei şi judecăţii raţionale. Pentru a închide gura poporului răzvrătit împotriva ucigaşilor lui Cezar, Antoniu n-a avut nevoie de o retorică savantă. El le-a citit oamenilor testamentul celui omorât şi le-a arătat cadavrul lui. Ceea ce frapează fantezia maselor e imaginea

emoţională şi clară, lipsită de interpretări adiacente, sau însoţită doar de unele fapte fabuloase: o victorie zdrobitoare, un miracol uluitor, o crimă abominabilă, o imensă speranţă. Important este că lucrurile să fie înfăţişate global, fără referire la cauzele lor.

Sute de întâmplări mărunte sau sute de crime de duzină nu zguduie defel imaginaţia maselor, în timp ce o singură crimă oribilă, o singură catastrofă le emoţionează profund, chiar dacă pierderile sunt mult mai mari în primul caz. Epidemia care a secerat în Paris cinci mii de vieţi în câteva săptămâni a tulburat prea puţin fantezia populară, căci aceasta veritabilă hecatomba n-a fost înfăţişată printr-o imagine tulburătoare, ci prin date statistice tulburătoare. Un accident în care ar fi murit

nu cinci mii de persoane, ci doar cinci sute – să zicem zdrobiţi într-o piaţă publică sub greutatea turnului Eiffel prăbuşit –, ar fi produs o impresie imensă.

Posibilă dispariţie a unui transatlantic despre care se bănuia, din lipsă de informaţii, că ar fi eşuat în plin ocean, a răscolit profund imaginaţia maselor timp de opt zile. Or, statisticile oficiale arata ca în acelaşi an s-au pierdut zeci de ambarcaţiuni, dar de aceste pierderi, de altfel mult mai importante sub raportul vieţilor omeneşti şi al mărfurilor, oamenii nu s-au preocupat.

Aşadar, nu faptele în sine tulbura fantezia populară, ci felul în care sunt ele expuse. Prin „concentrare”, dacă ne putem exprima aşa, acestea produc o imagine

tulburătoare care acaparează şi obsedează spiritele. A cunoaşte arta de a emoţiona mulţimile înseamnă a cunoaşte arta de a le guverna.

CAPITOLUL IV

CONVINGERILE MASELOR ŞI FORMELE RELIGIOASE PE CARE LE ÎMBRACĂ

Am văzut deja că masele nu cugetă, că ele admit sau resping global ideile, că nu acceptă „parlamentari” ori contraziceri şi că sugestia, o dată insinuata, invadează în totalitate câmpul lor de înţelegere şi tinde să fie tradusă în act. Am mai văzut că ele nu cunosc decât sentimentele violente şi

extreme. La ele, simpatia devine curând adoraţie şi, abia ivita, antipatia se transformă în ură. Pe baza acestor observaţii generale, putem deja să ne dăm seama de ce natură sunt convingerile maselor.

Cercetând mai îndeaproape convingerile mulţimilor, atât în vremurile profund marcate de credinţă, cât şi în epocile de tumult politic, cum a fost în secolul al XVIII – le-a, constatăm că ele prezintă un aspect deosebit, pe care nu l-aş defini mai exact decât numindu-l sentiment religios. „Coordonatele” lui sunt foarte precise: adorarea unei fiinţe considerate superioare, teamă de puterea atribuită acesteia, supunerea oarbă faţă de exigenţele ei, acceptarea necondiţionată a

dogmelor impuse de ea, dorinţa de a răspândi aceste dogme şi tendinţa de a-l socoti duşmani pe cei care refuză să le admită.

Indiferent de ce anume trezeşte acest sentiment: un Dumnezeu invizibil, un idol sculptat în piatră, un erou sau o idee politică, el e întotdeauna de esenţă religioasă, contopind miraculosul şi supranaturalul. Masele îmbracă în acelaşi deplin val de mister persistent – momentan – şi o formulă politica şi o căpetenie victorioasă. Omul nu este religios doar când adoră o divinitate, ci întotdeauna când îşi concentrează resursele spiritului, îşi supune voinţa şi îşi orientează înflăcărarea fanatismului în slujba unei cauze ori a unei fiinţe devenită scop şi călăuza a

sentimentelor şi acţiunilor sale.

Intoleranţa sfanatismul – iată ce însoţeşte întotdeauna sentimentul religios. Ele sunt inevitabile la aceia care cred că deţin secretul fericirii pământeşti sau eterne. Aceste două trăsături se regăsesc la toţi membrii unui grup animat de o convingere oarecare. Iacobinii din vremea Terorii erau la fel de religioşi ca şi catolicii din timpul Inchiziţiei, teribila lor înflăcărare derivând din aceeaşi sură.

Convingerile maselor îmbracă aceste caracteristici de supunere oarbă, de intoleranţă sălbatică, de nevoie de propagare violenta, inerente sentimentului religios; aşadar, se poate spune că aceste credinţe au formă religioasă. Eroul aclamat de gloată devine un adevărat zeu pentru ea.

Aşa a fost Napoleon vreme de cincisprezece ani – nicicând vreo divinitate n-a avut adoratori atât de desăvârşiţi, nicicând zeii păgâni şi cei creştini n-au exercitat o putere atât de absolută asupra sufletelor.

Fondatorii de credinţe religioase ori politice au izbutit numai pentru că au ştiut să impună maselor sentimentele de fanatism care îl fac pe om să-şi afle bucuria în adoraţie şi îl îmboldesc să-şi sacrifice viaţa pentru idolul său. Şi aşa a fost în toate timpurile. În minunata lui carte despre Galia romană, Fustel de Coulangesvii observă că Imperiul roman s-a menţinut nu datorită forţei, ci graţie admiraţiei religioase pe care a inspirat-o. „Este un caz unic în istorie – scrie el, pe bună dreptate – un regim detestat de populaţie care să

dureze cinci secole... Şi este aproape de neînţeles cum treisprezece legiuni romane au putut să ţină în frâu milioane de oameni” Dacă aceştia au arătat supunere, este pentru că Imperiul reprezenta personificarea măreţiei romane şi era adorat pur şi simplu că divinitate. Până şi în cele mai mici aşezări ale Imperiului există un altar al împăratului. „A luat naştere în acele timpuri, de la un capăt la celălalt al Imperiului, o religie nouă, ai cărei zei erau chiar împăraţii. Încă înaintea perioadei creştine, întreaga Galie, reprezentată de şaizeci de cetăţi, a înălţat în comun, în apropiere de Lyon, un templu închinat lui Augustus. Preoţii care oficiau aici, aleşi de adunarea cetăţilor galeze, erau cele mai importante personalităţi din ţară... Cu greu

ar putea fi puse toate acestea doar pe seama fricii şi a servilismului. Popoarele întregi nu sunt slugarnice, şi asta timp de trei secole. Nu era vorba de curtezani cuprinşi de admiraţie pentru principiile lor. Era vorba de întreaga Romă şi nu numai de ea, ci şi de Galia, de Spania, de Grecia şi Asia”.

Astăzi, celor mai mari cuceritori nu li se mai înaltă altare, dar ei au statui şi portrete, iar cultul lor nu este în esenţă diferit de cel de odinioară. Pentru a pătrunde într-adevăr spiritual filosofiei istoriei, trebuie înţeles datul fundamental al psihologiei maselor; pentru ele eşti zeu ori nimic. Iar acestea nu reprezintă superstiţiile unei ere apuse, alungate pentru totdeauna de raţiune. În eternă lui confruntare cu raţiunea,

sentimentul n-a fost nicicând biruit. Gloatele nu mai vor să audă de cuvintele „divinitate” ori „religie”, care le-au stăpânit atâta vreme, dar nicio epocă nu s-au înălţat atâtea statui şi „altare” că în ultima sută de ani, iar o mişcare populară precum cea cunoscută sub numele de boulangism (viii) ne demonstrează cât de uşor sunt gata să renască instinctele religioase ale maselor. Imaginea „generalului” trona până şi în cel mai dosnic cătun: era socotit atotputernic împotriva nedreptăţilor şi relelor şi mii de oameni şi-ar fi dat viaţa pentru el. Şi ce loc ar fi ocupat eroul în istorie dacă valoarea lui i-ar fi putut purta povara legendei!

Masele au nevoie de o religie – iată o constatare deja banalizata. Convingerile politice şi sociale, credinţa într-o divinitate

nu se înstăpânesc în rândul lor decât înveşmântate în forme religioase care le pun la adăpost de orice îndoială. Dacă masele ar fi determinate să accepte ateismul, aceasta ar avea toată înflăcărarea intoleranta a sentimentului religios şi, în formele lui religioase, ar deveni curând un cult. De altfel, o dovadă o oferă deja evoluţia micii secte pozitiviste. Ea seamănă cu nihilismul despre care ne povesteşte Dostoievsky. Dumirit într-o bună zi de luminile raţiunii, el a sfărâmat icoanele sfinţilor ce împodobeau altarul din mica lui biserică, a suflat în lumânări şi, fără să piardă timpul, a pus în locul imaginilor distruse lucrările câtorva filosofi atei. Apoi a aprins iarăşi, cu pioşenie, lumânările. Obiectul credinţei lui religioase se

schimbase, dar putem spune că sentimentul divinităţii s-a stins într-adevăr în el?

Nu se pot înţelege – repet – anumite evenimente istorice – şi anume cele mai importante – decât dacă ne dăm seama de formă religioasă pe care o îmbrăca în cele din urmă convingerile împărtăşite de mase. Multe fenomene sociale reclamă mai degrabă o abordare psihologică decât una naturalista. Marele istoric Taine n-a studiat Revoluţia decât ca un naturalist, de aceea adevărata geneză a evenimentelor i-a rămas străină. A observat în chip desăvârşit faptele, dar, nepătrunzând psihologia maselor, celebrul scriitor n-a putut să ajungă la cauze. Înspăimântat de faptele sângeroase, crude, anarhice, el n-a văzut în eroii marii epopei decât o hoardă de

sălbatici epileptici, robi ai instinctelor. Dar violenţele, masacrele Revoluţiei franceze, imperativul extinderii ei, declaraţiile de război către toţi regii nu se explica decât prin înstăpânirea în sufletul maselor a unei noi credinţe. Reforma, Noaptea Sfântului Bartolomeu, războaiele religioase, Inchiziţia, Teroarea sunt fenomene identice, înfăptuite prin sugestia simţământului religios ce îndemna la stârpirea prin foc şi sabie, a tot ce stătea în calea instituirii noi credinţe. Metodele Inchiziţiei şi ale iacobinilor sunt ale unor adevăraţi convertiţi, iar ei nu ar fi fost convertiţi dacă ar fi apelat a alte metode.

Răsturnări similare cu cele menţionate mai sus nu sunt posibile decât atunci când sufletul popular le face să ţâşnească.

Despotul cel mai autoritar nu le-ar putea declanşa. Când istoricii prezintă Noaptea Sfântului Bartolomeu drept opera unui rege, ei dau dovadă şi de necunoaşterea psihologiei maselor şi de ignorarea psihologiei regilor. Asemenea manifestări nu-şi au izvorul decât în spiritul popular. Cea mai absolută putere a monarhului celui mai despotic nu depăşeşte niciodată pragul unei grăbiri sau amânări a momentului. Regii nu au înfăptuit nici Noaptea Sfântului Bartolomeu, nici războaiele religioase, după cum nici Robespierre, Danton sau Saint-Just nu au făcut Teroarea. Dincolo de asemenea evenimente se afla întotdeauna spiritul maselor.

CARTEA A II-A

OPINIILE ŞI CREDINŢELE MASELOR

CAPITOLUL I
FACTORII ÎNDEPĂRTAŢI AI CREDINŢELOR ŞI OPINIILE MASELOR

După ce am studiat constituţia mintală a maselor şi am văzut cum simt, cum gândesc şi cum judecă ele, ne vom ocupa în continuare de felul în care apar şi se consolidează opiniile şi credinţele maselor.

Acestea sunt determinate de două serii de factori – unii îndepărtaţi şi alţii imediaţi. Primii determina masele să îmbrăţişeze anumite convingeri şi să respingă în mod categoric altele. Ei pregătesc „terenul” pe care „încolţesc” ideile noi, ale căror forţă şi

rezultate pot să uimească, dar a căror spontaneitate nu e decât aparent. Manifestările explozive ale unor idei ale maselor capătă uneori aspect fulgerător, dar nu este aici decât un efect superficial, dincolo de care trebuie căutat un lung proces anterior.

Factorii imediaţi, cei care adăugă acelui îndelungat proces anterior, fără de care nu s-ar putea manifesta, le provoacă maselor convingerea activă, adică dau forma ideilor şi declanşează tot cortegiul de consecinţe. Sub imboldul factorilor imediaţi, se nasc hotărârile ce ridică la luptă colectivităţile, datorită lor izbucneşte o răscoală sau o grevă, prin efectul lor, din sânul unei mulţimi enorme se alege omul ce preia puterea, ori sunt răsturnate

guvernele.

În toate marile evenimente istorice se vede cum se împletesc aceste două serii de factori. Să luăm un singur exemplu, cel al Revoluţiei franceze, bunăoară. La declanşarea ei au contribuit mai întâi factorii îndepărtaţi – lucrările critice ale unor gânditori şi scriitori – care au pregătit spiritul mulţimilor, apoi lesne înflăcărat de către factori imediaţi, precum discursurile unor oratori abili, ori rezistenţa Curţii faţă de reforme aproape neînsemnate. Între factorii îndepărtaţi se disting unii cu caracter general care stau la baza tuturor credinţelor şi opiniilor mulţimilor: rasă, tradiţiile, timpul, instituţiile, educaţia. Vom arăta în continuare rolul fiecăruia dintre ei.

1. Rasa

Cel mai important dintre toţi aceşti factori este rasa, noţiune pe larg prezentată de noi într-o carte apărută anterior. Arătăm acolo ce este o rasă istorică. O dată închegate caracterele, credinţele, instituţiile, artele ei, într-un cuvânt toate elementele de civilizaţie, acestea devin expresia exterioară a spiritului ei. Amprenta de rasă este atât de puternică încât niciun element al ei nu poate să treacă nealterat de la un popor la altul ix.

Mediul, circumstanţele, evenimentele reprezintă sugestii sociale de moment. Ele pot să exercite o influenţă importantă, dar aceasta va rămâne întotdeauna momentană dacă este contrară sugestiilor ce ţin de rasă,

adică de un strat ancestral. Vom avea ocazia şi în lucrarea de faţă să revenim asupra înrâuririi rasei şi să arătăm că această acţiune este atât de mare încât domină caracterele specifice spiritului maselor. De aceea credinţele şi comportamentul popoarelor sunt diferite de la o ţară la alta şi nu pot fi influenţate în acelaşi fel.

2. Tradiţiile

Tradiţiile reprezintă ideile, trebuinţele, sentimentele trecutului. Sunt sinteza copleşitoare a rasei. Biologia se scrie altfel după achiziţiile din embriologie care au arătat imensă influenţă a trecutului în evoluţia fiinţelor, şi tot aşa va fi transfigurata şi istoria când se va acorda

importanţă cuvenită tradiţiei. Mulţi oameni de stat împărtăşesc încă ideile teoreticienilor din secolul al XVIII – le-a care credeau că o societate poate să se rupă complet de trecut şi să fie refăcută, „bucată cu bucată”, prin luminile raţiunii.

Un popor este un organism creat de trecut, şi, că orice organism, nu se poate modifica decât prin lente acumulări ereditare. Tradiţiile sunt adevăratele faruri ale popoarelor şi, după cum am repetat de multe ori, ele nu se modifica lesne decât în formele exterioare. Fără tradiţii, adică fără „sufletul naţional”, nicio civilizaţie nu este posibilă. De când există, omul a fost preocupat, pe de o parte să-şi creeze o reţea de tradiţii, iar pe de alta, să distrugă aceste tradiţii când efectele lor benefice s-au tocit.

Fără tradiţii stabile – absenţa civilizaţiilor; fără eliminarea lor lentă – absenţa progresului! Dificultatea constă în aflarea unui echilibru între stabilitate şi variabilitate – dificultate imensă. Când un popor se ataşează prea tare de obiceiuri, timp de mai multe generaţii, nu mai poate să evolueze şi devine, aidoma Chinei, incapabil de perfecţionări. În aceste cazuri, chiar şi revoluţiile violente rămân neputincioase, deoarece fragmentele dispersate fie că se sudează la loc, şi atunci, intact, trecutul se întronează, fie că dau naştere la anarhie şi, de aici, la decadenţă. Astfel, sarcina de căpătâi a unui popor este de a-şi păstra instituţiile trecutului, modificându-le treptat. Grea sarcină! Aproape singurii care au realizat-o au fost,

în vechime, romanii şi, în timpurile moderne, englezii.

Elementul cel mai înverşunat, conservator şi susţinător al ideilor tradiţionale, care se opune cu obstinaţie schimbării îl reprezintă masele, mai precis acele categorii de mulţimi care formează castele. Am insistat deja asupra acestui spirit de conservatorism, arătând ca bună parte dintre revolte nu conduc decât la schimbări „în termeni”. La sfârşitul secolului al XVIII-lea, după distrugerea bisericilor, expulzarea sau ghilotinarea preoţilor, persecuţia generală în sânul cultului catolic, s-ar fi putut crede că vechile idei religioase şi-au pierdut puterea. Cu toate acestea, după numai câţiva ani se reclamă din toate părţile restabilirea

cultului abolit (x).

Iată cel mai ilustrativ exemplu care arata puterea tradiţiilor în sufletul celor mulţi. Nu templele adăpostesc cei mai înfricoşători idoli, nici palatele pe cei mai despotici tirani. Ele pot fi uşor dărâmate. Stăpânii nevăzuţi care domnesc în sufletele noastre scapă însă oricărui efort şi nu cedează decât lentei uzuri a secolelor.

3. Timpul

Ca şi în biologie, pe tărâm social unul dintre cei mai activi factori e timpul. El este marele creator şi marele destructor. El a clădit munţi din firişoare de nisip, el a ridicat la rang de demnitate umană obscură celulă din îndepărtată era geologică. În

transformarea unui fenomen oarecare lucrează secole. Pe bună dreptate, s-a spus că, dacă ar avea timp, o furnică ar putea să niveleze Mont Blane-ul. O fiinţă cu putinţă magică de a „regla” timpul după bunul plac ar avea puterea pe care credincioşii i-o atribuie lui Dumnezeu.

Aici nu interesează decât influenta timpului în geneza opiniilor mulţimilor, dar, şi din acest punct de vedere, acţiunea lui este imensă. Sub dependenta lui se afla marile forţe – precum rasa –, care nu se pot forma fără el. Timpul face să evolueze şi ucide credinţele. Prin el, acestea dobândesc forţa şi, tot prin el, o pierd. Timpul pregăteşte opiniile şi credinţele maselor, adică patul lor germinato. Rezultă de aici ca unele idei, realizabile în anumite momente,

devin caduce în altele. Timpul acumulează imensele reziduuri de credinţe şi convingeri din care se nasc ideile unei epoci. Ideile nu apar a întâmplare şi fără temei. Rădăcinile lor sunt implantate adânc în trecut, iar înflorirea ideilor să pregătit în timp. Ele sunt „fiice” ale trecutului şi „mame” ale viitorului, dar întotdeauna rămân „sclavele” timpului.

Timpul este, aşadar, adevăratul nostru stăpân şi el trebuie să acţioneze pentru a vedea lucrurile transformându-se. Unii se arata îngrijoraţi de aspiraţiile ameninţătoare ale maselor şi de distrugerile şi tulburările pe care le prevestesc. Timpul, doar el, îşi va lua grijă de a restabili echilibrul. „Niciun regim, observă cu justeţe E. Lavissexi, nu se întemeiază într-o zi.

Structurile politice şi sociale au nevoie de secole pentru a se cristaliza: în formă haotică, feudalitatea există cu sute de ani înainte de a-şi afla regulile, după cum monarhia absolută a vieţuit timp de secole până a-şi găsi mijloacele caracteristice de guvernare, şi în lungile perioade de aşteptare sau manifestat mari tulburări”.

4. Instituţiile politice şi sociale

O idee larg împărtăşită în zilele noastre este aceea ca instituţiile pot să remedieze defectele societăţilor, că progresul popoarelor rezultă din perfecţionarea constituţiilor şi a programelor de guvernare şi că schimbările sociale se operează prin efectul decretelor. Revoluţia franceză a avut

ca punct de plecare o asemenea concepţie, chiar şi teoriile sociale actuale se întemeiază pe ea. Un lung şir de experienţe nu a reuşit să zdruncine aceasta redutabilă iluzie, cu tot efortul unor filosofi şi istorici care au încercat să-i dovedească absurditatea. Şi n-a fost deloc dificil pentru ei să demonstreze că instituţiile sunt „fiicele” ideilor, sentimentelor şi moravurilor şi că nu se plămădesc idei, sentimente şi moravuri doar rescriind codurile. Un popor nu îşi alege după bunul plac instituţiile, aşa cum individul nu-şi poate alege culoarea ochilor sau a părului cu care s-a născut. Instituţiile şi formele de guvernare sunt un produs al rasei. Departe de a fi modelatoarele unei epoci, ele sunt, dimpotrivă, modelate de ea.

Popoarele nu sunt guvernate conform unui capriciu de moment, ci după cum o cere caracterul lor. Uneori este nevoie de secole pentru cristalizarea uni regim politic şi de alte secole pentru a-l schimba. Instituţiile nu au virtuţi intrinsece – ele nu sunt nici bune, nici rele în sine. Bune la un moment dat pentru un anumit popor, ele pot fi detestabile pentru altul. Aşadar, nu stă în puterea unui popor de a-şi schimba cu adevărat instituţiile. Fireşte că poate, cu preţul unor revoluţii violente, să le modifice numele, dar fondul nu se transformă instantaneu. Numele nu sunt decât etichete tranzitorii de care istoricul preocupat de valoarea reală a lucrurilor nu va ţine seama. Astfel, cea mai democratică ţară este considerată Anglia (xii), care cunoaşte

totuşi un regim monarhic, în timp ce republicile din America Latină, unde există constituţii republicane, suferă cele mai apăsătoare despotisme. Caracterul popoarelor, iar nu formele de guvernământ le determina destinul – iată un adevăr pe care am încercat să-l impun într-o lucrare precedenta, pe baza a numeroase exemple evidente.

Este deci o treabă puerilă, un exerciţiu inutil de retorică pierderea de timp cu redactarea constituţiilor. Necesitatea şi timpul îşi iau singure însărcinarea de a le „elabora”, când aceşti doi factori sunt lăsaţi să acţioneze. Cum au făcut anglo-saxonii, după cum arată marele istoric

Maculay (xiii) într-un pasaj ce ar trebui învăţat pe de rost de către toţi politicienii

din ţările latine. După ce explică „binefacerile” noilor legi din punct de vedere pur raţional – un haos de absurdităţi şi contradicţii, el compara zecile de constituţii ucise de convulsii popoarelor latine din Europa şi de pe continentul american cu Constituţia Angliei, remarcând că aceasta din urmă n-a fost modificată decât arareori, parţial, numai sub imperiul necesităţilor imediate, niciodată din raţiuni speculative. „Nu perfecţiunea trebuie să constituie preocuparea de căpătâi, ci utilitatea. Nu trebuie înlăturată o anomalie doar pentru că este o anomalie; nu trebuie niciodată inovat decât dacă se simte un mare inconvenient, şi chiar şi atunci inovaţia va viza doar înlăturarea acelui inconvenient; nu trebuie lărgită sfera

inovaţiei dincolo de cazul particular de remediat – iată reguli după care, de la epoca regelui Ioan până la cea a reginei Victoria, s-au ghidat deliberările în cadrul celor două sute cincizeci de parlamente ale noastre”. Ar trebui analizate una câte una legile, instituţiile fiecărui popor, pentru a vedea cât de profund exprima ele esenţa rasei şi că, din această pricină, nu pot fi transformate brusc.

Se pot face consideraţii filosofice asupra avantajelor şi inconvenientelor centralizării, de exemplu, dar când avem de-a face cu un popor format din diferite naţionalităţi ce şi-a consacrat mii de ani de eforturi pentru a ajunge progresiv la această centralizare, şi s-o accentueze şi mai mult, nu putem să conchidem decât că

ea este rodul necesităţii imperioase şi să deplângem necugetarea oamenilor politici care vorbeau de distrugerea ei. Dacă, din întâmplare, ar fi avut câştig de cauză punctul lor de vedere, reuşita nu ar fi fost decât semnalul unei profunde anarhii (xiv) care ar fi condus, de altfel, la o nouă centralizare, mai accentuată decât cea veche.

Din cele spuse anterior, rezultă că nu instituţiile sunt mijlocul prin care se poate acţiona profund asupra spiritului maselor. Unele ţări, precum Statele Unite, prospera extraordinar cu instituţii democratice, pe când altele, cum sunt republicile latino-americane, vegetează în cea mai lamentabila anarhie, în pofida unor instituţii asemănătoare. Iar aceste instituţii sunt la

fel de străine de măreţia primelor ca şi de decadenţă celorlalte. Popoarele rămân guvernate de caracterul lor, şi instituţiile ce nu se mulează pe acest caracter nu reprezintă decât un veşmânt de împrumut, o deghizare tranzitorie. Desigur s-au purtat războaie sângeroase, s-au făcut revoluţii violente şi toate acestea se vor mai întreprinde pentru a se impune instituţiile cărora li se atribuie puterea supranaturală de a crea fericirea. Într-un anume sens, da, am putea spune că instituţiile acţionează asupra spiritului popoarelor, fiindcă dau naştere unor asemenea mişcări, dar ştim că, în realitate, fie că sunt triumfătoare, fie că eşuează, ele nu poseda în sine vreo virtute. Urmărind „cucerirea” lor nu facem decât să alergăm după himere.

5. Învăţământul şi educaţia

Printre ideile dominante din epoca noastră, se număra convingerea că, prin educaţie, oamenii devin mai buni şi chiar egali între ei. Repetă fără încetare, aserţiunea a căpătat forţa uneia dintre cele mai neclintite dogme ale democraţiei şi ar fi la fel de greu să o ataci pe cât era odinioară de complicat să te atingi de dogmele Bisericii.

Dar şi în această privinţă, ca şi multe chestiuni, ideile democratice se afla în profound dezacord cu datele psihologiei şi cele ale experienţei. Unor filosofi eminenţi, dintre care se remarcă în mod deosebit Herbert Spencer, nu le-a venit deloc greu să

arate că educaţia nu îl face pe om nici mai moral, nici mai fericit, că nu îi modifica nici instinctele şi nici zestrea ereditară, şi că, prost direcţionată, ea poate şi să fie mai degrabă distructivă decât utilă.

Statisticile confirmă aceste consideraţii; datele despre criminalitate arata creşterea acesteia odată cu generalizarea educaţiei (sau, cel puţin, a unui anumit gen de instrucţie), şi că cei mai răi duşmani ai societăţii – anarhiştii – se recrutează cel mai adesea dintre indivizii care au o diplomă şcolară. Un distins magistrat, Adolphe Guillot, observă că astăzi sunt trei mii de criminali care au trecut printr-o scoală fată de numai o mie de criminali analfabeţi, şi că, în cincizeci de ani, criminalitatea a crescut de la 227 la

sută de mii de locuitori la 552, ceea ce reprezintă o creştere cu 133%. Ca şi alţi colegi de breaslă, el mai remarcă şi că, în principal, criminalitatea sporeşte în rândul tinerilor care nu au avut posibilitatea să urmeze o instituţie de învăţământ particulară, dar frecventează şcolile publice gratuite.

Fireşte că nimeni n-a susţinut vreodată că învăţământul bine direcţionat nu conduce la rezultate practice foarte utile, dacă nu în planul moralităţii, cel puţin pentru dezvoltare aptitudinilor profesionale. Din nefericire, mai cu seamă de vreo treizeci de ani, popoarele latine şi-au întemeiat sistemele educative pe principii foarte defectuoase şi, în pofida observaţiilor făcute de rafinaţi oameni de spirit, ele

persistă în lamentabilele erori. Eu însumi am arătat (xv), în mai multe lucrări, că învăţământul nostru actual îi transforma în duşmani şi societăţii pe mai mulţi dintre cei care au beneficiat de el şi că din aceşti tineri se recrutează numeroşi discipoli ai celor mai dăunătoare forme de socialism.

Primul pericol al acestui sistem educaţional – pe drept etichetat „latin” – este că se bazează pe o eroare psihologică fundamentală, şi anume promotorii lui îşi închipuie că papagalicirea manualelor dezvolta inteligenţă. De aici, strădania de a învăţa cât mai mult posibil – de la şcoala primară până la doctorat, tinerii nu fac decât să ingurgiteze conţinutul cărţilor, fără a-şi exersa judecat şi iniţiativa proprie. Pentru ei, instrucţia constă în „a recita” în

spirit obedient. „A-ţi învăţa lecţiile, a şti pe de rost o gramatică, a repeta corect, a imita – iată un învăţământ ridicol în care orice efort este un act de credinţă în faţa infailibilităţii educatorului şi care are drept rezultat minimalizarea personalităţii” – scria Jules Simon, fost ministru al Instrucţiunii publice.

Dacă acest învăţământ nu ar fi decât inutil, ne-am putea limita la a-i plânge pe nefericiţi copii cărora li se preda, în locul atâtor lucruri necesare, despre genealogia descendenţilor lui Cotar, despre luptele din Neustria şi Austrasia (xvi) sau despre clasificarea zoologică, dar el prezintă un pericol mult mai serios, căci îi inspiră celui care a beneficiat de el dezgustul violent faţă de condiţia în care a venit pe lume şi

dorinţă arzătoare de a o depăşi. Muncitorul nu mai vrea să rămână muncitor, ţăranul nu mai doreşte să fie ţăran, iar ultimul dintre burghezi nu mai visează pentru fiii săi altă cariera decât cea de funcţionar al statului. În loc să-i pregătească pe oameni pentru viaţă, şcoala nu îi pregăteşte decât pentru funcţii publice unde pentru reuşita nu este nevoie de scânteierile iniţiativei. La baza ierarhiei sociale, şcoala fabrica armate de proletari nemulţumiţi de soarta lor, gata oricând de revoltă; în vârful acestei ierarhii, ea creează o burghezie frivolă şi, totodată, sceptică şi credula, îndoctrinata cu încrederea superstiţioasă în statul – Providenţa, împotriva căruia, cu toate acestea, nu conteneşte de a-şi arăta „colţii”, acuzând guvernele de propriile ei greşeli,

incapabilă, însă, să întreprindă ceva fără intervenţia autorităţilor.

Statul, care produce toţi aceşti deţinători de diplome, nu poate să folosească dintre ei decât un număr limitat de persoane, lăsându-le, inevitabil, pe cele fără serviciu. Nu are decât să se resemneze hrănindu-le pe primele şi făcându-şi duşmani din celelalte. De la bază şi până în vârful piramidei sociale, masa fabuloasă a posesorilor de diplome ia astăzi cu asalt carierele.

Un negociant poate cu greu să-şi găsească un agent pentru a-l reprezenta în colonii, dar funcţiile oficiale modeste sunt solicitate de mii de institutori şi institutoare fără posturi, care, dispreţuind muncile câmpului şi atelierele industriale, se

adresează statului pentru a le găsi mijloace de trai. Numărul celor aleşi fiind restrâns, inevitabil, cel al nemulţumiţilor este imens. Aceştia din urmă sunt gata pentru orice fel de revoltă, indiferent de conducătorii şi de scopurile acesteia. Acumularea de cunoştinţe inutilizabile este un mijloc sigur de transformare a omului în revoltat (XVII).

Evident că este târziu să te aşezi de-a curmezişul împotriva acestui curent. Numai experienţa, cea de pe urma educatoare a popoarelor, va avea drept sarcină să ne dezvăluie eroarea. Numai ea va putea să dovedească necesitatea înlocuirii odioaselor noastre manuale, a jalnicelor concursuri printr-un sistem educaţional profesionist, capabil să-i readucă pe tineri către câmpuri, ateliere, întreprinderi coloniale – astăzi

devenite atât de neatrăgătoare. Şi când spun sistem educaţional profesionist (cerut acum de toate spiritele luminate), mă gândesc la cel de care s-au bucurat părinţii noştri şi pe care popoarele ce domina astăzi lumea au ştiut să-l păstreze. În remarcabile pagini, din care voi reproduce mai jos pasaje esenţiale, Taine a arătat limpede că educaţia noastră de altă dată era ceea ce este astăzi educaţia engleză ori americană şi, făcând o paralelă între sistemul latin şi cel anglo-saxon, scriitorul a pus în lumina cu claritate consecinţele celor două metode.

Probabil că am putea accepta toate inconvenientele sistemului nostru tradiţional de educaţie, declasaţii şi nemulţumiţii pe care îi produce, dacă dobândirea superficială a atâtor cunoştinţe,

recitarea perfectă a manualelor ar spori nivelul de inteligenţă. Dar ajunge el la astfel de rezultate? Nu, din păcate! Judecată, experienţă, iniţiativa, caracterul – iată condiţii pentru reuşita în viaţă, dar cărţile nu ne învaţă despre ele. Manualele sunt dicţionare utile, dar înmagazinarea în memorie a lungi pasaje din ele rămâne fără rost.

Despre cum poate fi dezvoltata inteligenta, printr-un sistem educaţional profesionist, imposibil de atins prin metoda clasică, vorbea admirabil Taine într-o pagină pe care o reproducem în continuare:

Ideile nu se formează decât în mediul lor natural şi normal; ceea ce le face să rodească sunt nenumăratele impresii pe care omul le trăieşte zilnic la atelier, în

mână, la tribunal, la birou, pe şantier, în spital; este spectacolul viu al uneltelor, materialelor şi acţiunilor practice, în prezenţa clienţilor, pacienţilor, muncitorilor, este lucrarea, bine sau rău îndeplinită, materială sau mintală. Micile percepţii specifice ochiului, urechii, mâinilor şi chiar mirosului, primite involuntar şi elaborate pe nesimţite, se organizează pentru a-i sugera individului, mai curând sau mai târziu, cutare combinaţie nouă, simplificare sau economisire de forţe, perfecţionarea sau invenţia.

Dar tineretul francez este privat de toate aceste contacte preţioase, de aceste elemente asimilabile şi indispensabile, tocmai la vârsta cea mai fecunda – şapte sau opt ani la rând, el e sechestrat într-o

şcoală, ţinut la distanţă de experienţa directă personală care să-i lumineze înţelegerea exactă şi vie a lucrurilor, a oamenilor şi a feluritelor căi de a se folosi de toate acestea.

Cel puţin nouă din zece tineri îşi pierd timpul şi energia, mai mulţi ani din viaţa lor – ani importanţi şi chiar decisivi. Mă gândesc mai întâi la jumătate sau la două treimi dintre tinerii care se prezintă la examene, dar nu reuşesc, dar, apoi, şi la cei admişi care ajung în posesia unei diplome, şi dintre care, iarăşi, jumătate sau două treimi sunt afectaţi de surmenaj. Li s-a cerut prea mult, pretinzându-li-se că într-o anume zi, în faţa unei table ori stând într-o bancă, să se arate preţ de două ceasuri repertorii vii ale disciplinelor din cutare ori

cutare domeniu al cunoaşterii umane. Şi ei chiar asta sunt, într-adevăr, sau foarte aproape de acest model ideal, în aceea zi, timp de două ore, dar după o lună şi nu mai sunt deloc astfel şi nu ar putea să mai susţină acelaşi examen; cunoştinţelor lor, prea numeroase şi prea încărcate, li se scurg neîncetat din minte şi altele nu iau locul. Vigoarea mintală s-a veştejit, seva fecunda s-a alterat – iată un om sfârşit. La locul lui bine stabilit, căsătorit, resemnat să se învârtească la nesfârşit în cerc – în acelaşi cerc –, individul se cantonează în slujba lui limitată. O îndeplineşte corect, dar nimic mai mult de atât. Randamentul este mediocru – rezultatul nu acoperă cheltuiala.

În Anglia ori în America, la fel ca în

Franţa până în 1789, se foloseşte procedeul opus, iar randamentul obţinut este egal ori superior.

Ilustrul istoric arata mai departe diferenţa dintre sistemul nostru educaţional şi cel al anglo-saxonilor. La ei învăţământul nu îşi are obârşia în carte, ci în obiectele înseşi. De pildă, inginerul, format într-un atelier şi nicidecum într-o şcoală, poate să ajungă exact la acel nivel corespunzător inteligenţei sale: muncitor sau maistru, dacă este incapabil să meargă mai departe, inginer, dacă aptitudinile i-o permit. Este un procedeu mai democratic şi mai util pentru societate decât să faci ca întreaga carieră a unui individ să depindă de un concurs pe care l-a susţinut timp de câteva ceasuri la optsprezece ori la douăzeci de ani.

În spital, în mână, în manufactură, la arhitect sau la omul legii, elevul, admis la vârstă fragedă, îşi face ucenicia şi stagiul, aşa cum se petrece pe la noi doar în biroul notarului sau în atelierul de pictură pentru zugravii de rând. În prealabil, înainte de a intra ucenic, tânărul urmează un curs general unde învăţa noţiuni de breaslă care să-l pregătească pentru căutarea observaţiilor ce le poate urma în timpul liber, pentru a-şi consolida şi sistematiza, puţin câte puţin, experienţă practică de zi cu zi. Cu un asemenea regim, capacitatea practica sporeşte şi se dezvoltă de la sine până la nivelul pe care-l comporta capacităţile elevului şi în direcţia cerută de necesităţile meseriei viitoare, cu care el se adaptează încă de pe băncile şcolii. În felul

acesta în Anglia şi în Statele Unite tânărul ajunge foarte curând să-şi pună în valoare resursele lui interioare. La 25 de ani, şi chiar mai devreme, dacă fondul lui e bun, este nu numai un executant folositor, ci şi un întreprinzător spontan, este nu doar o rotiţă într-un angrenaj, ci un adevărat motor. În Franţa, unde prevalează procedeul contrar – devenit cu fiecare nouă generaţie tot mai… ortodox –, totalul forţelor risipite este enorm.

Şi iată care este concluzia marelui gânditor despre inconvenientele tot mai mari ale învăţământului de tip latin şi despre viaţa:

La cele trei niveluri de educaţie: în copilărie, în adolescenţă şi la tinereţe, pregătirea teoretică şi şcolara în clase, cu

ajutorul manualelor, este prelungită şi încărcată în vederea examenelor de diplomă, şi nu numai în vederea acestei ţinte, prin cele mai rele mijloace, prin aplicarea unui regim antinatural şi antisocial, prin amânarea excesivă a învăţământului practic, prin internat, prin antrenamentul artificial şi îndopare mecanică, prin surmenaj, fără a se ţine seama de viitor, de vârsta adultă şi sarcinile viril ce incumba omului format, făcându-se abstracţie de lumea reală în care pentru a se apăra şi a se menţine la suprafaţă, el trebuie dinainte înzestrat, înarmat, exersat, călit. Acest bagaj indispensabil, aceasta achiziţie mai importantă decât orice altceva, aceasta soliditate de bun-simţ a voinţei şi a rezistenţei psihice, şcolile noastre nu le

procura tânărului; dimpotrivă, departe de a-l califica, ele îl descalifica pentru condiţia sa viitoare şi definitivă.

Prin urmare, intrarea tânărului în lume şi primii săi paşi în domeniul activităţii practice nu sunt, cel mai adesea, decât o suită de căderi dureroase. El rămâne rănit, lovit, estropiat pentru totdeauna. Este o încercare grea şi periculoasă, în care echilibrul moral şi mintal se alterează, existând riscul de a nu fi niciodată restabilit; deziluzia a venit, prea bruscă şi totală, decepţiile sunt prea mari şi durerile prea adânci (XVIII).

Ne-am îndepărtat oare, prin cele arătate mai sus, de teama noastră: psihologia maselor? Nicidecum. Pentru a înţelege ideile, credinţele care germinează

la un moment dat spre a încolţi în viitor, trebuie să ştim cum a fost pregătit terenul. Învăţământul care e oferit tineretului unei ţări ne permite să prevedem în linii mari destinul acelei tari. Or, telul în care este educata actuala generaţie îndreptăţeşte cele mai sumbre previziuni. Prin instrucţie şi educaţie, spiritul popoarelor poate fi ameliorat sau alterat în bună parte şi, prin urmare, era necesar să arătăm în cel fel a fost el modelat de sistemul actual şi cum anume mase de oameni indiferenţi ori neutri au devenit progresiv o imens „armata” de nemulţumiţi, gata să urmeze toate sugestiile utopişti şi retorilor. Astăzi scoala formează nemulţumiţi şi anarhişti şi pregăteşte pentru popoarele latine momentul decadenţei.

CAPITOLUL II

FACTORII IMEDIAŢI AI OPINIILOR MASELOR

După ce am trecut în revista factorii îndepărtaţi şi pregătitori pentru acea receptivitate specială ce face posibilă ivirea unor sentimente şi încolţirea unor idei în cugetul popoarelor, se impune să cercetăm factorii susceptibili de a exercita o acţiune imediată. Cum trebuie dirijaţi aceştia spre a-şi produce efectul, vom arăta într-un alt capitol.

În prima parte a lucrării noastre am tratat chestiunea sentimentelor, ideilor, gândirii la nivelul colectivităţilor, a căror cunoaştere poate, evident, să ofere, la

modul general, mijloacele de impresionare a maselor. Ştim deja ce frapează imaginaţia mulţimilor: puterea şi propagarea sugestiei, prezentate mai ales sub forma de imagini. Dar posibilele sugestii fiind de origini foarte diverse, factorii capabili de a acţiona asupra spiritului gloatelor pot fi, de asemenea, diferiţi. Se impune deci, examinarea lor separată. Masele sunt oarecum ca Sfinxul din legendă antica: ori rezolvi problemele pe care le pune psihologia lor, ori te resemnezi să fii devorat de ele.

1. Imaginile, cuvintele şi formulele

Vorbind despre fantezia maselor, am văzut ca mai ales imaginile le impresionează pe acestea. Dacă, însă, nu avem la

îndemâna imagini, ele pot fi evocate printr-un judicios apel la cuvinte şi formule lingvistice, care, folosite cu iscusinţă, capătă puterea misterioasă pe care le-o atribuiau odinioară adepţii magiei. Ele stârnesc în sufletul mulţimilor formidabile furtuni, pe care tot ele le domolesc. Cu osemintele celor care au căzut pradă puterii cuvântului, s-ar putea înălţa o piramidă mai mare decât celebrul monument al lui Keops.

Tăria cuvintelor sta în legătura lor cu imaginile evocate prin ele, fiind total independentă de semnificaţiile reale. Cuvintele cu sensurile cele mai vagi au adesea cea mai mare putere. Şi mă refer la termeni precum: democraţie, socialism, egalitate, libertate etc., ale căror înţelesuri bogate ar necesita volume întregi pentru a

fi explicate. Cu toate acestea, o forţă cu adevărat magică se degaja din silabele lor, de parcă ar conţine soluţia tuturor problemelor. Asemenea cuvinte sintetizează variate aspiraţii inconştient laolaltă cu speranţa împlinirii lor, iar lupta împotrivă-le cu argumente logice şi raţionale este un demers dinainte condamnat la eşec. Iată-le pronunţate cu evlavie în faţa maselor, şi pe date chipurile devin reverenţioase, capetele se înclină! Cuvintele acestea cad cu vigoarea forţelor naturii, cu efectul irezistibil al fenomenelor supranaturale. Ele evoca în suflete imagini grandioase şi vagi, dar însăşi nebuloasa ce le învăluie le sporeşte misterioasa putere. Le-am putea asemui cu redutabile moaşte ale unor sfinţi, de care credinciosul se apropie înfiorat.

Neavând legătura cu sensul, imaginile evocate de cuvinte se schimba de la epoca în epoca, de la popor la popor, formulările rămânând identice. În mod trecător, anumitor cuvinte li se aplică anumite imagini, cuvântul nefiind decât butonul care le declanşează.

Nu toate cuvintele şi nu orice sintagmă poseda virtutea de a evoca imagini; sunt unele care, deşi au avut această calitate, se uzează şi nu mai trezesc spiritele, devin doar nişte vane eufonii, menite a-l scuti pe cel ce le foloseşte de obligaţia de a gândi. Cu un mic stoc de formule şi de locuri comune, învăţate în tinereţe, suntem în posesia a tot ce ne trebuie pentru a trece prin viaţă, fără obositoarea nevoie de a mai cugeta.

Studiind o limbă oarecare, observam că vocabulele din care se compune se modifica destul de lent de-a lungul vremii, dar că imaginile pe care le evoca şi sensurile care li se atribuie cuvintelor se schimba neîncetat. De aceea, într-o lucrare anterioară, trăgeam concluzia că traducerea exactă, mai ales în cazul limbilor moarte, este imposibilă. Când substituim un termen francez printr-unul latin, grec ori sanscrit sau când căutam să înţelegem o carte scrisă în propria noastră limbă cu secole în urmă, ce facem noi de fapt? Pur şi simplu, punem în locul noţiunilor şi imaginilor generate în spiritul popoarelor de vechiul mod de viaţă, fără analogie cu al nostru, imaginile şi ideile pe care viaţa modernă le-a suscitat la nivelul înţelegerii noastre. Contemporanii

Revoluţiei franceze, închipuindu-şi că-i imita pe greci şi pe romani, nu au făcut decât să atribuie vechilor cuvinte sensuri pe care acelea nu le-au avut niciodată. Ce asemănare ar putea să existe între instituţiile Greciei şi cele pe care le denumim în zilele noastre cu termeni din greaca veche? Ce era atunci o republică, dacă nu o instituţie de esenţa aristocrată, formata prin unirea unor mici despoţi stăpâni peste o masă de sclavi, menţiuni într-o stare de supunere absolută? Aceste aristocraţii comunale nu ar fi putut să existe în absenţa sclaviei pe care se întemeiau.

Dar cuvântul „libertate”, ce semnificaţie asemănătoare cu cea dată de noi, astăzi, putea să aibă într-o epocă în care nici măcar nu se bănuia libertatea de

gândire şi în care nu exista fărădelege mai mare (de altfel, foarte rară) decât să pui în cauza zeii, legile şi datinile? Cuvântul

„Patrie”, pentru un atenian ori pentru un spartan, înseamnă cultul Atenei sau al Spartei, nicidecum cultul Greciei, formata atunci din cetăţi rivale ce se războiau necontenit între ele.

Acelaşi cuvânt „patrie”, ce sens putea să aibă pentru galii divizaţi în triburi rivale, alcătuite din popoare cu limbi şi religii diferite, pe care Cezar le-a învins atât de uşor pentru că şi-a găsit întotdeauna aliaţi printre ele? Abia Roma avea să facă din Galia o patrie, dându-i unitate politică şi religioasă. Dar fără a coborî atât de departe în istorie, întorcându-ne doar cu două secole îndărăt, credeţi că pentru marele

Conde (XIX), care s-a aliat cu străinii împotriva propriului suveran, cuvântul „patrie” avea acelaşi înţeles că pentru prinţii francezi de astăzi? Şi acelaşi cuvânt nu avea un sens foarte diferit de sensul modern pentru cei plecaţi în pribegie? Ei îşi închipuiau că se supun legilor onoarei luptând împotriva Franţei – şi, din punctul lor de vedere, chiar ascultau de aceste legi, căci feudalismul presupune legătura dintre vasal şi feudal, iar nu glasul pământului, şi acolo unde stăpânea suveranul, acolo era adevărata patrie.

Şi astfel de cuvinte al căror sens s-a schimbat profund de-a lungul timpului sunt numeroase, iar noi nu vom ajunge să înţelegem perfect ce semnificau odinioară decât cu susţinut efort. Pe bună dreptate, s-

a afirmat că e nevoie de bogate lecturi pentru a izbuti să pătrundem înţelesul dat de străbunii noştri unor cuvinte precum „rege” şi „familia regală”.

Ce să mai spunem, atunci, despre termeni mult mai complecşi?

Cuvintele nu au decât semnificaţii mobile şi tranzitorii, schimbătoare de la epoca la epoca, de la popor la popor. Când dorim să acţionăm prin cuvinte asupra maselor, trebuie cunoscut sensul pe care îl au pentru ele la un moment dat, iar nu cel avut odinioară sau cel atribuit de către indivizi cu o altă configuraţie mintală. Ca şi ideile, cuvintele au viaţă.

De asemenea, atunci când, în urma tulburărilor politice, a bulversărilor la nivelul credinţelor, maselor ajung să arate

aversiune manifesta faţă de imaginile evocate de anumite cuvinte, prima îndatorire a veritabililor oameni de stat este de a schimba aceste cuvinte, bineînţeles, fără să se stingă de realităţile desemnate în sine. Preocuparea esenţiala ale oamenilor de stat consta aşadar în botezarea cu termeni populari, sau măcar neutri, a lucrurilor detestate de mase sub vechi denumiri. Puterea cuvintelor e atât de mare, încât sunt de ajuns termeni bine ticluiţi pentru a-i face pe oameni să accepte cele mai odioase lucruri. Taine observa pe bună dreptate ca, prin invocarea cuvintelor „libertate” şi „fraternitate”, iacobinii au putut „să instaureze un despotism bun pentru o tară africană ca Dahomey-ul, un tribunal aidoma celui al Inchiziţiei,

hecatombe omeneşti asemănătoare celor din vechiul Mexic”.

Arta guvernanţilor, ca şi a avocaţilor, consta în principal în priceperea de a vehicula cuvintele. Arta anevoioasă, căci, în sânul aceleaşi societăţi, aceleaşi cuvinte au foarte adesea înţelesuri diverse pentru diferitele pături sociale. În aparenţă, acestea folosesc cuvinte identice, dar, în realitate, nu vorbesc aceeaşi limbă.

În exemplele precedente, ne-am referit la timp ca factor principal pentru schimbarea sensului cuvintelor. Dacă luăm în considerare şi elementul rasa, vom constata că în aceeaşi epocă, la popoare aflate pe trepte egale de civilizaţie, cuvinte identice corespund foarte adesea unor idei mult deosebite între ele. Dar asemenea

diferenţe sunt sesizabile doar ca urmare a numeroase călătorii, aspect asupra căruia nu voi insista, rezumându-mă la a sublinia că tocmai cuvintele cele mai folosite au sensurile cele mai diferite, de la un popor la altul. Şi dau doar două exemple, cuvintele „democraţie” şi „socialism”. Atât de frecvenţe în zilele noastre.

Ele corespund, în spiritul latin şi în spiritul anglo-saxon unor idei şi imagini total opuse. La popoarele latine, cuvântul „democraţie” înseamnă mai ales ştergerea voinţei şi a iniţiativei individului în favoarea celor ale statului. Din ce în ce mai mul, acesta este desemnat să conducă, să centralizeze, să monopolizeze şi să producă. La el fac în mod constant apel toate partidele, fără excepţie: radicale, socialiste

ori monarhiste. La anglo-saxoni, şi îndeosebi la cei din America, acelaşi cuvânt „democraţie” înseamnă, dimpotrivă, dezvoltarea intensă a voinţei şi a individului, retragerea statului, căruia, în afară de poliţie, de armată şi de relaţiile diplomatice, nu se lasă nimic altceva de condus, nici chiar învăţământul (xx).

2. Iluziile

Încă din zorii civilizaţiilor, popoarelor au căzut pradă influentei iluziilor. Făuritorilor de himere le-a înălţat omenirea cele mai multe temple, statui şi altare. Iluziile religioase odinioară, iluzii filosofice şi sociale astăzi – formidabile închipuiri au domnit dintotdeauna în capetele oamenilor,

în succesivele civilizaţii ce-au înflorit pe acest pământ. În numele lor, s-au clădit templele din Chaldeea şi din Egipt, monumentele religioase ale Evului Mediu şi a fost bulversata întreaga Europă acum un secol. Nu exista concept artistic, politic ori social care să nu aibă imprimata puternica lor amprenta. Câteodată, omul le coboară de pe semeţul lor piedestal – nu fără a plăti usturătorul preţ al unor înfiorătoare convulsii –, dar el pare condamnat de a le reaşeza la nesfârşit pe înălţimea lor. Fără închipuiri, omul n-ar fi ieşit din primitiva barbarie, şi în lipsa lor ar decădea din nou. Nu sunt, fireşte, decât nişte umbre străvezii, dar aceste plăsmuiri de vis au incitat popoarele să făurească tot ceea ce dă splendoare artelor şi măreţie

civilizaţiilor.

„Dacă din muzee şi din biblioteci am răsturna şi am călca în picioare toate operele de artă care îşi află sursa de inspiraţie în religii, ce ar mai rămâne din marile visuri ale omenirii?” scrie un autor. „A le dărui oamenilor fărâma de speranţă şi iluziile fără de care nu ar putea trăi – iată raţiunea de a fi a zeilor, a eroilor şi a poeţilor. Într-o vreme, se părea ca sarcina asta ar fi putut să fie preluată de ştiinţă, dar ceea ce a compromis-o în ochii celor însetaţi de ideal este ca ştiinţa nu îndrăzneşte să promită şi nu ştie să mintă destul”.

Filosofii din ultima sută de ani s-au dedat cu fervoare la distrugerea iluziilor religioase, politice şi sociale, din care s-au hrănit de-a lungul veacurilor moşii strămoşii

noştri, şi, distrugându-le au secat izvorul de speranţă şi resemnare. Dincolo de himerele ucise, ei au găsit forţele oarbe ale naturii, neînduplecate cu cei slabi şi lipsite de milă. În pofida tuturor progreselor ei, filosofia nu a oferit încă popoarelor niciun ideal care să le încânte, să le farmece. Dar fiindcă iluziile le sunt de neînlocuit, popoarele se duc din instinct – ca albina după sucul florilor – către retorii ce le înfăţişează dulci năuciri. Marele factor al evoluţiei popoarelor n-a fost niciodată adevărul, ci eroarea.

Dacă astăzi socialismul îşi sporeşte puterea, asta nu se datorează decât faptului că el a rămas singura iluzie încă vie. Şi nu poate fi împiedicat din mersul său progresiv prin explicaţii ştiinţifice, căci principala forţă a socialismului este de a fi apărat de

către spirite care, ignorând într-atât realităţile, au cutezanţa de a-i promite omului, cu insolenţa, fericirea. Iluzia socială tronează astăzi pe imensul morman de ruine ale trecutului, iar viitorul îi aparţine.

Gloatele n-au fost nicicând însetate de adevăr. Ele îşi întorc privirile din fata evidentei care displace, preferând divinizarea erorii, dacă eroarea le seduce. Cine ştie să le iluzioneze devine lesne stăpânul lor, pe când cele care le decepţionează le cade victima.

3. Experienţa

Experienţa constituie aproape singurul procedeu eficient menit a consolida un adevăr în conştiinţa maselor şi a destrăma

iluziile devenite periculoase. Dar şi ea trebuie extinsă la o scară foarte largă şi, de mult ori, repetată. Experienţele trăite de o generaţie sunt în general inutile pentru generaţia următoare şi, de aceea, exemplele demonstrative care evoca evenimente istorice nu sunt de folos. Singurul lucru util este de a arăta în ce măsură trebuie repetate de la o epocă la alta experienţele pentru a avea influenţă şi a izbuti să clatine o eroare solid înrădăcinată.

Secolul nostru şi cel dinaintea lui vor fi fără îndoială pomenite de către istoricii viitorului drept epoca unor curioase experienţe. Într-adevăr, în nicio alta era a omenirii nu sau încercat atâtea experienţe. Cea mai uriaşă a fost Revoluţia Franceză. Pentru ca lumea să descopere că nu se

reface o societate care a fost „demontat în bucăţi” doar pe calea arătată de raţiunea pură, a trebuit să fie masacrate câteva milioane de oameni, iar Europa să fie răvăşita timp de douăzeci de ani.

Pentru a dovedi pe cale experimentală ca cezarii le costa mult pe popoarele care-i aclamă, au fost necesare două ruinătoare experienţe în cincizeci de ani şi, în pofida evidentei lor, nu par să fi fost suficient de convingătoare. Totuşi, preţul celei dintâi a fost de trei milioane de oameni şi o invazie, iar al celei de-a doua, o dezmembrare şi necesitatea armatelor permanente.

Un al treilea experiment de acest gen era să se producă acum câţiva ani şi vor mai exista fără îndoială tentative. Pentru a se admite că imensa armata germană nu era,

cum ni se spunea înainte de 1870, un soi de gardă naţională inofensivă (XXI), a fost necesar înspăimântătorul război care a costat Franţa atât de scump. Pentru a se recunoaşte ca protecţionismul duce în cele din urmă la ruinarea popoarelor care îl accepta, vor fi necesare, iarăşi, dezastruoase experienţe. Şi exemplele ar putea continua la nesfârşit.

4. Raţiunea

În enumerarea factorilor apţi de a impresiona spiritul maselor, am fi putut să ne dispersăm de menţionarea raţiunii, dacă aceasta n-ar fi fost necesară drept indicator al valorii negative a influenţei sale.

Am arătat deja că mulţimile nu pot fi

influenţate prin raţionamente şi că ele nu înţeleg decât asociaţii grosolane de idei. De aceea, oratorii care vor să le impresioneze fac apel la simţăminte şi niciodată la judecata maselor (XXII). Pentru a domina mulţimea, mai întâi trebuie să-ţi dai bine seama de sentimentele care o animă, să te prefaci că le împărtăşeşti tu însuti, şi abia apoi să cauţi să le dai un alt curs, declanşând în imaginaţia ei, prin asociaţii rudimentare; anumite imagini sugestive; la nevoie să ştii să te întorci pe calea meandrelor şi sufleteşti şi mai ales să ghiceşti la tot pasul ce a dat naştere acelor sentimente. Această necesitate de a-ţi schimba discursul în funcţie de efectul produs în momentul adresării, loveşte de neputinţa orice cuvântare studiată şi

pregătită dinainte. Oratorul atent la propria gândire, iar nu la cea a auditoriului, pierde din această pricină orice putere de influenţă. Minţile logice, obişnuite cu ajutorul raţionamentelor riguroase, nu se pot abţine de a recurge la această modalitate de persuasiune când se adresează mulţimilor, dar lipsa de efect a argumentelor lor îi descumpăneşte întotdeauna.

„Consecinţele matematice uzuale întemeiate pe silogism, adică pe asociaţii de identitate – scria un logician, au caracter necesar... Necesitatea lor ar obliga chiar şi o masă anorganică să le accepte, dacă aceasta ar fi capabilă de asociaţii de identitate”.

Fără îndoială. Dar mulţimea de oameni

nu este mai aptă decât o masă anorganică de a urmări şi nici de a înţelege raţionamente. Încercaţi să convingeţi indivizi primitivi, sălbatici sau copii cu ajutorul raţionamentelor, şi vă veţi da seama de lipsa de valoare pe care o are în aceste cazuri modul respectiv de argumentare.

Dar nu este nevoie să coborâm până la fiinţele primitive pentru a constata completa ineficacitate a raţionamentelor când ele se confrunta cu sentimentele. Aş aminti astfel doar longevitatea superstiţiilor religioase, care contravin celei mai elementare logici. Timp de aproape două mii de ani, cele mai luminate genii s-au curbat sub apăsarea legilor lor şi a trebuit să ajungem în vremurile moderne pentru ca

să li se poată măcar contesta veridicitatea. Evul Mediu şi Renaşterea au dat oameni foarte luminaţi, dar niciunul care, prin raţionament, să descopere latura infantilă a superstiţiilor şi să manifeste o cât de mică îndoiala în privinţa vicleniilor diavolului sau a nevoii de a le arde pe vrăjitoare.

Dar trebuie oare să regretăm că raţiunea nu este un far al maselor? N-aş îndrăzni să o afirm. Raţiunea omenească n-ar fi reuşit să conducă omenirea pe căile civilizaţiei cu aceeaşi ardoare şi cutezanţa cu care au înflăcărat-o himerele. Fructe ale inconştientului care ne ghidează, aceste himere sunt, poate, necesare. Fiecare rasă poarta în constituţia ei mintală legile propriului destin şi poate că ascultă de aceste legi printr-un ineluctabil instinct, dat

prin impulsurile aparent cele mai iraţionale. Popoarele par supuse unor forţe secrete analoage celor care obliga ghinda să se transforme în stejar sau cometa să-şi urmeze orbită.

Puţinul pe care îl putem presimţi din aceste forţe trebuie căutat în mersul general al evoluţiei unui popor, iar nu în faptele izolate din care această evoluţie pare uneori să ţâşnească. Dacă am lua în considerare dar aceste fapte izolate, istoria ar părea dominată de hazarduri absurde. Ar fi neverosimil ca un tâmplar ignorant din Galileea să poată ajunge pentru două mii de ani un Dumnezeu atotputernic, în numele căruia au fost întemeiate cele mai importante civilizaţii; de necrezut, de asemenea, cum câteva bande de arabi,

părăsindu-şi desertul, să poată să pună stăpânire pe cea mai mare parte a vechii lumi greco-romane şi să clădească un imperiu mai mare decât al lui Alexandru Macedon; şi tot de necrezut, cum, într-o Europă foarte bătrână şi foarte ierarhizata, un singur locotenent de artilerie să reuşească să domine o multitudine de popoare.

Să lăsăm aşadar raţiunea în seama filosofilor, dar far a-i cere să intervină în guvernarea oamenilor. Nu pe calea raţiunii, ba, adeseori, chiar în pofida ei s-au cristalizat sentimente precum onoarea, abnegaţia credinţa religioasă, patriotismul şi dragostea de glorie care s-au dovedit până acum marile resorturi ale oricărei civilizaţii.

CAPITOLUL III
ÎNDRUMĂTORII MASELOR ŞI MIJLOACELE LOR DE PERSUASIUNE

Ne este deja cunoscută constituţia mintală a maselor şi ştim, de asemenea, ce imbolduri le impresionează. Ne rămâne în continuare să cercetăm cum trebuie aplicate aceste imbolduri şi de către cine pot fi ele puse în mod util în practică.

1. Îndrumătorii maselor

De îndată ce un anumit număr de fiinţe vii se găsesc laolaltă fie că este vorba de o turmă de animale sau de o mulţime de oameni ele se plasează din instinct sub

autoritatea unui conducător. În cazul gloatelor de oameni, conducătorul joacă un rol considerabil. Voinţa lui este nucleul în jurul căruia se construiesc şi se identifica opiniile. Masele sunt o turmă care nu s-ar putea lipsi de stăpân. Cel mai adesea, îndrumătorul lor este primul obsedat de o idee al cărei apostol devine. Aceasta îl cuprinde în asemenea măsură încât totul dispare dimprejurul ei şi orice părere contrara I se pare respectivului ori eroare, ori superstiţie. Aşa s-a întâmplat cu Robespierre, care, posedat de himericele lui idei, a recurs la procedee inchizitoriale pentru a le răspândi. Îndeobşte, îndrumătorii nu sunt gânditori, ci oameni de acţiune. Ei nu sunt nişte clarvăzători, şi nici nu ar putea să fie astfel, clarviziunea

conducând în general la îndoială şi la inacţiune. Ei se recrutează mai ales dintre nevrozaţi, dintre exaltaţi, dintre semialienaţi aflaţi în pragul nebuniei. Oricât de absurde ar fi ideile pe care le apară sau scopul urmărit de ei, judecata păleşte în faţa convingerii lor. Dispreţul şi persecuţiile nu fac decât să-i aţâţe şi mai tare. Interes personal, familie – pentru ei totul este sacrificat. Chiar şi instinctul de conservare este anulat la aceşti oameni, încât adesea singura răsplata pe care şi-o doresc este martiriul. Intensitatea propriilor convingeri conferă cuvintelor lor o mare putere de sugestie. Or, mulţimile îl asculta întotdeauna pe cel înzestrat cu voinţă de fier, căci indivizii constituiţi în mulţime, cu voinţă complet tocita, se îndreaptă din

instinct către cel care o manifestă cu prisosinţă.

Popoarele nu au dus niciodată lipsă de conducători, dar nu toţi aceştia poseda convingeri nezdruncinate, care să-i transforme în apostoli.

De multe ori cei care se înfăţişează maselor nu sunt decât nişte oratori subtili, preocupaţi doar de propriile interese, căutând să convingă prin flatarea celor mai josnice instincte. Fireşte că şi influenţa exercitată de asemenea indivizi este întotdeauna efemeră. Marii împătimiţi, cei care înflăcărează inimile maselor – un apostol Petru, Luther, un Savonarola sau capii Revoluţiei de la 1789 – au fost fascinaţi pentru că erau ei înşişi pătrunşi de adânci convingeri. Numai astfel au putut

sădi în sufletele altora puterea extraordinară numita credinţa, ce face din om sclavul desăvârşit al propriului vis.

A sădi în suflete credinţa – credinţa religioasă, politica ori socială, credinţa în ceva sau în cineva – iată menirea de căpătâi a marilor îndrumători ai noroadelor. Dintre toate puterile cu care este înzestrată omenirea, credinţa a fost întotdeauna cea mai însemnată şi, pe bună dreptate, Evanghelia îi atribuie virtutea de a muta munţii din loc. A-i dă omului o credinţă înseamnă a-i înzeci puterea. Deseori, marile evenimente istorice au fost provocate de credincioşi neînsemnaţi care nu aveau decât propria lor nădejde. Nu cu învăţaţi şi filosofi, şi nicidecum cu sceptici, au fost clădite religiile care au guvernat lumea şi

vastele imperii întinse de la un capăt la celălalt al pământului. Exemplele se referă la marii îndrumători, destul de rari pentru a putea fi des reţinuţi de istorie. Ei constituie culmea unei serii neîntrerupte, de la cea mai viguroasa călăuză de oameni până la muncitorul din vreun han afumat; care-şi fascinează tovarăşii repetând fără încetare formule al căror înţeles îi scăpa, dar a căror traducere în practică, după el, trebuie să conducă la îndeplinirea fără greş a tuturor visurilor şi speranţelor.

Pe toate treptele societăţii, de la cea mai de sus până la cele inferioare, individul, considerat nu izolat, ci integrat masei, se supunea automat legii unui conducător. Majoritatea oamenilor, şi mai ales cele din păturile populare, în afara cunoştinţelor

legate de meseria lor, nu poseda idei limpezi şi sunt incapabili să se conducă ei înşişi. Ei sunt călăuziţi de un astfel de profet. Acestuia îi pot lua locul dar cu efecte mult mai slabe, publicaţiile periodice care oferă opinii gata fabricate pentru cititori şi fraze-tip care i scutesc de a gândi cu propria lor minte.

Autoritatea îndrumătorilor este despotica şi tocmai prin acest despotism reuşesc ei să se impună. Să luăm în considerare bunăoară, mediile muncitoreşti. Aici este lesne de observat cum, fără vreun temei de autoritate liderii reuşesc adevărate miracole asupra mulţimilor celor mai turbulente: stabilesc numărul de ore de lucru, nivelul salariilor, declanşarea sau încetarea grevelor la ora fixată.

Astăzi se observa tendinţa ca asemenea conducători să se substituie progresiv puterii, în măsura în care aceasta devine discutabila şi îşi manifesta slăbiciunea. Datorită tiraniei lor, noii stăpâni obţin de la mase o docilitate pe care unele guverne nu le-o pot imprima. Dar, dacă printr-o împrejurare oarecare, conducătorul dispare şi nimeni nu îi ia imediat locul, masa redevine o colectivitate lipsită de coeziune şi de rezistenţă. Un exemplu: în timpul unei greve a lucrătorilor parizieni din transporturi, a fost de ajuns ca cei doi lideri să fie arestaţi pentru ca aceasta să înceteze. Nu nevoia de libertate, ci aceea de servitute domina întotdeauna spiritul maselor! Setea lor de obedienta le face să se supună din instinct celui care se declara stăpânul lor.

Îndrumătorii maselor pot fi împărţiţi în după categorii distincte: unii sunt persoane energice, cu o voinţă puternică, dar de scurtă durată; alţii cu mult mai mari, au nu numai o voinţă de fier, ci şi o extraordinară capacitate de a şi-o exercita pe termen lung. Primii sunt violenţi, viteji, îndrăzneţi. Ei sunt de folos la acapararea puterii, la înflăcărarea mulţimilor în pofida pericolelor, făcând din simplii oameni de pe strada veritabili eroi. Astfel de conducători au fost, în timpul primului Imperiu, Ney şi Murat, sau, în zilele noastre, Garibaldi, acest aventurier de duzină, dar energic, reuşind numai cu o mână de oameni să pună stăpânire pe fostul regat al Neapolelui, deşi era apărat de o armată disciplinată. Dar, cu toate că energia unor astfel de conducători

e extraordinară, ea nu durează dacă acele condiţii care au declanşat-o dispar. Reintegraţi cursului normal al vieţii, eroii de ieri fac dovada, precum cei amintiţi mai sus, unei uimitoare slăbiciuni. Ei par incapabili de a judeca şi de a se comporta în împrejurările cele mai simple, după ce au ştiut atât de bine să-i dirijeze pe alţii. Asemenea conducători nu-şi pot exercita funcţia decât cu condiţia de a fi ei înşişi dirijaţi şi îmboldiţi fără încetare de ceva, de a mai simţi mai presus de ei înşişi un om sau o idee, de a urma o direcţie de conduită precis trasata.

Cea de-a doua categorie de îndrumători, cei dăruiţi cu voinţă trainică, exercita, în pofida unor manifestări mai puţin spectaculoase, o influentă mult mai

considerabilă. Printre aceştia îi identificam pe întemeietorii de religii şi pe animatorii unor întreprinderi grandioase: Sf. Pavel, Mahomed, Cristofor Columb, Lesseps (XXIII). Şi nu contează dacă sunt inteligenţi sau limitaţi, lumea va fi întotdeauna a lor, căci voinţa durabilă cu care sunt înzestraţi este o calitate extrem de rară şi extraordinar de puternică, în faţa căreia totul se înclină. Nici nu ne dăm seama pe deplin ce poate o voinţă de fier; nimic nu îi rezista; nici natura, nici zeii, nici oamenii. Cel mai recent exemplu în acest sens ni-l oferă ilustrul inginer care a separat două continente, luând asupra sa o sarcină pe care de trei mii de ani iluştri suverani încercaseră în zadar să o ducă la îndeplinire. Este drept că, mai târziu, cea

de-a doua întreprindere a sa de acelaşi fel a eşuat, dar bătrâneţea îl cuprinsese, iar bătrâneţea face să pălească pana şi voinţa.

Iată câteva detalii despre dificultăţile pe care le-a întâmpinat la realizarea Canalului de Suez, sintetizate de un martor ocular, dr. Cazalis; „Lesspes ne povestea, episod cu episod, istoria canalului, vorbea despre obstacolele pe care a trebuit să le învingă, despre felul în care imposibilul devenea posibil, despre rezistentele întâmpinate, coaliţiile împotriva lui, decepţiile, lucrurile ce-i ieşeau prost şi chiar înfrângerile de moment, dar care niciodată n – au reuşit să-l descurajeze şi să-l abată din calea lui; amintea de veşnicul, neobositul atac din partea Angliei, de ezitările Franţei, de consulul francez, cel

mai înverşunat adversar al demarării lucrărilor, de mizeriile făcute muncitorilor cărora nu le asigura apă potabilă; evoca ministrul Marinei şi pe experimentaţii ingineri, cu toţii ostili, demonstrându-i pe baza solidelor lor cunoştinţe dezastrul, calculându-l, prevăzându-l, aşa cum sunt prevăzute, în ziua cutare la ora cutare, eclipsele”.

Dacă am aduna între copertele unei cărţi povestea tuturor acestor mari mentori, ea ar conţine puţine nume, dar de aceste nume se leagă cele mai importante evenimente ale civilizaţiei şi istoriei omenirii.

2. Mijloacele îndrumătorilor de mase: afirmaţia, repetiţia, contagiunea

Când trebuie, pentru o vreme, să pui în mişcare o masă de oameni şi să o determini să comită un act oarecare – să prade un palat, să se jertfească pentru a apăra o baricadă –, asupra ei se acţionează prin sugestii rapide. Cea mai energică este puterea exemplului; dar în acest caz se impune o pregătire anterioară a masei de oameni şi o calitate a celui care o îndeamnă să-l urmeze: prestigiul, despre care va fi vorba ceva mai departe.

Când trebuie inoculate în mod lent anumite idei şi credinţe în cugetul maselor – cum ar fi, de exemplu, teoriile sociale moderne –, metodele îndrumătorilor de mase diferă. Se recurge, în general, la trei procedee: afirmaţia, repetiţia, contagiunea.

Acţiunea lor este lentă, dar efectul durabil.

Afirmaţia pur şi simplu, neînsoţita de niciun raţionament şi de nicio dovadă, constituie o cale sigură prin care o idee este făcută să pătrundă în spiritul mulţimilor. Cu cât afirmaţia este mai concisă şi lipsită de argumente, cu atât se va impune mai bine. Oamenii de stat nevoiţi să apere o cauză politică ori industriaşii care-şi fac reclamă produselor lor cunosc prea bine valoarea afirmaţiei.

Dar o afirmaţie nu are înrâurire efectivă decât cu condiţia de a fi constant repetată, pe cât posibil, în aceiaşi termeni. Napoleon spunea că toată retorica nu conţine decât o singură figură demnă de interes: repetiţia. Lucrul afirmat, prin repetare, sfârşeşte prin a se întipări în

cugete, până într-atât încât este acceptat drept adevăr demonstrat. Văzând ce putere extraordinară exercita repetiţia asupra spiritelor celor mai luminate, ne dăm şi mai bine seama de influenţa ei asupra gloatelor. Într-adevăr, lucrul spus şi repetat de mai multe ori sfârşeşte prin a se impune în zonele profunde ale inconştientului, unde se elaborează motivaţiile acţiunilor noastre. După o vreme, uitând cine este emiţătorul aserţiunii repetate, ajungem să fim convinşi de adevărul ei. Aşa se explica uimitoarea putere a reclamei. După ce am citit de sute de ori precum cea mai bună ciocolata este ciocolata X, ajungem să fim convinşi că aşa este. După ce ni s-a spus de mii de ori ca faina Y a vindecat importante personaje de cele mai persistente maladii, sfârşim prin a

fi ispitiţi să o încercăm şi noi când ne loveşte o boală asemănătoare. După ce ni s-a repetat în acelaşi ziar că A este un nemernic şi B un om foarte respectabil, ajungem să fim convinşi de asta, numai dacă nu citim, bineînţeles, un alt ziar, de opinie contrara, unde să fie inversate cele două calificative.

Afirmaţia şi repetiţia sunt arme deopotrivă puternice pentru a se războ i una cu cealaltă. Atunci când o afirmaţie este suficient repetată, în unanimitate, se formează ceea ce se numeşte un curent de opinie în care intervine puternicul mecanism al contagiunii. În rândul mulţimilor, ideile, sentimentele, emoţiile, credinţele au o putere de propagare la fel de imensa precum transmiterea microbilor.

Păstrând proporţiile, fenomenul se observa şi la grupurile de animale. Ticul unui cal dintr-un grajd va fi curând repetat de ceilalţi cai din acelaşi grajd. O spaimă, o mişcare dezordonată a câtorva oi se răspândeşte repede la întreaga turma. Contagiunea emoţiilor explica rapiditatea cu care se instalează panica. Dezordinea de natură cerebrală, precum nebunia, se propaga şi ea prin contagiune. Se ştie cât de frecventă este alienarea printre medicii alienişti. Se cunosc chiar forme de maladii, cum ar fi agorafobia, care sunt transmise de om animalelor.

Contagiunea nu presupune cu necesitate prezenţa simultană a mai multor indivizi în acelaşi loc; ea se poate exercita la distanţă, sub influenţa anumitor evenimente

care dirijează spiritele în aceeaşi direcţie, făcând ca totalitatea acelor indivizi să capete caracteristicile mulţimii, mai ales când exista anumiţi factori preparatori, cum sunt factorii îndepărtaţi, prezentaţi mai sus. Astfel, de exemplu, izbucnirea revoluţionara din 1848, de la Paris, s-a întins brusc asupra unei mari părţi a Europei, zdruncinând mai multe monarhii (XXIV).

Imitaţia, căreia i se atribuie o mare influenţă în cadrul fenomenelor sociale, nu este în realitate decât un simplu efect al contagiunii. Pentru că am arătat în altă parte rolul ei, mă rezum la a reproduce ceea ce scriam pe această temă în urmă cu mai multă vreme, tema abordată ulterior şi de alte condeie:

„Asemeni animalelor, omul este prin

natura lui un imitator. Pentru el, imitaţia este o nevoie, cu condiţia ca aceasta imitaţie să-i fie la îndemână: în această nevoie îşi are obârşia moda. Fie că e vorba de opinii, de idei, de manifestări literare sau doar de simpla vestimentaţie, câţi dintre oameni îndrăznesc să se sustragă de sub stăpânirea ei? Cu modele sunt călăuzite masele, nu cu argumente. În fiecare epocă, un mic număr de indivizi dau tonul şi masa inconştientă îl imită. Însă aceste individualităţi nu trebuie să se îndepărteze prea mult de ideile lăsate drept moştenire de predecesorii lor. Atunci imitarea ar fi prea anevoioasă şi influenţa lor ar fi nulă. Din această pricină, pofida tuturor avantajelor conferite de civilizaţia lor, europenii nu au avut decât o influentă

nesemnificativa asupra popoarelor din Orient.

Dubla acţiune a trecutului şi a imitării reciproce face că, în cele din urmă, oamenii din aceeaşi ţară şi din epoca sa se asemene într-atât încât până şi aceia ce par a nu se supune acestei reguli – filosofii, savanţii, literaţii – prezintă un aer de familie în gândirea şi stilul lor, pecete a timpului când au trăit. O conversaţie nu prea îndelungată este suficientă pentru a edifica asupra lecturilor, ocupaţiei şi mediului unde vieţuieşte un individ (XXV).

Atât de puternica poate fi contagiunea, încât are forţă de a impune nu numai anumite opinii, dar şi maniera de aprecia. Datorită ei, într-o anumită epocă este dispreţuită cutare operă – Tannhäuser, de

pildă –, aceeaşi care, câţiva ani mai târziu, va fi cea mai lăudată chiar de către demolatorii ei de până mai ieri. Prin mecanismul contagiunii, şi prea puţin prin cel al raţionamentului, se răspândesc opiniile şi credinţele. La bodegă, prin afirmaţii, repetiţii şi contagiune se cristalizează actualele concepţii ale muncitorimii. Şi în toate timpurile, convingerile maselor nu s-au format în alt fel. Pe bună dreptate, Renan îi compară pe întemeietorii creştinismului cu „muncitorii socialişti răspândindu-şi ideile din bodegă în bodegă”.

În exemplele analoage cu cele deja citate, contagiunea, după ce s-a manifestat în paturile largi ale societăţii, trece în cele superioare. Astfel, în zilele noastre,

doctrinele socialiste încep să-i cucerească pe aceia care vor fi totuşi, primele lor victime. În faţa mecanismului contagiunii, până şi interesul personal dispare. Opinia devenită populară sfârşeşte prin a se impune straturilor înalte ale societăţii, oricât de evidentă ar fi absurditatea opiniei triumfătoare. Această acţiune a păturilor sociale inferioare asupra celor superioare este cu atât mai curioasă, cu cât convingerile maselor derivă întotdeauna, în mai mare ori mai mică măsură, din câte o idee măreaţă rămasă adesea fără ecou în mediul unde a luat naştere. Ideea măreaţă îi subjugă pe mentorii mulţimilor, care o acaparează, o deformează şi creează o sectă care o deformează la rândul ei, apoi o răspândeşte din ce în ce mai deformată în

rândul maselor. Devenită adevăr popular, ea se înalţă oarecum la obârşia ei şi acţionează atunci asupra păturilor superioare ale unei naţiuni.

În definitiv, inteligenţa călăuzeşte lumea, dar mult prea de departe. Filosofii creatori de idei s-au întors de mult în pământ când, prin efectul mecanismului descris mai sus, gândirea lor sfârşeşte prin a triumfa.

3. Prestigiul

Dacă opiniile răspândite prin afirmaţie, repetiţie şi contagiune poseda o mare forţă, faptul se datorează acelei puteri misterioase, dobândită de ele, numita prestigiu. Tot ceea ce a dominat lumea, fie

idei, fie oameni, s-a impus în primul rând prin forţă irezistibilă a prestigiului. Cu toţii înţelegem sensul acestui termen, dar să urmărim câteva aplicaţii simple pentru a le defini mai bine.

Prestigiul poate să comporte unele sentimente, precum admiraţia şi teamă, care adeseori constituie temeiul lui, dar prestigiul poate tot aşa de bine să existe şi în absenţa lor. Persoane moarte, de care, aşadar, nu am avea cum să ne temem, cum ar fi Alexandru cel Mare, Cezar, Mahomed, Buddha, se bucura de un considerabil prestigiu. Pe de altă parte unele plăsmuiri vopsite de admiraţia noastră, precum monstruoasele divinităţi ale templelor subterane din India, ne apar totuşi învăluite de un mare prestigiu.

De fapt, prestigiul este un soi de fascinaţie care ne paralizează facultăţile critice şi ne umple sufletul de mirare şi de respect. Sentimentele încercate atunci sunt inexplicabile – ca orice sentiment –, iar ele sunt probabil de aceeaşi natură că sugestia acţionând asupra unui subiect aflat sub puterea ei. Prestigiul este cel mai puternic resort al dominaţiei – zeii, regii şi femeile nu ar putea „domni” fără el.

Diferitele manifestări ale prestigiului pot fi reduse la două forme principale: prestigiul dobândit este conferit de numele, de onoarea, de reputaţia cuiva. El poate apărea indiferent de prestigiul personal. Dimpotrivă, prestigiul personal este ceva care ţine de individ, coexistând uneori cu reputaţia, cu gloria, cu averea său fiind

chiar sporit de toate acestea, dar perfect susceptibil de a dăinui absolut independent.

Prestigiul dobândit, sau artificial, este de departe cel mai des întâlnit. Prin simplul fapt ca un individ ocupa o poziţie, poseda o anumită avere ori este înzestrat cu anumite titluri, el este aureolat de prestigiu, oricât de modestă ar fi valoarea lui ca persoană. Un militar în uniformă, un magistrat purtând roba au întotdeauna un prestigiu. Pascal scria pe bună dreptate despre necesitatea că judecătorii să poarte robe şi peruci, fără ele, o mare parte din autoritatea lor ai fi ştirbită. Socialistul cel mai înverşunat se emoţionează la vederea unui prinţ ori a unui marchiz (XXVI).

Prestigiul de care am vorbit se aplică persoanelor, dar alături de el am putea

plasa prestigiul unor opinii, opere literare sau artistice etc. Adesea, acesta din urmă nu este decât efectul repetiţiei acumulate. Istoria, şi mai ales istoria literară şi a artelor plastice, nefiind decât repetarea aceloraşi judecaţi pe care nimeni nu încearcă să le controleze, sfârşim prin a repeta ceea ce am fost învăţaţi la şcoală. Sunt unele nume şi unele lucruri de care nimeni nu are curajul să se atingă. Cititorului de azi, opera lui Homer îi provoacă o imensă şi de netăgăduit plictiseală, dar cine ar cuteza să recunoască asta? În stadiul în care se găseşte acum, Parthenonul este un morman de ruine nu foarte interesante, dar prestigiul legat de numele lui este atât de mare încât nu îl percepem decât cu întregul cortegiu de

amintiri istorice.

Caracteristica prestigiului este că îl împiedică de a se vedea lucrurile aşa cum sunt şi paralizează judecata. Masele întotdeauna, şi foarte adesea chiar indivizii, au nevoie de păreri gata formate. Succesul acestor păreri nu are nicio legătură cu adevărul sau erorile pe care le conţin; succesul se întemeiază exclusiv pe prestigiul lor.

De natură foarte diferită în raport cu prestigiul dobândit sau artificial, prestigiul personal este o însuşire fără legătură cu titlurile sau rangul social. El se observă la foarte puţini oameni, care exercită asupra semenilor din preajma lor o fascinaţie uluitoare, aceştia din urmă fiind gata a li se supune precum sălbăticiunea ce-şi urmează

orbeşte dresorul, când atât de uşor l-ar putea devora. La cel mai înalt grad, această formă deosebită a prestigiului este manifestat la marii mentori ai omenirii şi conducători de popoare – Buddha, Mahomed, Ioana d'Arc, Napoleon. Şi mai ales prin ea reuşesc ei să se impună. Zeii, eroii şi dogmele se impun, nu se negociază; imediat ce i-am pune în discuţie, haloul lor s-ar risipi. Personajele citate mai sus posedau forţa lor fascinantă cu mult înainte de a deveni ilustre şi nici nu ar fi ajuns renumite fără aceasta. În culmea gloriei, Napoleon dobândise, prin puterea la care ajunsese, un imens prestigiu, dar cu această calitate era deja înzestrat la începutul carierei. Pe când nu era decât un general oarecare şi a fost numit să comande armata

din Italia, a nimerit între nişte generali nemiloşi, gata să-i facă o dură primire tânărului intrus trimis pe capul lor de Directorat. Din prima clipă, la prima întâlnire, fără cuvinte, fără gesturi, fără ameninţări, la vederea viitorului om mare, generalii au fost îmblânziţi. O interesantă relatare a acestei întrevederi, întemeiată pe mărturiile contemporanilor, este făcută de Taine. Generalii de divizie, între care şi Augereau, un soldăţoi belicos şi grosolan, mândru de statura lui impozantă şi de vitejiile pe câmpul de luptă, sosesc la cartierul general cu o foarte proastă dispoziţie, provocată de veneticul expediat de Paris. Din pricina portretului acestuia ce le fusese făcut, Augereau se montase deja să fie dur, să nu se supună: un protejat al lui

Barras, un general de oraş, un sfrijit cu reputaţie de matematician şi de visător. Sunt poftiţi înăuntru, iar Bonaparte îi lasă să aştepte. Într-un târziu apare, cu sabia la brâu, se apropie de ei, le prezintă ordinele prin care se afla acolo, le dă propriile lui ordine şi le spune să părăsească încăperea. Augereau a rămas mut, abia afară şi-a revenit şi a dat drumul obişnuitelor lui înjurături; recunoaşte, ca şi Massena, că micuţul general l-a speriat; îi vine greu să înţeleagă cum a fost copleşit de la prima privire ce a fost aţintită asupra lui. După ce a ajuns la înaltele ranguri, prestigiul lui Napoleon a fost sporit de glorie, el devenind asemeni prestigiului unei divinităţi pentru cei care cred în ea. Generalul Vandamme, soldăţoi răzvrătit, mult mai brutal şi mai

energic decât Augereau, îi vorbea astfel despre el mareşalului Ornano, într-o zi a anului 1815, pe când urcau împreună scările de la Tuileries: „Dragul meu, diavolul ăsta de om mă fascinează într-o manieră de neînţeles. Mie, căruia nu mi-e frică nici de Dumnezeu, nici de dracu', când mă apropii de el aproape că tremur ca un copil şi simt că aş intra în gaură de şarpe or că m-aş arunca în foc dacă mi-ar cere-o". Aceeaşi fascinaţie exercita Napoleon asupra tuturor celor care se aflau în preajma lui. Vorbind despre propriul lui devotament şi de cel al lui Marat, Davout a spus: „Dacă împăratul ne-ar spune la amândoi că este în interesul politicii lui să distrugem Parisul fără a lăsa pe nimeni să scape, Marat ar păstra, sunt sigur, secretul, dar nu s-ar

putea împiedica de a-i încălca ordinul, lăsându-şi familia să fugă. Ei bine, eu, de teama că s-ar putea afla ceva, mi-aş lăsa nevasta şi copiii în pârjol”. Aceasta incredibilă putere de fascinaţie explica, de altfel, şi minunea întoarcerii în Insula Elba, cucerirea neîntârziată a Franţei de către acest om izolat, având de înfruntat toate forţele organizate ale unei mari ţări, pe care ai fi crezut-o scârbit de tirania lui. Napoleon i-a privit doar pe generalii ce juraseră să pună mâna pe el când i-au ieşit în întâmpinare. Şi toţi i s-au supus fără a crâcni. Napoleon, scrie generalul englez Wolseley, debarcă aproape singur în Franţa, fugar din Insula Elba, care era împărăţia lui, şi reuşeşte în câteva săptămâni să dea peste cap, fără valuri de sânge, întreaga structură

de putere din Franţa, aflată sub regele ei legitim. S-a manifestat vreodată mai surprinzătoare influenţa personală a unui om? Dar în toată această campanie, ultima lui campanie remarcabilă este deopotrivă influenţa exercitată asupra Aliaţilor, obligându-i să-l urmeze în iniţiativa lui, şi puţin a lipsit să nu-i strivească!

Prestigiul i-a supravieţuit omului Napoleon, continuând să se amplifice. Graţie acestuia a putut fi împărat un nepot obscur din familia Bonaparte, iar astăzi, când vedem cum renaşte legenda Napoleon, ne dăm seama cât de viguroasă rămâne marea lui umbră. Maltrataţi-i pe oameni, masacraţi-i cu milioanele, provocaţi invazie după invazie – totul vă este permis dacă dispuneţi într-un suficient dozaj de prestigiu

şi de talentul necesar pentru a vi-l menţine.

Am invocat aici exemplul unui prestigiu absolut excepţional, dar era necesar să o fac pentru a înţelege originea marilor religii, a marilor doctrine şi a marilor imperii. Fără puterea exercitată asupra maselor datorită prestigiului, geneza acestora ar rămâne de neînţeles. Dar prestigiul nu se întemeiază doar pe influenţa unei persoane, pe gloria militară şi pe teroarea religioasă; sursele lui pot fi mai modeste, fără însă ca amploarea să-i fie ştirbita. Secolul nostru ne oferă câteva exemple în acest sens. Unul dintre ele, pe care posteritatea îl va păstra în amintire, deja pomenit aici, este cazul bărbatului care a modificat înfăţişarea globului pământesc şi a schimbat cursul relaţiilor comerciale

dintre popoare, prin despărţirea a două continente. În întreprinderea lui grandioasă a izbândit datorită tenacei sale voinţe, dar, nu mai puţin, şi datorită fascinaţiei exercitate asupra anturajului. Pentru a învinge împotrivirea unanimă, a fost de ajuns să se înfăţişeze dinaintea oamenilor, să le vorbească, pentru ca sub această vrajă opozanţii să-i devină prieteni. Englezii mai ales au atacat cu înverşunare proiectul lui: prezenţa lui în Anglia a fost suficientă pentru a obţine un mănunchi de sufragii pozitive, iar când a trecut prin Southampton, clopotele bisericilor au fost trase întru gloria lui. Biruind totul – oameni şi lucruri –, după Suez, el nu mai credea în obstacole, de aceea a şi dorit să o pornească de la capăt în Panamá, cu aceleaşi mijloace,

dar credinţa care mută din loc munţii, dar nu îi ridică decât când nu-s prea grei. Munţii au rezistat şi catastrofa ce a urmat a risipit orbitoarea aureolă de glorie a eroului. Destinul ne învaţă şi cum poate să crească, dar şi cum dispare prestigiul. După ce s-a ridicat la altitudinea celor mai măreţe personaje istorice, a fost aruncat, de către magistraţii din tara sa, în jos pana în mocirla odioşilor criminali. Sicriul lui a trecut neobservat de o mulţime indiferentă. Doar suveranii străini au adus omagiu memoriei lui (XXVII).

Toate exemplele precedente reprezintă manifestări extreme. Pentru a stabili în detaliu psihologia prestigiului, ar trebui luată în considerare întreaga serie, de la întemeietorii de religii şi de imperii până la

indivizii neînsemnaţi ce încearcă să-şi uimească vecinii cu o nouă îmbrăcăminte sau o zugrăveală. Între aceste limite ale seriei, se regăsesc toate întrupările prestigiului din diversele compartimente ale civilizaţiei: ştiinţe, arte, literatură etc., şi se vădeşte că prestigiul constituie elementul fundamental al persuasiunii. Fiinţa, ideea ori lucrul care se bucură de prestigiu sunt, pe calea contagiunii, imitate imediat şi impun unei întregi generaţii anumite maniere de sensibilitate şi de exprimare a gândirii. De altfel, cel mai adesea, imitaţia este inconştientă, ceea ce o şi face completă. Pictorii moderni, reproducând culorile şterse şi atitudinile rigide ale unor primitivi, nici nu bănuiesc de unde le vine inspiraţia; cred în propria lor sinceritate,

când, de fapt, dacă un eminent maestru nu ar fi resuscitat acea formă de artă, lumea ar fi continuat să nu observe decât aspectele naive şi inferioare. Cei care, aidoma unui inovator celebru, îşi inundă pânzele cu umbre violete, nu se observă în natura mai mult violet decât în urmă cu cincizeci de ani, dar ei sunt sub puterea sugestiei deosebite ce le vine dinspre pictor care a ştiut să-şi dobândească un mare prestigiu. Şi asemenea exemple s-ar putea cita din fiecare domeniu de civilizaţie.

Din cele arătate mai sus, se vede că o mulţime de factori contribuie la conturarea prestigiului, unul dintre cei mai importanţi fiind întotdeauna succesul. Omul care reuşeşte, ideea care se impune, încetează, tocmai prin aceasta, de a fi contestaţi.

Odată cu insuccesul, dispare şi prestigiul. Eroul, aclamat ieri de mulţime, este a doua zi huiduit de aceeaşi mulţime dacă soarta i-a dat o lovitură. Şi reacţia va fi cu atât mai violentă, cu cât prestigiul a fost mai mare; mulţimea îl consideră pe eroul decăzut egalul ei şi se răzbună fiindcă s-a înclinat în faţa unei superiorităţi pe care nu o mai recunoaşte. Când Robespierre a dispus să li se reteze capetele multora dintre tovarăşii lui şi unui mare număr dintre contemporanii lui, dispunea de un mare prestigiu, şi mulţimea l-a însoţit către ghilotină cu aceleaşi imprecaţii pe care le zvârlise victimelor lui Robespierre. Întotdeauna, credincioşii sfărâmă cu furie statuile vechilor lor zei.

Prestigiul se poate pierde brusc din

pricina unui insucces, dar el se poate deteriora, mult mai lent, prin punerea lui la îndoială. Prestigiul care ridică semne de întrebare, deja nu mai este prestigiu. Pentru a te face admirat de mase, trebuie întotdeauna să le ţii la distanţă.

CAPITOLUL IV

LIMITE DE VARIABILITATE LA NIVELUL CREDINŢELOR ŞI OPINIILOR MASELOR

1. Credinţele stabile

Între caracteristicile anatomice şi particularităţile psihologice ale unei fiinţe exista un paralelism strâns. Între caracteristicile anatomice, vom găsi întotdeauna anumite elemente invariabile, încât ar fi necesare lungi perioade, precum erele geologice, pentru a fi schimbate. Pe lângă aceste caracteristici stabile, ireductibile, se găsesc altele foarte mobile, pe care mediul, priceperea educatorilor le

pot modifica până într-atât încât să ascundă, pentru observatorul puţin atent, caracteristicile fundamentale.

Acelaşi fenomen se constată şi la nivelul caracterelor. Alături de elementele psihologice ireductibile ale unei rase stau elementele mobile, schimbătoare. De aceea, studiind credinţele şi opiniile unui popor, constatam neîndoielnic un fond foarte stabil pe care sunt grefate opiniile „mişcătoare” precum firele de nisip de pe stânci.

Credinţele şi opiniile maselor se ordonează, aşadar, în două clase distincte. Pe de o parte, exista marile credinţe perene, perpetuându-se de-a lungul secolelor, pilonii civilizaţiilor – cum erau odinioară mentalitatea feudală, ideile creştine, cele ale Reformei şi cum sunt în zilele noastre

conceptul de naţionalitate, ideile democratice şi sociale. Pe de altă parte, se releva opiniile punctuale şi schimbătoare, derivate adesea din concepţiile generale pe care fiecare epocă le generează şi apoi le abandonează – cum sunt teoriile după care se orientează la un moment dat artele şi literatură, precum cele care au dat naştere romantismului, realismului etc. Superficiale aidoma modei, acestea din urmă sunt nestatornice ca vălurelele ce apar şi se pierd fără încetare pe suprafaţa unui lac adânc.

Marile credinţe generale sunt în număr extrem de restrâns, iar formarea şi dispariţia lor reprezintă pentru fiecare popor punctele culminante din istoria lui. Ele constituie osatura civilizaţiilor. O opinie

pasageră se strecoară foarte lesne în spiritul maselor, dar este extrem de dificil de ancorat aici o convingere durabilă, după cum la fel de dificil e să o smulgi de acolo după ce s-a cristalizat. Niciodată o convingere nu poate fi schimbată decât cu preţul unor violente revoluţii, şi aceasta numai atunci când credinţa s-a pierdut complet, respingând credinţe aproape deja abandonate, dar împiedicate de jugul tradiţiei să fie complet părăsite. Revoluţiile născânde sunt credinţe sfârşite.

Momentul când o mare credinţă primeşte însemnul morţii coincide cu vremea când valoarea ei devine discutabilă. Nefiind decât ficţiune, orice credinţă generală supravieţuieşte doar atâta vreme cât nu va fi supusă analizei. Dar şi atunci

când o credinţă este puternic zdruncinata în mod lent. Când, în sfârşit, şi-a pierdut complet forţa, tot ce se sprijinea pe ea se năruie. Nu s-a întâmplat până acum că un popor să-şi modifice credinţele fără a fi imediat constrâns să-şi transforme elementele de civilizaţie. El le transformă până la adoptarea unei noi convingeri generale, vieţuind între timp în anarhie. Convingerile generale sunt suportul necesar al civilizaţiilor, ele imprima orientarea ideilor şi doar ele pot insufla credinţa şi impune datoria. Întotdeauna popoarele au resimţit nevoia de a dobândi convingeri cu caracter general şi au înţeles din instinct că dispariţia acestora avea să le marcheze timpul decadenţei. Cultul fanatic al Romei a fost convingerea pe care şi-au întemeiat

romanii stăpânirea asupra lumii, dar imediat ce această convingere a slăbit, Roma a trebuit să piară. Numai când au ajuns la câteva convingeri comune, barbarii, demolatorii Romei, au atins acea coeziune care i-a scos din anarhie.

Nu este lipsit de justificare faptul că popoarele şi-au apărat întotdeauna convingerile în mod intolerant. Criticabila din punct de vedere filosofic, intoleranta reprezintă în viaţa naţiunilor o virtute. Numai pentru a consolida ori a menţine o convingere cu caracter general au fost înălţate atâtea ruguri în Evul Mediu şi au murit cuprinşi de disperare atâţia inventatori şi novatori care au evitat chinurile. Numai pentru a apăra credinţele generale s-a lăsat de-atâtea ori omenirea

bulversată, şi milioane de oameni au pierit – şi vor mai pieri – pe pe câmpurile de bătălie.

După cum am subliniat deja, în calea consolidării unei convingeri generale se înalţă obstacole multă vreme de neînvins şi, oricât de falsă s-ar dovedi ea din punct de vedere filosofic, ajunge a se impune şi celor mai luminate spirite. Vreme de cincisprezece secole, popoarele Europei au acceptat drept adevăruri de netăgăduit unele legende religioase, care, examinate în profunzime, sunt la fel de barbarexxviii ca poveştile despre Moloch (xXIX), iar înspăimântătoarea absurditate a unui Dumnezeu răzbunându-se pe Fiul Său n-a fost sesizată decât după multe secole. Marilor genii, precum un Galileo Galilei, un Newton, un Leibnitz, nu le-a trecut nicio

clipă prin minte bănuiala că veridicitatea unor astfel de legende ar putea să fie pusă la-ndoială. Nimic nu dovedeşte mai bine puterea hipnotică asupra spiritelor exercitată de credinţele generale, dar nici nimic altceva nu relevă, tot atât de evident, umilitoarele limite ale spiritului nostru.

De îndată ce o nouă dogmă se implantează în spiritul maselor, ea devine sursă de inspiraţie pentru instituţii, pentru artă şi pentru morală – înstăpânirea ei este atunci absolută. Întreprinzătorii visează să o pună în practică, legislatorii să o aplice, filosofii, artiştii, poeţii caută să o traducă în cele mai diverse forme.

Dintr-o mare convingere fundamentală pot să se ivească, la un moment dat, idei adiacente, dar acestea poartă întotdeauna

pecetea credinţei care le-a dat naştere. Civilizaţia egipteană, civilizaţia evului mediu, civilizaţia musulmană a arabilor derivă dintr-un număr restrâns de credinţe religioase care au marcat până în cele mai mărunte elemente respectivele civilizaţii şi se constituie în semne distinctive. Datorită convingerilor generale, oamenii fiecărei epoci se afla într-o plasă de tradiţii şi obiceiuri de al căror jug nu se scapă, care le conferă întotdeauna o oarecare asemănare şi în care sunt strâns prinse chiar şi spiritele cele mai independente. Singura tiranie adevărată este cea care se exercită în mod inconştient asupra spiritelor, căci este singura împotriva căreia nu se poate lupta. Tiberiu, Ginghis-han, Napoleon au fost, desigur, înfricoşători tirani. Dar, de

dincolo de morminte, Moise, Budhha, Iisus, Mahomed, Luther au exercitat întotdeauna asupra spiritelor un despotism de o altă profunzime. O conspiraţie poate să dea jos un tiran, dar ce ar putea un asemenea demers împotriva unei credinţe adânc întipărite în cugete? În lupta ei violentă împotriva catolicismului, având asentimentul aparent al mulţimilor, în pofida procedeelor distructive nemiloase precum cele din vremea Inchiziţiei, marea Revoluţie franceză de la 1789 a fost învinsă. Dintotdeauna adevăraţii şi singurii tirani ai omenirii au fost spectrele morţilor, sau iluziile făurite despre ele.

Absurditatea din punct de vedere filosofic a unor credinţe generale n-a fost niciodată – repet – un obstacol în calea

triumfului lor. Mai mult, acest triumf pare a nu fi posibil decât dacă ele sunt pătrunse de o oarecare misterioasa absurditate. Evidenta slăbiciune a convingerilor socialiste de astăzi nu le va împiedica să fie sădite în sufletul maselor. Într-adevăr, inferioritatea acestor convingeri în raport cu toate credinţele religioase consta în aceea că idealul de fericire pe care cele din urmă îl promiteau, urmând a fi realizat într-o viaţă viitoare, nimeni nu putea să conteste împlinirea lui. Socialismul, promiţând fericirea pe pământ, vanitatea promisiunii va apărea odată cu primele încercări de aplicare în particular, şi noua convingere îşi va pierde pe loc prestigiul. Puterea socialismului nu va spori decât până în momentul punerii lui în practică, şi de

aceea, chiar dacă noua religie, asemeni tuturor celor care au precedat-o, exercita la început o acţiune distructivă, ulterior nu va mai putea avea un rol creator.

2. Opiniile schimbătoare ale maselor

Dincolo de credinţele perene a căror forţă am arătat-o mai sus, se afla un strat de opinii, de idei, de gânduri care se nasc şi dispar în mod constant. Unele au o durată de-a dreptul efemeră, dar nici cele mai importante nu depăşesc perioada unei generaţii. Am menţionat deja că schimbările survenite la acest nivel sunt mai degrabă superficiale decât reale, purtând întotdeauna pecetea calităţilor rasei. Când

ne-am referit, de exemplu, la instituţiile politice din Franţa, am arătat ca partide aparent foarte deosebite între ele – monarhiste, radicale, socialiste etc. – au aceleaşi idealuri, care ţin de structura mintală a poporului nostru, căci, sub nume identice, la alte naţiuni, aflam idealuri diferite. Numele date, adaptările înşelătoare nu schimba fondul lucrurilor. Burghezii Revoluţiei franceze, toţi hrăniţi din scrieri latine, cu ochii aţintiţi asupra Republicii Romane, adoptându-i legile şi… togile, nu au devenit nicidecum romani, ci au stat doar sub vraja unei puternice sugestii istorice. Rolul de a cerceta ceea ce supravieţuieşte din vechile credinţe sub aparenţele schimbări îi revine filosofului şi tot lui îi incumba sarcina de a detecta în

vâltoarea opiniilor direcţiile determinate de credinţele majore şi de spiritul popoarelor.

Fără aceste criterii, s-ar putea crede că masele îşi schimba frecvent şi după bunul plac convingerile politice ori credinţele religioase. Într-adevăr, întreaga istorie – politică, religioasă, artistică, literară – pare a dovedi lucrul acesta.

Să considerăm, de exemplu, o scurtă perioadă – de la 1790 la 1820 în Franţa – adică treizeci de ani, durata unei generaţii. În acest interval, masele, monarhiste la început, au devenit revoluţionare, apoi imperialiste pentru a redeveni monarhiste. Cât despre religie, s-a trecut, în aceeaşi vreme, de la catolicism la ateism, apoi la deism înainte de revenirea la formele cele mai exagerate de catolicism. Dar nu numai

masele, ci şi cei care le-au condus au fost antrenaţi în aceleaşi schimbări. Iată-i, bunăoară, pe membrii Convenţiei, duşmani înfocaţi ai regelui, respingând şi zeii şi stăpânii, cum au devenit umili slujitori ai lui Napoleon şi cum au purtat mai apoi cu pioşenie lumânări în cadrul procesiunilor sub Ludovic al XVIII-lea!

Dar următorii şaptezeci de ani? Alte schimbări, din nou, la nivelul opiniilor maselor! „Perfidul Albion” de la începutul secolului a devenit aliatul Franţei sub moştenitorul lui Napoleon; Rusia, duşmana Franţei, în două războaie, a ajuns să fie considerată subit o mare ţară prietena.

În literatură, în artă, în filosofie succesiunea curentelor de opinie se manifesta încă şi mai rapid. Romantism,

realism, naturalism – se nasc şi pier rând pe rând. Artistul şi scriitorul lăudaţi ieri sunt profund dispreţuiţi, mâine.

Dar, dacă analizăm aceste schimbări, în aparenţă atât de radicale, ce observăm? Toate cele contrare convingerilor generale şi spiritualităţii popoarelor nu au decât o durată efemeră, şi fluviul ieşit din matca lui curând îşi reia cursul. Opiniile ce nu au legături cu credinţele generale, cu spiritualitatea unui popor şi, prin urmare, nu ar putea avea trăinicie, sunt în voia hazardului sau, dacă preferaţi, a celor mai neînsemnate schimbări de mediu. Formate pe baza sugestiei şi a contagiunii, ele sunt momentane, se nasc şi pier de multe ori tot atât de repede ca vălurirea nisipului la malul mării.

În zilele noastre, totalitatea opiniilor schimbătoare ale maselor este mai mare ca niciodată, iar faptul are trei cauze diferite.

În primul rând, din pricină că vechile credinţe îşi pierd în mod progresiv tăria, nu mai au aceeaşi forţă ca odinioară asupra opiniilor pasagere pentru a le da o anumită orientare. Estomparea convingerilor perene lasă locul unei multitudini de opinii particulare fără trecut, dar şi fără viitor.

În al doilea rând, faptul că puterea crescândă a maselor îşi găseşte din ce în ce mai puţin o contrapondere face ca mobilitatea extremă a ideilor maselor să se manifeste neîngrădit.

Un alt motiv îl constituie dezvoltarea presei, prin intermediul căreia sunt vehiculate cele mai contrare păreri.

Sugestiile generate sunt curând demolate de sugestii diferite. Nicio opinie nu ajunge să se răspândească deplin şi toate sunt sortite unei existenţe efemere. Pier înainte de a se fi propagat îndeajuns pentru a deveni opinii generale.

Aceste trei cauze conduc la un foarte nou fenomen în istoria omenirii, caracteristic epocii actuale: neputinţa guvernanţilor de a dirija opinia maselor. Până odinioară, şi când spun odinioară mă refer la trecutul foarte apropiat, acţiunea guvernelor, influenta câtorva scriitori şi a unui mic număr de ziare constituiau adevărate faruri pentru opinia publică. Astăzi, scriitorii şi-au pierdut influenţa, iar ziarele nu mai reuşesc decât să reflecte opinii, nu să le formeze. Cât despre

guvernanţi, departe de a orienta opinia publică, ei caută doar să nu se abată de la cursul acceptat. Teama lor de opinia publică este uneori vecină cu teroarea paralizantă, care-i face să-şi curbeze coloana vertebrală a conduitei. Aşa încât opinia maselor tinde să devină, din ce în ce, supremul element care reglează viaţa politică. Ele ajung să impună până şi alianţe, cum am văzut că s-a întâmplat în cazul alianţei cu Rusia, ce-şi are originea aproape exclusiv într-o mişcare populară. Un simptom curios în zilele noastre este ca papii, regii şi împăraţii se supun mecanismului interviului ca să-şi expună, pentru mase, ideile pe o temă data. S-a spus că în politica nu încap sentimentele. Dar oare se mai menţine această aserţiune când observam cum

politică se ghidează după impulsurile maselor schimbătoare ce nu cunosc raţiunea şi sunt animate exclusiv de afecte?

Iar presa, altă dată formatoare de opinie, a fost nevoită, ca guvernele, să se retragă în faţa forţei maselor. Ea rămâne, fără îndoială, o putere considerabilă, dar numai pentru că reprezintă exclusiv reflectarea opiniilor populare şi a neobositelor lor variaţii. Devenită simplă agenţie de informaţii, presa renunţă să impună idei, doctrine, se pliază după gândirea publică, constrânsă la aceasta din necesităţi concurenţiale, pentru a nu-şi pierde cititorii. Vechile organe sobre şi influenţe de altă dată, pe care generaţia precedenta le „asculta” că pe adevărate oracole, au dispărut ori au ajuns nişte fiţuici

de informaţii încadrate de cronici amuzante, de cancanuri mondene şi de reclame. Ce ziar mai este acum destul de bogat pentru a le permite redactorilor lui să exprime opinii personale şi ce impact ar putea avea o astfel de publicaţie asupra unor cititori care nu cer decât să fie informaţii sau amuzaţi? Critica nu mai are puterea să lanseze o carte sau o piesă de teatru, ea poate să distrugă, iar nu să fie o folositoare. Atât de acută e conştiinţa inutilităţii opiniilor personale, încât, în general, ziarele şi-au suprimat cronicile literare, mărginindu-se la a menţiona titlurilor cărţilor, lângă două-trei rânduri de prezentare şi, peste douăzeci de ani, acelaşi lucru se va întâmpla probabil şi cu cronicile teatrale.

A pândi fluctuaţiile părerilor din sânul

maselor – iată preocuparea de bază a presei şi a guvernelor. Ce efect va produce cutare eveniment, cutare proiect de lege, căci nimic nu este mai schimbător şi mai alunecos decât opinia publică; ceea ce ieri era aclamat de mase, astăzi e pus la stâlpul infamiei.

Această lipsă de direcţionare a opiniei publice şi destrămarea credinţelor generale au avut drept rezultat o fărâmiţare a convingerilor şi indiferenţa crescândă a maselor, ca şi a indivizilor care le compun, faţă de tot ce nu are o legătură directă cu interesele lor imediate. Problemele de doctrină, ca, de pildă, socialismul, nu îşi află apărători cu adevărat convinşi decât în rândul paturilor needucate ale populaţiilor: mineri, muncitori din fabrici şi uzine. Micul

burghez, chiar muncitorul cât de cât şcolit sunt deja sceptici. Evoluţia care se operează de treizeci de ani în această direcţie este evidentă. Înainte, opiniile aveau o orientare generală, derivând din adoptarea unei credinţe fundamentale. Simplul fapt de a fi fost monarhist impunea, cu fatalitate, anumite idei acceptate, iar faptul de a fi fost republican conferea convingeri contrare. Monarhistul vorbea despre revoluţie cu oroare, iar republicanul cu veneraţie. Unele nume, precum cele ale lui Robespierre şi Marat, erau rostite de cei din urmă cu devoţiune, în timp ce altele, ca Cezar, Augustus, Napoleon, nu puteau fi articulate fără a fi însoţite de invective. Până şi în Sorbona noastră prevala această simplă înţelegere a istoriei. Astăzi, sub lupa

analizei, orice opinie îşi pierde prestigiul, se uzează, încât rămân puţine idei capabile să ne înflăcăreze. Omul modern este tot mai cuprins de indiferenţă.

Dar să nu deplângem prea tare pulverizarea generală a opiniilor. Simptom al decadentei în viaţa unui popor, ea nu poate fi, totuşi, contestată. Vizionării, apostolii, îndrumătorii, adică toţi acei oameni nutrind înalte şi de nezdruncinat convingeri, au, desigur, o cu totul altă forţa decât nihiliştii, demolatorii şi indiferenţii. Să nu uităm că, la forţa actuală a maselor, dacă o singură opinie ajunge să se impună, ea este imediat investită cu o putere atât de tiranica, încât totul se va înclina în faţa ei. Şi atunci timpul libertăţii de analiza se va fi oprit pentru multă vreme. Masele sunt

uneori stăpâni pacifişti, ca Tiberiu la vremea lui, dar ele au năvalnice capricii. O civilizaţie care ar începea pe mâna lor ar fi lăsată pradă prea multor hazarduri pentru a dăinui. Ceea ce i-ar amâna prăbuşirea ar fi chiar această mobilitate a opiniilor şi indiferenţa crescândă a maselor fata de credinţele generale, perene.

CARTEA A III – A

CLASIFICAREA ŞI DESCRIEREA CATEGORIILOR DE MASE

CAPITOLUL I
CLASIFICAREA MASELOR

Până acum, în lucrarea de faţă, am urmărit trăsăturile generale ale maselor. În continuare, vom urmări caracteristicile particulare, specifice diverselor categorii de mase.

Vom începe cu simpla mulţime. În formă ei inferioară, aceasta se compune din indivizi de rase diferite, legaţi doar prin voinţa, mai mult ori mai puţin respectată, a unui conducător. Un exemplu tipic îl

constituie hoardele barbare de origini diferite, care timp de mai multe secole au invadat Imperiul roman.

Pe o treaptă superioară acestor mulţimi lipsite de coeziune, se situează cele care, sub acţiunea anumitor factori, au dobândit caracteristici comune sfârşind prin a forma un popor. În diverse ocazii, ele prezintă trăsăturile maselor, dar acestea rămân întotdeauna incluse în particularităţile de popor.

Diversele tipuri de mase ce pot fi observate la nivelul oricărui popor se împart după cum urmează:

A. Mase eterogene

1 – *Anonime* (mulţimea de pe străzi, de exemplu)

2 – Non-anonime (jurii, adunări

parlamentare etc.)

B. Mase omogene

1. - *Secte* (clasa politica, ordine religioase etc.)

2. - Caste (militarii, preoţii, muncitorii etc.)

3. - *Clase* (burghezia, ţărănimea etc.)

1. Masele eterogene

Aceste colectivităţi se compun din indivizi oarecare, cu profesii şi niveluri de inteligenta diferite. Am arătat deja în această lucrare că psihologia oamenilor în gloată diferită în mod esenţial de psihologia individuală a membrilor şi că gradul de inteligenta nu are niciun efect în acest sens, în cazul masei singurele care acţionează

fiind sentimentele.

Un factor fundamental – rasa – conduce la diferenţe sensibile între diferitele tipuri de mase eterogene. Am insistat în mai multe rânduri asupra rolului acestui factor, arătând că este factorul cu cea mai mare înrâurire asupra acţiunilor omeneşti, aşa încât influenţa lui se manifesta şi la nivelul caracteristicilor maselor. O mulţime formată din indivizi oarecare, fără legătură până atunci între ei, dar fiind cu toţii chinezi sau englezi, va fi total diferită de o mulţime de indivizi oarecare, dar de naţionalităţi variate: ruşi, francezi, spanioli etc.

Profundele divergente determinate de constituţia mintală ereditara, manifesta în felul de gândire şi simţire al oamenilor, izbucnesc – oricât de convergente ar fi în

aparenţă interesele care îi reunesc – în acele împrejurări, destul de rare, de altfel, când mai mulţi indivizi de naţionalităţi diferite ajung şi constituie, în proporţii aproape egale, aceeaşi masă de oameni. Încercările socialiştilor de a-i face să fuzioneze pe muncitorii din diferite ţări, în cadrul unor mari congrese, au sfârşit întotdeauna în aprige discordii. Pentru a-şi împlini deziderateleo masă de oameni de origine latină, fie ea revoluţionară, fie conservatoare, va face întotdeauna apel la stat şi nu se adresează decât iniţiativei particulare. O masă de francezi tine înainte de orice la egalitate, iar o masă de englezi la libertate.

Această diferenţă de rasa generează aproape tot atâtea tipuri de mase câte

naţiuni exista. Spiritul de rasa domina în întregime spiritul masei de oameni. El este substratul puternic care limitează oscilaţiile. *Particularităţile maselor sunt cu atât mai puţin pregnante cu cât spiritul de rasă este mai puternic.* Este o lege de baza privitoare la mase. Spiritul de gloată şi dominaţia gloatei constituie barbaria sau revenirea la barbarie. Numai prin dobândirea unui spirit puternic naţiunea se poate sustrage din ce în ce mai mult de sub stăpânirea iraţională a gloatei şi iese din era barbariei.

În afară de rasă, singura diferenţiere importantă la nivelul maselor eterogene este clasificarea lor în mulţimi anonime, ca de pildă cele din stradă, şi mulţimi non-anonime, cum sunt adunările constituite în

vederea unei deliberări, de tipul juriilor. Sentimentul responsabilităţii, inexistent la cele dintâi şi dezvoltat la celelalte, conferă actelor lor orientări adesea diferite.

Din această categorie fac parte *sectele, castele şi clasele.* Dacă sectele, reprezentând primul nivel de organizare a maselor omogene, cuprind indivizi diferiţi în privinţa educaţiei profesiei, mediului social din care provin, dar uniţi prin credinţă ori convingerile lor (aşa se prezintă grupările politice sau religioase), *castele* sunt cel mai înalt grad de organizare pe care îl presupune o masă de oameni, însumând indivizi cu aceeaşi profesie, cu nivel asemănător de educaţie, proveniţi din medii aproape identice (de exemplu, castele militare ori sacerdotale). *Clasa* este formată

din indivizi diferiţi ca origine, reuniţi nu printr-o credinţă ori convingere comună, ca membrii sectei, nici prin acelaşi gen de ocupaţii profesionale, ca membrii unei caste, ci prin anumite interese, anumite obiceiuri sau practici de zi cu zi şi un nivel asemănător de educaţie. În această categorie se pot înscrie clasa burgheziei, clasa ţărănească etc.

Deoarece obiectul acestei lucrări vizează doar masele eterogene, voi prezenta în continuare numai unele categorii tipice acestui tip de mulţime.

CAPITOLUL II
MASELE AŞA-ZIS CRIMINALE

Mulţimile care ajung, după o anumită perioadă de excitaţie, la starea de simple automate inconştiente dirijate prin sugestie e greu să fie calificate drept criminale. Voi folosi însă acest termen pentru că a fost consacrat prin numeroase lucrări de psihologie. Unele acte ale maselor sunt, desigur, criminale în sine, aşa cum este „criminală” devorarea unui indian de către tigrul care şi-a lăsat mai întâi puii să-l ciopârtească spre amuza.

În general, crimele maselor sunt rezultatul unei sugestii puternice, iar indivizii care au luat parte la ele sunt convinşi că au împlinit o îndatorire. Fireşte,

suntem departe de cazul criminalului obişnuit. Se poate cita drept exemplu tipic asasinarea guvernatorului Bastiliei, dl, de Launay. După ocuparea acestei fortăreţe, guvernatorul, înconjurat de o mulţime foarte excitată, era lovit din toate părţile. Unii au propus să fie spânzurat, alţii să i se taie capul său să fie legat de coadă unui cal. Zbătându-se cu disperare, el l-a lovit din nebăgare de seamă pe unul dintre cei prezenţi. Abia atunci când cineva a strigat că cel lovit să-i taie gâtul şi mulţimea a întâmpinat asta cu urale, s-a trecut efectiv la acţiune.

„Cel lovit, un bucătar fără slujbă şi cam tâmpit, care se afla la Bastilia atras de curiozitate, a socotit că, dacă aceea era părerea generală, acţiunea lui era foarte

patriotică, poate chiar demnă de a fi răsplătită cu o medalie pentru că a ucis un monstru. Cu sabia care I se întinde loveşte ceafa goală a guvernatorului, dar sabia nu era ascuţită. Atunci scoate din buzunar un cuţit cu mâner negru şi, cu aptitudinile lui de bucătar ştiind să tranşeze carnea, duce la bun sfârşit operaţiunea.

Exemplul este cât se poate de edificator în privinţa mecanismului descris teoretic de noi: supunere faţă de o sugestie, cu atât mai puternică fiind colectivă, convingerea criminalului că va comite un gest meritoriu, convingere perfectă întemeiată, căci are aprobarea unanimă a concetăţenilor. Un asemenea act poate fi socotit criminal din punct de vedere legal, nu şi din punct de vedere psihologic.

Trăsăturile generale ale maselor criminale nu se deosebesc de caracteristicile tipice ale maselor analizate de noi: capacitatea de a cădea pradă unei sugestii, credulitate, mobilitate, exagerarea sentimentelor – bune sau rele – manifestarea anumitor forme de comportament etc.

Toate acestea se regăsesc cu prisosinţă la una dintre gloatele care au lăsat o amintire dintre cele mai sumbre din istoria Franţei: septembriştii, şi ale cărei fapte prezintă, de altfel, multe similitudini cu cele petrecute în Noaptea Sfântului Bartolomeu. Dau în continuare amănunte extrase din relatarea lui Taine, bazată pe mărturiile vremii.

Nu se ştie cine anume a dat ordinul său

doar a sugerat ca din închisori să fie scoşi şi apoi masacraţi deţinuţii. Fie că a fost Danton, cum e foarte posibil, sau un altul, are mai puţină importanţă, aici, singurul fapt demn de interes este sugestia puternică acţionând asupra mulţimii care şi-a asumat sarcina masacrului. Armata masacratorilor număra aproape trei sute de persoane şi constituie tipul „ideal” de masa eterogenă. Pe lângă câţiva nemernici sadea, ea se compunea din negustoraşi ori meseriaşi foarte diverşi: cizmari, lăcătuşi, zidari, frizeri, mici funcţionari etc. Sub înrâurirea sugestiei, asemeni bucătarului pomenit mai sus, ei au dobândit convingerea că îndeplinesc o datorie patriotică şi îşi asuma dubla funcţie, de judecători şi de calai, nesocotindu-se o clipă

criminali. Pătrunşi de importanta rolului lor, încep a institui un soi de tribunal, prilej cu care ies în evidenţă spiritul simplist şi echitatea nu mai puţin simplista a maselor. Având în vedere numărul considerabil de acuzaţi, se ia mai întâi decizia ca nobilii, preoţii, ofiţerii, slujitorii regelui –, adică toţi acei indivizi care prin însăşi profesiunea lor erau dovada vie a vinovăţiei în ochii unui bun patriot – să fie masacraţi în grupuri, fără alte decizii speciale. Ceilalţi sunt judecaţi după înfăţişare ori după reputaţie. Astfel satisfăcuta conştiinţa ei rudimentară, mulţimea poate proceda legal la masacrare, dând frâu liber instinctelor feroce (a căror geneza am arătat-o deja), pe care colectivităţile sunt în măsură să le ducă la un foarte înalt grad. Ceea ce nu va

împiedica – şi asta este o regulă a mulţimilor – manifestarea concomitentă a simţămintelor contrare: o sensibilitate tot atât de exacerbata ca ferocitatea.

„Ei manifesta simpatia expansivă şi impresionabilitatea promptă a muncitorului parizian. Unul din noii demnitari, aflând că la Abbaye deţinuţii fuseseră lăsaţi fără apă timp de douăzeci şi şase de ore, a vrut să-l omoare pe cel ce comisese neglijentă, şi ar fi făcut-o fără rugăminţile fierbinţi venite chiar din partea deţinuţilor. Când un prizonier era achitat (de tribunalul lor improvizat), gărzile şi asasinii îl îmbrăţişau plini de efuziune şi se aplauda îndelung, apoi cu toţii se întorceau să-i omoare pe alţii. În timpul masacrului a domnit o veselie necontenită: se dansa şi se cântă în

jurul cadavrelor, erau aduse bănci „pentru doamne”, iar acestea îşi manifestau bucuria că văd cum sunt ucişi aristocraţii. Echitatea „funcţiona”, de asemenea. La Abbaye, unul dintre asasini s-a plâns că doamnele aşezate mai în spate nu văd bine şi că doar unii dintre cei prezenţi au plăcerea de a-i lovi pe nobili. S-a considerat ca observaţia era întemeiata şi s-a decis ca victimele să fie purtate între două şiruri de asasini care nu aveau voie să lovească decât cu dosul spadei, pentru ca supliciul să fie prelungit. La Force, victimele, dezbrăcate complet, erau ciopârţite o jumătate de ceas şi abia apoi, după ce toată lumea a văzut bine, li se dădea lovitura finală, sfârtecându-li-se pântecele”. Masacratorii erau foarte scrupuloşi şi animaţi de un simţ moral deja

semnalat de noi în sânul mulţimilor: ei au depus pe mesele comitetelor revoluţionare banii şi bijuteriile victimelor.

În toate acestea se regăsesc formele rudimentare de gândire, specifice gloatelor. Astfel, după ce au fost suprimaţi o mie două sute – o mie cinci sute de duşmani ai poporului, cineva a remarcat, şi sugestia lui a fost pe data acceptată, ca în celelalte închisori erau cerşetori bătrâni, vagabonzi, tineri fără căpătâi – adică tot atâtea guri inutile de care ar fi bine să se debaraseze. De altfel, şi printre ei se afla cu siguranţa duşmani ai poporului, cum ar fi o anume doamna Delarue, văduva unui acuzat de otrăvire: „Trebuie că e furioasă că se afla la închisoare; dacă ar putea, ar da foc Parisului. Trebuie că a şi spus-o, da, a spus-

o!” Demonstraţia pare suficientă şi toţi sunt masacraţi la grămadă, inclusiv vreo cincizeci de copii între doisprezece şi şaptesprezece ani, care puteau deveni, desigur, duşmani ai poporului şi, prin urmare, trebuiau lichidaţi.

După o săptămână de lucru, toate operaţiunile au fost terminate şi masacratorii au putut să se gândească la odihnă. Nutrind convingerea intimă că patria are de ce să le fie recunoscătoare, au cerut recompensa de la autorităţi, cei mai zeloşi pretinzând chiar o medalie.

Comuna din Paris, de la 1871, oferă la rândul ei multe fapte asemănătoare. Iar influenta tot mai mare a maselor şi capitulările succesive ale puterii în faţa lor ne vor furniza cu siguranţă şi alte exemple

de acest fel.

CAPITOLUL III
JURAŢII DE LA CURTEA CU JURI

Un excelent exemplu de mulţime eterogenă non-anonimă îl constituie corpul de juraţi de la Curtea cu Juri, unde regăsim şi influenţa sugestiei ori a „călăuzei”, şi manifestările inconştiente predominante, şi firavă înclinaţie spre gândire etc. Studierea Curţii nu Juri ne prilejuieşte de asemenea observarea unor interesante tipuri de eroare ce le-ar putea comite persoanele neiniţiate în psihologia colectivităţilor.

Mai întâi, juraţii ne oferă dovada importanţei reduse, în privinţa deciziilor, a nivelului mintal al celor care compun o masă de oameni. Am constatat deja că, la nivelul unei adunări menite deliberărilor,

chemate să-şi exprime opinia asupra unei chestiuni neavând caracter tehnic, inteligenta nu joacă niciun rol: oamenii de ştiinţă ori artiştii strânşi laolaltă nu emit, pe teme foarte generale, judecaţi cu mult diferite de cele produse de o adunare de zidari. În diverse epoci, persoanele din componenţa corpului de juraţi erau alese cu grijă dintre categoriile de oameni instruiţi: profesori, înalţi funcţionari etc. Astăzi juraţii se recrutează mai ales dintre micii comercianţi, micii patroni şi funcţionari mărunţi. Spre marea surprindere a specialiştilor în domeniu, indiferent de compoziţia corpului de juraţi, statisticile arată că deciziile sunt identice. Chiar şi magistraţii, în general ostili instituţiei corpului de juraţi, au recunoscut

veridicitatea acestei constatări. Iată, în această privinţă, unele remarci ale unui fost preşedinte de Curte cu juri, dl Berard des Glajeux, extrase din *Memoriile* sale: „Astăzi alegerea juraţilor se află în mâinile consiliilor municipale, care admit sau resping anumite persoane, după bunul lor plac, în funcţie de interese politice şi electorale… Majoritatea celor selectaţi sunt comercianţi mult mai neînsemnaţi decât cei desemnaţi odinioară pentru această însărcinare, sunt mărunţi funcţionari ai administraţiilor. Mulţi dintre ei manifestă zelul neofitului şi al oamenilor de bine, şi situaţia este adesea jenantă – spiritul juraţilor nu s-a schimbat: *verdictele lor rămân aceleaşi*”.

Din acest pasaj, să reţinem concluzia,

pe deplin justa, trecând peste explicaţii care sunt nemulţumitoare. Dar acest din urmă aspect nu trebuie să ne mire, căci psihologia maselor, şi prin urmare şi a juraţilor, a rămas la fel de necunoscută pentru majoritatea magistraţilor. O dovadă în acest sens ne-o oferă acelaşi ajutor citat mai sus, care povesteşte cum un ilustru avocat de la Curtea cu Juri, Lachaud, făcea sistematic uz de dreptul său de a recuza, respingând toţi indivizii inteligenţi propuşi că juraţi. Or, experienţa – şi numai experienţa – ne-a arătat, în cele din urmă, perfectă inutilitate a recuzărilor. De altfel, cel puţin la Paris, Ministerul public şi avocaţii au renunţat complet la acest drept, căci, după cum remarca şi des Glajeux, verdictele nu s-au schimbat – „ele nu sunt

nici mai bune, nici mai rele”.

Aidoma oricărei mase de oameni, juraţii sunt înclinaţi spre sentimentalisme şi prea puţin deschişi la raţionamente. „Ei nu rezistă, scrie un avocat, la vederea unei femei care alăptează sau a unor orfani”. „O femeie drăguţă, zice des Glajeux, poate cu uşurinţă să câştige bunăvoinţa juraţilor”. Neîndurători faţă de crimele care i-ar privi – fără îndoială, redutabile pentru societate în ansamblul ei –, juraţii manifesta, dimpotrivă, indulgenta faţă de crimele pasionale. Rareori sunt aspri cu fetele – mame care îşi ucid pruncii şi sunt şi mai îngăduitori cu fetele abandonate ce-i agresează pe cei ce le-au sedus. Simt din instinct ca asemenea delicte nu sunt periculoase pentru societate şi că, într-o

ţară unde legea nu protejează fetele abandonate, răzbunarea unora dintre ele este mai degrabă utilă decât dăunătoare, fiind menită a-i intimida pe potenţialii seducători.

Ca orice mulţime, juraţii sunt impresionaţi puternic de prestigiu, ceea ce îl face pe des Glajeux să remarce că, deşi foarte democratic sub raportul compoziţiei, corpul de juraţi se arata aristocratic prin afecte: „Renumele, rangul nobiliar, averea impresionantă, un avocat ilustru ce îl apără, tot ceea ce este distins şi strălucitor – iată atuuri ale acuzaţilor în faţa juraţilor”.

A stârni sentimentele juraţilor, a folosi cu măsură raţionamentul, în forme cât mai rudimentare – iată principala preocupare a unui bun avocat. De altfel, un celebru

avocat englez, cu răsunătoare succese la Curtea cu juri, a analizat minuţios aceste metode: În timp ce pledează, avocatul îi urmăreşte cu atenţie pe juraţi. Intuiţia şi experienţa îl ajuta să le citească pe chipuri efectul fiecărei faze, fiecărui cuvânt rostit de el şi să tragă concluzii. Trebuie să-i repereze mai întâi pe cei care sunt cuceriţi din start pentru cauza lui, după care este preocupat de ceilalţi, mai puţin dispuşi de a se lăsa convinşi, încercând să înţeleagă ce îi face ostili acuzatului. Este pentru a dori să condamni un om, dincolo de comandamentele justiţiei.

Aceste rânduri cuprind esenţa artei oratorice şi dovedesc inutilitatea discursurilor gândite dinainte, căci în fiecare moment, în funcţie de impresiile

produse asupra auditoriului, poate fi nevoie să schimbi cuvintele pe care doreai să le foloseşti.

Oratorul nici nu trebuie să-i convingă pe toţi juraţii, ci doar pe cei cu influenţa în determinarea opiniei generale. Şi în rândul juraţilor, ca în orice colectivitate, nu mic număr de indivizi îi dirijează pe ceilalţi. „Ştiu din experienţă, declara avocatul englez pomenit mai sus, ca în momentul când dau verdictul, unul sau doi oameni energici îi antrenează şi pe ceilalţi juraţi”. Înainte de toate e nevoie să le placi. Individul integrat într-o colectivitate căreia i-a plăcut este în bună parte deja cucerit şi înclinat să-ţi aprecieze favorabil toate motivaţiile.

Iată în acest sens relatarea unei

întâmplări pe cât de amuzantă, pe atât de edificatoare: În timp ce-şi rostea pledoaria, Lachaud nu îi scăpă din ochi pe doi sau trei juraţi pe care îi ştia ori îi simţea influenţi, dar şi îndărătnici. În general, reuşea să înfrângă rezistenta acestor recalcitranţi, dar, totuşi, odată, în provincie, a dat de unul pe care l-a bombardat în zadar vreme de trei sferturi de ceas, cu argumentaţia lui din ce în ce mai stăruitoare, primul din rândul doi, juratul şapte. Exasperant! Deodată, în toiul unei pătimaşe demonstraţii, Lachaud se opreşte şi se adresează preşedintelui Curţii; „Domnule preşedinte, n-aţi putea cere să fie trasă draperia de-acolo? Pe domnul care este juratul şapte l-a orbit de tot soarele”. Juratul şapte s-a îmbujorat, a zâmbit şi a mulţumit. Fusese cucerit pentru

cauza apărării.

În ultimul timp, multe condeie, dintre cele mai respectabile, au încercat zadarnic să combată instituţia corpului de juraţi, cu toate că reprezintă, totuşi, singura protecţie împotriva frecventelor erori ale unei caste nesupuse nici unui control (XXXI). Unii cereau ca juraţii să fie aleşi doar dintre indivizi instruiţi, dar deja am demonstrat că decizii unor astfel de persoane sunt asemănătoare cu verdictele care se dau astăzi. Alţii insistând asupra erorilor juraţilor, au pretins că aceştia din urmă să fie înlocuiţi de persoane cu pregătire juridică. Dar cum se poate uita ca erorile ce le sunt reproşate juraţilor sunt cele comise mai întâi de către magistraţi, căci acuzatul deferit juraţilor a fost găsit vinovat de o

întreagă suită de magistraţi: judecătorul de instrucţie, procurorul Republicii şi Procuratură. Oare, nu se vede în acest caz, că dacă ar fi fost judecat în mod definitiv de către magistraţi în locul juraţilor, acuzatul şi-ar fi pierdut singura lui şansă de a şi recunoscut vinovat? Erorile juraţilor sunt întotdeauna, în primul rând, erorile magistraţilor. Numai aceştia trebuie acuzaţi atunci când vedem erori judiciare deosebit de grave, precum condamnarea acelui doctor X, care, fiind urmărit de un judecător de instrucţie extrem de încăpăţânat, pe baza denunţului unei fete pe jumătate cretină, ar fi fost trimis la ocna dacă nu îl salva explozia de indignare publică care i-a adus graţierea imediată din partea şefului statului. Onorabilitatea condamnatului,

proclamată de către concetăţenii săi, făcea evidenta enormitatea greşelii. Magistraţii au recunoscut-o ei înşişi. În acelaşi timp, din spirit de castă, s-au străduit să împiedice semnarea graţierii. În toate afacerile asemănătoare, înconjurat de detalii tehnice din care nu înţelege nimic, juriul se ia, în mod natural, după ministerul public, gândindu-se că totuşi afacerea a fost instrumentata de magistraţi obişnuiţi cu toate subtilităţile. Care sunt adevăraţii autori ai greşelii: juraţii sau magistraţii? Să păstrăm cu grijă juriul. El constituie poate singura categorie de mulţime pe care nicio individualitate nu ar putea-o înlocui. Numai juriul poate tempera intransigenta legii, egala pentru toţi în principiu, oarbă, fără a recunoaşte cazurile particulare. Inaccesibil

milei, necunoscând decât textele, judecătorul, cu duritatea sa profesională, ar da aceeaşi pedeapsă spărgătorului asasin şi fetei sărace conduse la infanticid din pricină că a fost abandonată de cel ce a sedus-o şi din cauza sărăciei. Juriul simte din instinct ca fata sedus este cu mult mai puţin vinovată decât seducătorul care scapă de rigorile legii şi ca ea merită indulgenta sa.

Cunoscând psihologia castelor şi psihologia celorlalte tipuri de mulţimi, nu văd niciun motiv pentru care, dacă aş fi acuzat pe nedrept de crimă, să nu prefer a avea de-a face mai degrabă cu juraţi decât cu magistraţi. Cu primii aş avea mai multe şanse de a mi se recunoaşte nevinovăţia. Să ne temem de forţa maselor, dar să ne îngrozim de-a dreptul de aceea a unor

caste: masele pot fi convinse, castele rămân întotdeauna intransigente.

CAPITOLUL IV
MASELE ELECTORALE

Masele electorale, adică acele colectivităţi chemate să-i aleagă pe titularii unor funcţii, constituie un tip de mulţime eterogenă, dar, având o singură menire, precis determinată: să aleagă dintre diferiţi candidaţi, ea nu prezintă decât anumite însuşiri ale maselor. Aici se observa cu precădere slabă înclinare de a gândi, lipsa spiritului critic, iritabilitatea, credulitatea şi naivitatea. În hotărârile maselor electorale mai descoperim influenta „cârmacilor” şi rolul unor factori precum afirmaţia, repetiţia, prestigiul şi contagiunea.

Să analizăm cum sunt seduse masele electorale. Procedeele cu cei mai mari sorţi

de izbândă în această direcţie sunt perfect edificatoare asupra psihologiei lor. Primă calitate pe care trebuie s-o posede un candidat e prestigiul, prestigiul personal neputând fi înlocuit decât de cel conferit de avere, pe când talentul ori geniul nu constituie nicidecum punţi către succes, în acest caz. Necesitatea ca un candidat să fie aureolat de prestigiu, şi astfel să se impună indiscutabil, este capitala. Dacă masa de electori, în cea mai mare parte muncitori şi ţărani, îşi alege foarte rar reprezentanţii din aceste categorii, se explică prin faptul că o personalitate de origine muncitorească ori ţărănească nu va avea niciodată în ochii ei suficient prestigiu. Se poate că printre cei aleşi să fie şi oameni de rând, dar aceasta se va întâmpla din motive adiacente, cum ar

fi, de exemplu, nevoia de a contracara un patron sub a cărui influenta cotidiană se afla electorii, care au astfel, o clipă, iluzia că şi ei au devenit stăpâni.

Dar, pentru a-şi asigura succesul, prestigiul candidatului nu este de-ajuns. Electorul vrea să-i fie flatata vanitatea şi dorinţele arzătoare; candidatul trebuie să-l linguşească la modul cel mai extravagant şi să nu se dea în lături de a-i face cele mai fabuloase promisiuni. În faţa muncitorilor, pe patron îl va înjura şi mânji cu noroi. Se va strădui din răsputeri să-l întineze şi să-l spulbere pe candidatul advers, arătând cu forţa afirmaţiei, repetiţiei şi contagiunii, ca acesta nu este decât un nemernic, ale cărui acte reprobabile sunt de notorietate. Bineînţeles, fără a aduce vreo mărturie în

sprijinul unor asemenea învinuiri. Dacă adversarul nu cunoaşte psihologia maselor, va încerca să se justifice uzând de zeci de argumente, în loc să răspundă, pur şi simplu, la afirmaţiile calomnioase prin ale afirmaţii la fel de calomnioase, retezându-şi astfel şansele de a triumfa.

Desigur, programul scris al candidatului nu trebuie să fie în termeni categorici care i-ar putea fi puşi în faţa mai târziu, dar prezentarea lui verbala cât mai bombastica nu va fi niciodată de prisos. Fără teamă, el poate să promită reformele cele mai radicale, pe moment exagerările lui vor produce un efect uluitor, iar în viitor nu îl angajează cu nimic. După alegeri, electorul nu se mai preocupa să vadă în ce măsură alesul îşi urmăreşte profesiunea de

credinţa aclamată, în baza căreia a şi fost ales.

Recunoaştem aici toţi factorii de persuasiune descrişi anterior, după cum îi vom detecta şi în acţiunea *cuvintelor* şi *formulelor*, a căror puternica înrâurire am menţionat-o, de asemenea. Oratorul care ştie să le manipuleze face ce vrea din mase, după bunul său plac. Expresii precum: „mizerabil capabil”, „exploratori josnici”, „minunata clasă muncitoare”, „repartizarea în mod egal a bogăţiei” etc., deşi destul de tocite deja, produc întotdeauna un bun efect. Dar candidatul care este în stare să descopere o formulă noua, lipsită de un sens foarte precis şi, prin aceasta, potrivită să răspundă celor mai diverse năzuinţe, obţine un infailibil succes. Cu asemenea

cuvinte magice, polisemantice, interpretabile de fiecare după propriile iluzii, a fost înfăptuita sângeroasa revoluţie spaniolă din 1873. Iată cum o înfăţişează un scriitor contemporan:

„Radicalii au descoperit că o republică unitara este o monarhie deghizată şi, pentru a le fi pe plac, parlamentul a proclamat un unanimitate republica federală, fără ca vreunul dintre votanţi să poată spune exact ce a votat. Dar formula încânta pe toată lumea, era un delir, o nebunie – domnia pe pământ a virtuţii şi fericirii! Un republican căruia rivalul i-ar fi refuzat titlul de federal se simţea jignit că de o gravă injurie. Oamenii se întâmpinau pe străzi cu: *Salud y republica federal!* Se cântau imnuri în cinstea sfintei discipline şi a autonomiei

soldatului. Dar ce era „republica federală”? Unii înţelegeau prin asta emanciparea provinciei, instituţii asemănătoare cu cele din Statele Unite şi descentralizarea administrativă; alţii se gândeau la desfiinţarea oricărei autorităţi. Socialiştii din Barcelona şi din Andaluzia propovăduiau suveranitatea deplină a comunelor şi visau la o Spanie cu zece mii de municipii independente, elaborându-şi fiecare propriile legi, la suprimarea armatei şi a poliţiei. Insurecţia s-a răspândit cu repeziciune spre regiunile sudice, din oraş în oraş, din sat în sat. Îndată ce o localitate îşi făcea *pronunciamento*, prima grijă era să fie distruse telegraful şi calea ferată, pentru a se rupe toate legăturile cu localităţile învecinate şi cu Madridul. Nu rămăsese

târguşor cât de mic unde să nu se dorească vieţuirea independenta. Feudalismul lăsase locul unui cantonalism brutal, incendiar şi masacrator, şi pretutindeni se celebrau sângeroase saturnalii.

În ce priveşte influenta raţionamentelor asupra spiritului alegătorilor, trebuie să nu fi citit nicio relatare de la o adunare electorală ca să nu ai deja o părere clară. Aici au loc schimburi de afirmaţii, de invective, huiduieli chiar, şi niciodată judecăţile cumpătate nu sunt la ele acasă. Se face şi linişte câteodată, atunci când vreun participant mai dificil anunţa că îi va pune candidatului o o-ntrebare stânjenitoare, dintre cele ce fac deliciul auditoriului. Dar satisfacţia opozanţilor nu ţine mult, căci vocea preopinentului este

acoperită de urletele adversarilor. Redam în continuare câteva extrase din presă conţinând relatări de la reuniuni publice pe care le putem considera că fiind tipice:

Când unul dintre organizatori a rugat asistenta să numească un preşedinte, furtuna s-a dezlănţuit. Anarhiştii sar pe scenă şi iau biroul cu asalt. Socialiştii îl apăra cu înverşunare – se izbesc unii de alţii, îşi arunca vorbe grele, un cetăţean se retrage cu ochiul umflat. În cele din urmă, de bine de rău, biroul este instalat în vuietul tumultului şi i se dă cuvântul cetăţeanului X.

Oratorul porneşte o adevărată sarjă împotriva socialiştilor, iar aceştia îl întrerup strigând: „Cretinule! Banditule! Canalie!” etc., epitet la care cetăţeanul X răspunde

expunând o teorie conform căreia socialiştii sunt nişte „idioţi” şi nişte „mincinoşi”.

...Partidul germanist a organizat ieri seară, la Sala Comerţului din stradă Faubourg-du-Temple, o mare adunare menită pregătirilor pentru Ziua Muncii de la 1 Mai. Deviza lor era: „Calm şi Pace”. Camaradul G îi face pe socialişti „cretini” şi „panglicari”. La auzul acestor vorbe, cu toţii, vorbitori şi auditoriu, încep să înjure şi se iau la bătaie: scaunele, băncile, mesele etc., intra în joc.

Să nu ne imaginăm că acest gen de adresare ar fi specific anumitor clase de electori şi că este determinat de situaţia socială. După cum am spus, oamenii care compun o mulţime tind spre egalizarea mintală, lucru dovedit în orice clipă. Drept

exemplificare, următorul pasaj dintr-o relatare despre o adunare unde au participat numai studenţi:

Vacarmul era tot mai asurzitor pe măsură ce se scurgea timpul şi nu cred că vreunul dintre vorbitori să fi spus două fraze fără să fi fost întrerupt. Strigătele veneau dintr-un colţ, apoi din extremitatea opusă sau de pretutindeni deodată; se aplaudă, se fluiera; discuţii aprinse se angajau între cei din sală; bastoanele erau agitate ameninţător; podeaua era izbita în cadenţă; celor care îi întrerupeau pe vorbitori li se strigă: „Afară!” ori „La tribunal!” M.C. califica întreaga asociaţie drept odioasă, laşa, monstruoasa, venala şi răzbunătoare, declarând că o va distruge etc.

Se naşte întrebarea cum se poate forma opinia unui alegător în asemenea condiţii, dar a pune o asemenea întrebare înseamnă să ne amăgim în privinţa gradului de libertate a unei colectivităţi. Masele îmbrăţişează opinii care le sunt impuse, nicidecum opinii rezultând din propria lor cugetare. Opiniile şi voturile electorilor sunt în mâinile comitetelor electorale, ai căror diriguitori sunt nu de puţine ori negustori cu mare influenţă asupra muncitorilor, la care au credit nelimitat. „Ştiţi ce e un comitet electoral? scrie unul dintre cei mai curajoşi apărători ai democraţiei, dl Scherer. Este cheia instituţiilor noastre, motorul maşinii politice. Franţa este guvernată astăzi de comitete”. (XXXII)

În acest fel, nu este prea dificil să

acţionăm asupra lor, e suficient să fie acceptabil candidatul şi să posede suficiente resurse. După spusele donatorilor, trei milioane au fost de ajuns ca generalul Boulanger să fie ales.

Aceasta este psihologia maselor electorale. Ea este asemănătoare cu cea a altor mase. Nici mai bună, nici mai rea. Nu mă voi pronunţa însă, după toate cele arătate mai sus, împotriva votului universal. Dacă ar sta în putinţa mea să-i decid soarta, l-aş păstra aşa cum este, din raţiuni de ordin practic, decurgând tocmai din studiul nostru asupra psihologiei maselor, pe care la voi expune în continuare, nu înainte, însă, de a reaminti inconvenientele acestui vot, mult prea evidente pentru a fi ignorate.

Greu s-ar putea contesta ca civilizaţiile

sunt opera unei minorităţi de spirite superioare, formând vârful unei piramide ale cărei paliere, tot mai largi pe măsură ce descreşte valoarea intelectuală, reprezintă straturile profunde ale unei naţiuni. Grandoarea unei civilizaţii nu poate să depindă, desigur, de sufragiul elementelor inferioare, întruchipare doar a numărului.

Mai mult, sufragiul maselor este adesea periculos şi, iată, nouă ne-a adus deja câteva invazii, iar, prin triumful socialismului, fanteziile suveranităţii poporului ne vor costa încă şi mai scump.

Dar aceste obiecţii, excelente din punct de vedere teoretic, îşi pierd practic toată forţa dacă ne amintim de puterea invincibila a ideilor devenite dogma. Dogma suveranităţii maselor este, filosofic vorbind,

la fel de puţin demna să fie apărata ca şi dogmele religioase ale Evului Mediu, dar are astăzi o putere absolută. Este inatacabilă, aşa cum au fost odinioară ideile religioase. Imaginaţi-vă un liber-cugetător modern transferat printr-o forţă magică în plin Ev Mediu. Credeţi că ar încerca el să combată ideile religioase care domneau atunci? căzut în mâinile unui tribunal gata să-l ardă pe rug, sub acuzaţia de a fi făcut pact cu diavolul, socotiţi că i-ar trece prin cap să conteste existenta diavolului? Cu credinţele populare nu stai la discuţie, cum nu stai nici cu ciclonii. Dogma votului universal are astăzi puterea de odinioară a dogmelor creştine. Oratorii şi scriitori se referă la ea cu un respect şi cu o admiraţie de care nu s-a bucurat Ludovic al XIV-lea.

Trebuie deci să ne raportăm la ea ca la orice dogmă religioasă. Doar timpul erodează dogmele.

Ar fi de altfel inutil să încercăm să clătinăm aceasta dogmă care are un vădit temei: „În vremurile când se înstăpâneşte egalitatea – scrie Tocqueville – oamenii nu mai au încredere unii în alţii, din cauza similitudinii lor. Dar această similitudine le insufla o încredere aproape fără margini în judecata publicului, căci nu li se pare posibil, când toţi văd lucrurile în acelaşi fel, ca adevărul să nu fie de partea celui mai mare număr”.

Ar trebui atunci să ne închipuim că un sufragiu restrâns ar ameliora votul maselor? Îmi este imposibil să accept acest lucru dintr-un motiv deja semnalat, şi anume

nivelul inferior de inteligenţă al oricărei colectivităţi, indiferent de structura ei. Când constituie o mulţime – repet – oamenii se egalizează şi, în privinţa unor chestiuni cu caracter general, votul a patruzeci de academicieni nu va fi mai bun decât acela a patruzeci de sacagii. Nu cred că în cazuri discutabile, din pricina caracterului universal al votului, cum ar fi restaurarea Imperiului, de pildă, rezultatul urnelor ar fi diferit, cu electorii exclusiv din rândul savanţilor şi oamenilor de litere. Faptul că un individ este toba de matematici, ori cunoaşte latină, că este arhitect, veterinar, medic ori avocat nu îl înzestrează cu mai multă limpezime în privinţa sentimentelor. Toţi economiştii noştri sunt oameni instruiţi, majoritatea profesori şi academicieni, dar

există vreo chestiune de interes general, cum ar fi protecţionismul, de exemplu, asupra căreia ei să fi căzut de acord? În faţa unor probleme sociale, pline de necunoscut, dominate de logica mistică ori logica afectivă, toţi cei ignoraţi în materie devin egali.

Dacă masa electorală ar fi exclusiv formată din redutabili oameni de ştiinţă, voturile lor nu ar fi mai bune ca ale alegătorilor de azi, şi ei s-ar ghida după spiritul partidului lor. Nu ar dispărea niciuna dintre dificultăţile actuale, ba am avea în plus apăsătoarea tiranie a castelor. Restrâns său general, acceptat în ţări republicane ori în monarhii, practicat în Franţa, în

Belgia, în Portugalia, în Grecia ori în

Spania, votul universal al maselor este pretutindeni la fel, traducând aspiraţii şi nevoi inconştiente de rasă. Media aleşilor reprezintă pentru fiecare naţiune media de spiritualitate, care de la o generaţie la alta este aproape identică.

În acest fel, ne întoarcem încă o dată la noţiunea fundamentală de rasă, deja întâlnita atât de des, şi la ideea rezultată de aici, ca instituţiile şi guvernele joacă un rol foarte palid în vieţile popoarelor. Popoarele sunt conduse de spiritul rasei lor, adică de reminiscenţele ancestrale a căror sumă este acest spirit. Rasă şi angrenajul nevoilor cotidiene – iată tainicii stăpâni ai destinelor noastre.

CAPITOLUL V
ADUNĂRILE PARLAMENTARE

Adunările parlamentare, mulţimi eterogene non-anonime, diferite ca structura în funcţie de epoca şi popoare, prezintă unele caracteristici generale comune asupra cărora îşi pune pecetea rasa, accentuându-le ori estompându-le, dar niciodată împiedicându-le să se manifeste. Adunările parlamentare, fie că sunt din Grecia, din Italia, din Portugalia, din Spania, din Franţa ori din America, releva, pe timpul dezbaterilor ori în urma votării, mari analogii şi pun în faţa respectivelor guverne acelaşi tip de dificultăţi.

Regimul parlamentar sintetizează idealul oricărui popor civilizat modern. El

întruchipează ideea eronată din punct de vedere psihologic, dar general acceptată, ca mulţi oameni strânşi laolaltă sunt cu mult mai capabili de o decizie înţeleaptă asumata în mod liber decât un mic număr de indivizi.

La nivelul adunărilor parlamentare se regăsesc particularităţile generale ale maselor: simplismul ideilor, iritabilitatea, aptitudinea de cădea pradă sugestiilor, exacerbarea sentimentelor, influenta preponderenţă a liderilor, dar, în funcţie de structura lor caracteristică, ele prezintă şi unele diferenţe, pe care le vom releva în continuare.

Simplismul opiniilor e una dintre caracteristicile cele mai evidente ale parlamentelor. În toate partidele, mai ales al popoarelor latine, se observă o tendinţă

invariabilă de rezolvare a celor mai complicate probleme sociale pe baza celor mai simple principii abstracte şi prin general aplicabile tuturor cazurilor. Fireşte că aceste principii diferă de la un partid la altul, dar simplul fapt că se constituie în mulţime le imprima întotdeauna indivizilor tendinţa de a exagera valoarea acestor principii şi de a le împinge până la ultimele consecinţe. Astfel, parlamentele exprimă îndeosebi opinii extreme.

Întruchiparea tipică a simplismului adunărilor parlamentare se poate observa la iacobinii din timpul revoluţiei franceze. Dogmatici şi logici, cu mintea înţesată de vagi generalităţi, ei au fost preocupaţi de principii stabile, fără a lua în seamă evenimentele, aşa încât s-a putut afirma

despre ei că au trecut prin revoluţie fără a o vedea. În baza câtorva dogme, şi-au închipuit că pot să refacă din temelii societatea, coborând o civilizaţie rafinată la o fază mult anterioară pe scara evoluţiei sociale. Chiar mijloacele de înfăptuire acestui vis dau seama de un simplism desăvârşit. Într-adevăr, ei se mulţumeau să doboare cu violenţa obstacolele supărătoare. De altfel, atunci cu toţii: girondini, montaniarzi, termidorieni etc., erau animaţi de acelaşi spirit.

Masele parlamentare cad uşor prada sugestiilor şi, ca de obicei, sugestia emana de lideri aureolaţi de prestigiu, dar gradul lor de sugestibilitate are limite foarte nete, ce trebuie subliniate. În privinţa chestiunilor de interes local, fiecare

parlamentar are opinii fixe, ireductibile, pe care nicio argumentaţie nu le poate clinti. Nici talentul lui Demostene n-ar reuşi să modifice votul unui deputat într-o problemă cum este cea a protecţionismului, reprezentând exigentele unor influenţi electori. Sugestia care a acţionat anterior, venind dinspre acei electori, rămâne preponderenta pentru a a anula altele şi a impune rigiditatea absolută a opiniei (XXXIII). În privinţa chestiunilor cu caracter general: renunţarea la un minister, stabilirea unui impozit etc., imobilismul opiniilor dispare şi sugestiile liderilor devin eficiente, dar nu în aceeaşi măsură ca în cazul maselor amorfe, fiecare partid având propriii lui lideri, capabili de o influentă tot atât de mare. Deputatul este „prins” între

sugestii contrare şi în mod fatal devine nesigur. Aşa se explică de ce, la foarte scurte intervale, unii deputaţi votează de maniera contradictorie, contribuind la adăugarea unui articol care distruge o lege; suprimarea, de exemplu, a dreptului industriaşilor de a-şi alege ori a-şi concedia lucrătorii, apoi anularea acestei măsuri printr-un amendament. Iată de ce, la fiecare legislatură, o Cameră vădeşte, pe de o parte, opinii foarte rigide, iar pe de altă parte, multă indecizie. În fond, chestiunile cu caracter general fiind mult mai numeroase, nehotărârea este predominantă, întreţinuta fiind de teama constantă faţă de elector, a cărui sugestie latenta sfârşeşte întotdeauna prin a contrabalansa înrâurirea liderilor.

Totuşi, aceştia din urmă rămân adevăraţii stăpâni ai dezbaterilor, când parlamentarii nu au opinii bine inoculate anterior. Rolul liderilor este evident. Sub numele de şefi ai grupurilor parlamentare, îi regăsim în toate ţările, unde sunt veritabili suverani ai adunărilor naţionale. Oamenii constituiţi în mase nu se pot lipsi de conducători şi de aceea voturile dintr-un parlament nu reprezintă în general decât opiniile unei mici minorităţi.

Liderii de opinie, repetăm, nu sunt convingători atât prin argumentele întrebuinţate, cât mai ales datorită prestigiului dobândit. Dacă, în anumite împrejurări, acesta ajunge să le fie ştirbit, ei îşi pierd influenţa. Prestigiul liderilor are caracter individual şi nu ţine nici de

numele, nici de renumele respectivului individ. Scriind despre marii oameni politici din parlamentul francez de la 1848, din care a făcut parte, Jules Simon ne oferă câteva exemple edificatoare în acest sens. Cu două luni înainte de a fi atotputernic, Louis-Napoleon era un nimeni. Victor Hugo a urcat la tribună. N-a avut succes. Oamenii l-au ascultat cum l-au ascultat şi pe Felix Pyat, dar nu l-au aplaudat. „Nu-mi plac ideile lui, îmi spunea Vaulabelle despre Felix Pyat, dar este unul dintre cei mai mari scriitori şi cel mai bun orator din Franţa”. Edgar Quinet, acest extraordinar spirit, nu valora nimic, cunoscuse momentul lui de popularitate dinaintea deschiderii adunării, dar ca parlamentar nu s-a remarcat.

Adunările cu caracter politic sunt acele

locuri în care sclipirile de geniu se fac cel puţin simţite. Aici nu contează decât elocinţa la momentul potrivit şi serviciile aduse nu ţării, ci partidelor. Dacă s-au adus omagii lui Lamartine în 1848 şi lui Thiers în 1871, faptul îşi află explicaţia prin interesul urgent, inexorabil. O dată depăşit pericolul, şi recunoştinţa, şi teama au dispărut.

Am reprodus acest pasaj pentru faptele conţinute, iar nu pentru explicaţiile propuse, îndoielnice sub raport psihologic. O masă de oameni şi-ar pierde automat această calitate dacă ar fi capabilă să ţină seama de serviciile pe care îndrumătorii lor le-au adus fie patriei, fie partidelor; mulţimea este subjugata doar de prestigiul îndrumătorului, comportamentul ei nedepinzând de aprecieri vizând interesul

sau recunoştinţa. Aureolat de prestigiu, liderul dobândeşte putere absolută, la cea mai mică îndoială, însă, aceasta se spulberă.

Să citǎm cazul unui foarte influent deputat, care doar printr-un semn putea să răstoarne un minister dar care şi-a pierdut puterea în urma unor neclarităţi financiare.

„Din cauza lui M.C., în primul rând, am cumpărat Tonkinul de trei ori mai scump decât valoarea lui, n-am pus în Madagascar decât un picior şovăielnic, ne-am lăsat frustraţi de un adevărat imperiu pe cursul inferior al Nigerului şi am pierdut poziţia favorabilă din Egipt. Teoriile lui M.C. Ne-au costat mai multe teritorii decât dezastrul provocat de Napoleon”. Nu ar fi trebuit să se aducă imputări atât de grave deputatului; costurile au fost, desigur,

usturătoare, dar în bună parte influenţa lui a fost întemeiată pe fidelitatea fata de opinia publică, care, în privinţa politicii coloniale, nu semăna nici pe departe cu ceea ce a devenit astăzi. Foarte rar un lider de opinie devansează opinia publică, cel mai adesea el se mărgineşte la a-i adopta erorile.

În afară de prestigiu, mijloacele de persuasiune la îndemâna îndrumătorilor maselor sunt factorii deja enumeraţi de noi în mai multe rânduri. Pentru a-i mânui cu abilitate, îndrumătorul trebuie să pătrundă, cel puţin în mod inconştient, psihologia maselor – să ştie cum să le vorbească, să cunoască, mai ales, fascinanta înrâurire a cuvintelor, a formulelor şi imaginilor. El trebuie să posede o elocinţă deosebită

întemeiată pe afirmaţii energice, şi pe imagini impresionante întărite de judecăţi elementare. Acest gen de elocinţa are sorţi de izbândă în orice parlament, inclusiv în parlamentul englez, cel mai ponderat dintre toate. „Puteam citi frecvent, scrie filosoful englez Maine, dezbaterile din camera Comunelor, unde nu întâlnim altceva decât schimburi de generalităţi banale, susţine însă cu violenţă de diferite personalităţi incisive. Pe canavaua ideală a democraţiei pure, acest gen de formule generale are un efect miraculos. Întotdeauna, va fi destul de lesne să faci o masă de oameni să accepte aserţiuni generale prezentate în termeni expresivi, deşi ele n-au fost şi, probabil, nu vor fi niciodată verificate”. Importanta acordată „termenilor expresivi”, menţionaţi

în citatul precedent, nu va fi niciodată exagerată. De altfel, am insistat în repetate rânduri asupra forţei remarcabile a cuvintelor şi a formulelor cu grijă alese pentru a evoca în mod elocvent imagini foarte vii. Un excelent exemplu e şi fraza următoare, extrasă din discursul unui redutabil lider de opinie în parlament:

„În ziua în care aceeaşi navă îi va duce spre acelaşi ţinut al expulzării şi pe politicianul veros şi pe anarhistul ucigaş, ei vor putea să intre în dialog şi vor apărea, unul în ochii celuilalt, drept două aspecte complementare ale aceluiaşi ordin social”. Imaginea astfel evocata este clară, izbitoare, şi toţi adversarii oratorului se simt ameninţaţi prin ea. Ei văd dintr-odată şi ţara expulzării oratorului se simt

ameninţaţi prin ea. Ei văd dintr-odată şi ţara expulzării, şi ambarcaţiunea care i-ar putea duce cu ea, şi sunt încercaţi de teama surdă pe care trebuie s-o fi resimţit membrii Convenţiei, mai mult sau mai puţin ameninţaţi de tăişul ghilotinei, la auzul vagilor aluzii din discursurile lui Robespierre, teama ce-i făcea întotdeauna să-i cedeze.

Îndrumătorii maselor au interes să avanseze cele mai incredibile exagerări. De pildă, oratorul citat mai sus cu o frază, a putut să afirme, fără a stârni prea multe proteste, ca bancherii şi preoţii îi plătesc pe cei care arunca bombe şi ca administraţiile marilor companii financiare merita pedepse egale cu ale anarhiştilor. Asemenea mijloace au întotdeauna efect asupra maselor.

Afirmaţia nu este niciodată îndeajuns de indignantă, nici declamaţia prea ameninţătoare, şi nimic nu intimidează mai mult auditoriul. Protestând, mulţimea s-ar teme să nu treacă drept trădătoare ori complice. Acest gen de elocinţa, după cum am spus, are efect în orice parlament, în perioade istorice critice, el fiind mult îngroşat. Lecturarea unor discursuri pronunţate de marii oratori ai Revoluţiei franceze este foarte edificatoare din acest punct de vedere. Ei simţeau nevoia să se întrerupă mereu, pentru a înfiera crima şi a elogia virtutea, pentru a slobozi imprecaţii la adresa tiranilor şi a jura să trăiască liberi ori să moară. Asistenta se ridica în picioare, aplauda frenetic, apoi, calmata, îşi relua locurile.

Călăuzele maselor pot fi oameni inteligenţi şi instruiţi, dar faptul e mai degrabă dăunător decât folositor. Demonstrând complexitatea lucrurilor, încercând să explice şi să înţeleagă, oamenii inteligenţi devin indulgenţi, şi intensitatea, violenta convingerilor necesare apostolilor slăbeşte. Marii îndrumători ai maselor din toate timpurile, şi în primul rând cei din vremea Revoluţiei franceze, au fost spirite limitate, dar cu o putere excepţională de a înflăcăra masele. Discursurile celui mai renumit dintre ei, Robespierre, descumpănesc adesea din pricina incoerentei lor şi, la lectură, cu greu găsim temeiul rolului imens pe care l-a jucat acest tiran. Locuri comune şi elocinţa pedagogică, citate din clasici bune să convingă spiritele

puerile mai degrabă decât oamenii de buna-credinţă. Nicio idee, nicio turnură copleşind prin eleganţă – curata plictiseală sub un tumult de vorbe! Când scapi de lectura asta monotonă, îţi vine să scoţi un uufff! asemeni lui Camille Desmoulins. Aproape că te sperii, gândind la puterea pe care o capăta un om aureolat de prestigiul unei neclintite convingeri, raliat cu extremă îngustime de spirit. Şi totuşi, acestea sunt condiţiile indispensabile pentru a ignora obstacolele şi a-ţi impune voinţa. Instinctiv, masele recunosc în aceste fiinţe animate de convingeri energice stăpânii de care au nevoie.

Şi în adunările parlamentare, succesul unui discurs depinde aproape exclusiv de prestigiul oratorului şi nicidecum de

argumentele pe care le conţine. Un orator necunoscut, prezentându-se în faţa parlamentelor cu o cuvântare întemeiată pe indubitabile judecăţi, nu are nicio şansă de a fi măcar ascultat. Iată un adevărat „portret” al acestuia, schiţat de un fost deputat, dl Descubes. După ce s-a instalat la tribună, scoate din servietă un dosar pe care-l aşază meticulos dinaintea sa şi începe de a vorbi cu aplomb. Se încălzeşte la gândul că transmite auditoriului convingerile ce-l anima. Şi-a cântărit şi răscântărit argumentele, s-a înarmat cu cifre şi alte dovezi în sprijinul lor; e sigur că dreptatea se afla de partea lui. Şi îşi închipuie că, în faţa evidentei înfăţişate de el, orice rezistentă devine zadarnică. Vorbeşte încrezător în justeţea celor

arătate, şi în reacţia colegilor, care nu vor putea decât să se încline în faţa adevărului. Vorbeşte, dar, deodată, se miră de agitaţia din sala şi de murmurul care se înălţa până la el. De ce oare nu se face tăcere? Din ce cauză, neatenţia generală? La ce s-or fi gândit cei care şoşotesc între ei? Dar pe cei care se ridica grăbiţi, ce motiv îi îndeamnă să părăsească locul? O umbră de nelinişte i se aşterne pe chip. Încruntă din sprâncene, se opreşte. Încurajat de către preşedinte, îşi reia discursul cu glas şi mai ridicat. Dar e ascultat şi mai puţin. Ridică tonul, se agita – zgomotul creşte în jurul lui. Nu se mai aude nici pe el însuşi şi se opreşte iarăşi, dar, temându-se să nu i se strige *Gata!* se porneşte şi mai avântat. Vacarmul devine însă insuportabil.

Adunările parlamentare, ajunse la un înalt grad de excitare, sunt identice cu masele eterogene oarecare şi reacţiile lor sunt întotdeauna extreme. Astfel, parlamentarii sunt capabili de acte de eroism ori de cele mai cumplite excese, individul încetează de a mai fi el însuşi şi votează măsurile cele mai potrivnice interesului propriu. În ce măsură adunările de tipul parlamentului pot deveni inconştiente şi se pot lăsa subjugate de sugestii contrare propriului interes ne-o arata foarte bine tot istoria Revoluţiei franceze. Pentru aristocraţi, renunţarea la privilegiile lor era un imens sacrificiu, şi, totuşi întruna din memorabilele nopţi ale Adunării Constituante, ei l-au asumat. Pentru membrii Convenţiei, renunţarea la

propria imunitate echivala cu o continuă ameninţare cu moartea şi, totuşi, au renunţat la această protecţie ştiind prea bine ca eşafodul unde îşi conduceau, azi, acoliţii le putea fi rezervat şi lor, mâine. Dar ajunşi la acel grad de automatism complet descrise de noi, nicio consideraţie de niciun rang nu-i poate împiedica pe oamenii constituiţi în masa de a ceda sugestiilor care-i hipnotizează. Următorul pasaj din memoriile unui participant active la Revoluţia din 1789 este o convingătoare descriere a acestui tip de reacţie: „Deciziile care ne-au fost aşa de mult reproşate *nu erau nicidecum dorite de noi cu o zi sau două înainte de a le fi luat, criza însăşi ni le impunea”.* Aceleaşi fenomene aflate sub incidenţa inconştientului s-au manifestat şi

în furtunoasele şedinţe ale Convenţiei.

Sunt aprobate şi instituite prin decrete lucrurile de care au oroare, nu numai naivităţi şi nesăbuinţe, dar şi asasinarea celor nevinovaţi, asasinarea prietenilor lor – scrie Taine. În unanimitate şi cu cele mai vii aplauze, stânga, raliată cu dreapta, îl trimite la eşafod pe Danton, liderul ei de drept, marele promotor şi conducător al Revoluţiei. În unanimitate şi cu cele mai furtunoase aplauze, dreapta, raliată cu stânga, votează cele mai dăunătoare decrete ale guvernării revoluţionare. În unanimitate, cu strigăte de admiraţie şi de entuziasm, cu dovezi de simpatie dezlănţuită fata de Robespierre, convenţia, prin alegeri repetate, multiple, spontane, acorda girul unui guvern criminal detestat

de majoritate – pentru ca o decimează. Dar majoritatea şi minoritatea sfârşesc prin a consimţi la propria lor sinucidere. În 22 prier, convenţia în întregul ei îşi pune gâtul în lat; pe 8 termidor, în primul sfert de oră ce a urmat discursului rostit de Robespierre, ea şi-l pune a doua oară în lat. Tabloul poate părea sumbru şi, totuşi, este exact. Adunările parlamentare surescitate şi hipnotizate îndeajuns prezintă aceleaşi caracteristici. Ele devin o turmă maleabilă şi docilă prada impulsurilor.

O descriere a Adunării de la 1848, datorită unui parlamentar dincolo de orice suspiciune că ar fi fost lipsit de credinţa democratică, dl Spuller, preluată de noi din *Revue litteraire* (Revista Literară), este mai mult decât edificatoare în acest sens.

Regăsim aici şi exagerarea trăirilor sentimentale ale maselor, şi mobilitatea lor excesivă, care permite trecerea, în scurte intervale de timp, prin gama celor mai contradictorii sentimente. Scindările, invidiile, suspiciunile şi, rând pe rând, încrederea oarbă şi speranţele nemărginite au dus Partidul Republican la pieire. Naivitatea şi candoarea lui nu sunt egalate decât de totala lui neîncredere. Nici urmă de simţ al legalităţii ori de înţelegere a disciplinei – numai spaime şi iluzii neţărmurite, aidoma copiilor ori oamenilor simpli. Calmul lor rivalizează cu nerăbdarea lor. Nesupunerea lor, pe măsura docilităţi lor. Iată date ce ţin de un temperament necizelat ori de lipsa de educaţie. Nimic nu-i mira şi totul îi uluieşte. Galbeni ca ceară

sau tremurând ca frunză-n vânt de spaimă, eroici şi cutezători, ei s-ar arunca şi-n flăcări, dar ar da înapoi la vederea propriei umbre. Ei nu apreciază nici consecinţele, nici legăturile dintre fapte. Când descumpăniţi, când prompt înflăcăraţi, sunt clătinaţi de toate spaimele, când apatici, prea tare, ori prea puţin, niciodată în măsură ce se impune. Mai unduioşi ca apa curgătoare, ei reflecta toate nuanţele şi îmbrăcă toată formele. Pe o astfel de bază, ce guvern putem spera că s-ar întemeia?

Din fericire, nu toate trăsăturile adunărilor parlamentare descrise de noi se manifestă în mod constant. Parlamentele nu sunt „mase” decât în unele momente, indivizii din componenţa lor reuşind să-şi păstreze individualitatea în foarte multe

situaţii, fapt pentru care aceste foruri pot elabora excelente legi tehnice. E drept ca aceste legi sunt pregătite de către un specialist în liniştea cabinetului său, legea votată fiind, în realitate, opera unui individ, iar nu a unei adunări. Fireşte, aceste legi sunt cele mai bune. Ele nu devin dezastruoase decât dacă o serie de amendamente nefericite le transformă în înfăptuire colectivă. Opera unei mulţimi este şi va fi îndrumători salvează parlamentele de măsuri nedemne; ei devin astfel îndrumători de moment. Nu adunarea acţionează asupra lor, ci ei acţionează asupra ei.

În pofida tuturor dificultăţilor de funcţionare, parlamentele reprezintă cea mai bună metodă găsită până acum de

popoare pentru a se conduce şi, mai ales, pentru a evita pe cât posibil jugul tiraniei unei persoane. Ele sunt cu certitudine idealul de guvernare, cel puţin pentru filosofi, gânditori, scriitori, artişti, savanţi, într-un cuvânt, pentru cei ce constituie vârfurile unei civilizaţii şi parlamentele nu prezintă, de fapt, decât două pericole într-adevăr serioase; risipă fortuită a finanţelor şi restrângerea progresivă a liberaţilor individuale.

Primul dintre aceste pericole este consecinţa exigentelor maselor electorale. Dacă un deputat propune unele măsuri care dau satisfacţie aparenta ideilor democratice, cum ar fi, de pildă, asigurarea pensiei pentru toţi muncitorii ori creşterea salariilor din învăţământ, ceilalţi deputaţi,

sugestionaţi de teamă faţă de electorat, nu vor îndrăzni să arate că le dispreţuiesc interesele acestora din urmă, respingând măsura propusă. Cu toate că ei ştiu că aceasta va greva bugetul şi va necesita crearea de noi impozite, nu vor ezita să o voteze. În timp ce consecinţele creşterii cheltuielilor sunt pe termen lung şi fără efect supărător asupra lor, urmările unui vot negativ ar putea, dimpotrivă, să se manifeste în toată lumina, pe termen scurt, la proximele alegeri.

La această primă cauză a sporirii cheltuielilor se adaugă una nu mai puţin imperativa: obligaţia cheltuielilor de interes pur local. Niciun deputat nu se poate opune la acestea, căci şi ele reprezintă exigentele electorilor şi fiecare deputat nu poate să

obţină ce are nevoie pentru circumscripţia lui decât cu condiţia de a răspunde unor cereri analoage ale colegilor lui.

Cel de-al doilea pericol menţionat, restrângerea libertăţilor, deşi mai puţin vizibil, este, totuşi, foarte real. El este rezultatul nenumăratelor legi restrictive, ale căror consecinţe nu sunt luate în seamă de parlamente. Cu spiritul lor simplist, şi pe care se cred obligate să le voteze. Se pare că este un pericol inevitabil, căci însăşi Anglia – cu tipul ei desăvârşit de regim parlamentar, în care aleşii nu depind aşa de mult de electori – nu reuşeşte să-l evite. Herbert Spencer, într-o mai veche lucrare a sa, arata cum creşterea libertăţii aparente este în mod necesar urmată de diminuarea libertăţii reale. El reia această teză în

cartea *Individul împotriva statului,* şi iată ce scrie despre parlamentul englez:

„De atunci, legislaţia a urmat cursul prevăzut de noi. Măsurile dictatoriale înmulţindu-se rapid, ele tind să restrângă libertăţile individuale, şi anume în două moduri; au fost stabilite reglementari, tot mai multe în fiecare an, actele individului, complet libere înainte, pe care, conform propriei voinţe, le îndeplinea ori nu, au devenit obligatorii. În acelaşi timp, datoriile publice, din ce în ce mai apăsătoare, şi mai ales cele locale, i-au restrâns şi mai mult libertatea cetăţeanului, diminuând partea de profit pe care o putea cheltui după bunul plac şi sporind procentul care îi este luat pentru a fi cheltuit după voia agenţilor publici”.

Aceasta reducere progresivă a libertăţilor cunoaşte în toate ţările o formă specială despre care nu vorbeşte Herbert Spencer: crearea numeroaselor măsuri legislative, toate restrictive, conduce în mod necesar la creşterea numărului, puterii şi influentei funcţionarilor însărcinaţi cu aplicarea lor, care tind să devină, astfel, adevăraţi stăpâni ai ţarilor civilizate. Iar puterea lor este cu atât mai mare, cu cât, deşi are loc o continuă schimbare a guvernelor, casta administrativă nu este atinsă de aceste schimbări, fiind singura lipsită de responsabilităţi, impersonală şi perpetua. Or, nu exista despotism mai copleşitor decât aceasta tripletă.

Impunerea neîncetată de legi şi reglementari restrictive, privind cele mai

elementare manifestări ale vieţii cotidiene, are drept rezultat inevitabil restrângerea progresivă a sferei în care cetăţenii se pot mişca liber. Victime ale iluziei ca prin înmulţirea legilor egalitatea şi libertatea sunt mai bine asigurate, popoarele acceptă în fiecare zi îngrădiri dintre cele mai apăsătoare. Obişnuiţi să suport un jug, oamenii vor începe să-l caute, pierzându-şi spontaneitatea şi energia. Nu mai sunt decât palide umbre, automate pasive, lipsite de voinţă, de rezistenţă şi de forţă.

Astfel, omul este obligat să caute în altă parte resorturile pe care nu le mai afla la sine. Datorită indiferenţei şi neputinţei crescânde a cetăţenilor, rolul guvernelor va fi şi mai mare. Acestea vor fi obligate să aibă spiritul de iniţiativa şi spiritul

întreprinzător pe care indivizii l-au pierdut. Ele trebuie să întreprindă totul, să dirijeze totul, să apere totul. Şi astfel statul devine un zeu atotputernic. Dar experienţa ne învaţă că puterea unor asemenea divinităţi nu a fost niciodată nici foarte durabilă, nici foarte mare.

La unele popoare, restrângerea progresivă a libertăţilor pare a fi mai degrabă rezultatul îmbătrânirii decât efectele unui regim anume, ea anunţând simptomele ce preced faze de decadenţă, de care nicio civilizaţie nu a scăpat până acum. Dacă judecăm după învăţămintele istoriei şi după prezenţa acestor simptome la diferite niveluri, multe dintre civilizaţiile moderne au ajuns în faza de extremă îmbătrânire dinaintea decadenţei.

În încheierea lucrării noastre, vom arăta în linii mari fazele acestei evoluţii. În zorii civilizaţiei, nu era decât o puzderie de oameni, de origini variate, uniţi doar de hazardul migraţiilor, invaziilor şi cuceririlor. Aceşti oameni cu rădăcini, cu limbi şi credinţe diferite nu aveau drept legătură comună decât legea unei căpetenii. În aglomerările lor se regăsesc, la cel mai înalt grad, trăsăturile psihologice ale maselor: coeziunea temporară, eroismul, slăbiciunile, impulsurile şi violentele. Nimic statornic. Aceştia sunt barbarii.

Dar timpul şi-a urmat lucrarea. Identitatea mediului, necesitatea unei vieţi în comun au acţionat încetul cu încetul. Aglomerările de entităţi diferite încep să fuzioneze şi se formează popoarele, adică

acele conglomerate posedând trăsături şi trăiri comune pe care ereditatea le că fixa progresiv. Doar când a existat ca popor, masa de oameni a putut să depăşească nivelul barbariei. Dar ieşirea totală din acest stadiu nu va fi împlinita complet decât atunci când, după îndelungi eforturi şi repetate lupte, popoarele au dobândit un ideal. Oricare ar fost natura acestuia – cultul Romei, puterea Atenei ori triumful lui Allah –, idealul înzestrează toţi indivizii unui popor în formare cu desăvârşita unitate de simţire şi gândire

Abia atunci se naşte o civilizaţie nouă, cu instituţiile, cu credinţele şi artele ei. Animat de visul său, un popor va dobândi treptat tot ceea ce îi conferă strălucire, forţa, măreţie.

Un popor se manifestă ca masa în anumite împrejurări, dar dincolo de caracterul mobil şi schimbător al maselor, se află acel substrat solid – spiritul unui popor – care limitează riguros oscilaţiile şi controlează hazardul.

Dar, după ce şi-a împlinit acţiunea creatoare, timpul îşi începe opera de distrugere, de care nu scapă nici oamenii, nici zeii. Ajunsă la un anumit nivel de putere şi de complexitate, civilizaţia încetează de a mai creşte, fiind condamnată la un declin rapid. Ceasul îmbătrânirii va suna curând.

Acest inevitabil ceas este întotdeauna anunţat prin slăbirea idealului care susţine spiritual unui popor. Pe măsură ce idealul se stinge, toate edificiile religioase, politice ori sociale inspirate de acest ideal încep să se

năruie.

Odată cu destrămarea treptată a idealului său, poporul pierde din ce în ce mai mult ceea ce îi asigură coeziunea, unitatea şi forţa. Egoismului colectiv al poporului îi ia locul o exacerbare a egoismului indivizilor, însoţit de slăbiciunea caracterului şi a aptitudinilor către acţiune. Ceea ce constituia un popor, o unitate, un bloc, sfârşeşte prin a deveni o aglomerare de indivizi lipsiţi de coeziune, care, o vreme, mai este menţinută prin tradiţii şi prin instituţii.

Atunci când interesele şi aspiraţiile îi despart, nemaiştiind să se guverneze, oamenii cer să fie conduşi până în cele mai neînsemnate acte, iar statul îşi exercită influenţa lui absorbanta. Prin pierderea

definitivă a idealului, poporul sfârşeşte prin a-şi pierde spiritul său. Nu mai este acum decât o puzderie de indivizi izolaţi şi redevine ceea ce a fost la început: o masă de oameni, care prezintă toate trăsăturile tranzitorii, fără consistenţă şi fără viitor. Civilizaţia nu mai are puncte de sprijin şi este în voia hazardului. Plebea devine stăpână şi barbaria se reinstaurează. Civilizaţia nu mai poate părea încă strălucitoare, căci şi-a păstrat faţada cizelată de un îndelungat trecut, dar, în realitate, nu mai este decât un edificiu scorojit pe care nu-l mai susţine nimic şi care, la cea dintâi furtună, se poate prăbuşi. Saltul de la barbarie la civilizaţie împlinind un vis, apoi declinul şi moartea când visul şi-a pierdut forţa – iată ciclul de viaţa al

unui popor.

NOTE

I. Şi nici cei mai subtili consilieri ai săi nu au înţeles mai bine aceste popoare. Talleyrand îi scria că „Spania îi întâmpină pe soldaţii voştri ca pe nişte eliberatori”. I-a primit ca pe nişte fiare sălbatice dezlănţuite! Un psiholog informat despre instinctele ereditare ale rasei ar fi putut cu uşurinţă să prevadă aceasta.

II. Puţinii autori care s-au ocupat cu studierea psihologiei maselor au cercetat-o, aşa cum precizăm mai înainte, doar din punct de vedere al criminalităţii. Neconsacrând acestui subiect decât un scurt capitol în lucrarea de faţă, semnalez

cititorului studiile domnului TARDE şi domnului SIGHELE intitulat *Masele criminale*. Acesta din urmă nu conţine opinii personale ale autorului, dar însumează relatarea unor fapte valoroase pentru psihologi. Concluziile mele în privinţa criminalităţii şi moralităţii maselor sunt, de altminteri, total contrare celor susţinute de cei doi autori citaţi. Unele consecinţe ale legilor care guvernează psihologia maselor sunt descrise în diferite lucrări ale mele, dintre care în primul rând în *psihologia socialismului*. De altfel, acestea pot fi utilizate pentru tratarea unor subiecte diferite. Dl A. Gevaert, directorul Conservatorului regal din Bruxelles, a făcut de curând o remarcabilă aplicaţie a legilor expuse de noi, calificate pe drept de el „arta

maselor”. „Cele două lucrări ale dumneavoastră, îmi scrie acest eminent profesor, mi-au oferit dezlegarea unei probleme până acum insolvabile pentru mine, şi anume, m-au făcut să înţeleg de ce o gloată devine sensibilă la muzică – de orice fel, veche sau nouă, indigenă sau străină – cu condiţia ca execuţia să fie excelentă şi dirijorul entuziast”. Dl Gevaert demonstrează admirabil de ce „o lucrare, rămasă neînţeleasă pentru bunii muzicieni care descifrează partitura în camera lor de studiu poate să fie întâmpinată cu emoţie de un auditoriu fără cultură muzicală”. Şi la fel de bine explica de ce asemenea impresii estetice rămân fără urmări.

în Cei care au asistat la asediul asupra

Parisului au avut nenumărate dovezi ale credulităţii maselor în situaţii cu totul neverosimile. O lumină care se aprindea la etajul unei case era considerată drept un semnal pentru atacatori. Fie şi numai câteva secunde de reflecţie ar fi fost de ajuns ca oamenii să-şi dea seama că era imposibil de zărit acea lumină de la o atât de mare distanţă.

iv *Eclair,* nr. 2 din 21 aprilie 1985

v Putem oare să ştim cum a decurs cu exactitate o bătălie? Mă îndoiesc: ştim cine au fost învingătorii şi cine învinşii, dar nimic altceva sigur. Ceea ce scrie dl d'Harcurt, participant la luptele de la Solferino se poate aplica oricărei bătălii.

„Generalii (pe baza zecilor de informaţii primite) transmit rapoarte oficiale, ofiţerii însărcinaţi cu transmiterea ordinelor modifica respectivele documente şi redactează proiectul definitiv” şeful de stat major îl contesta şi îl reface pe noi date. Este prezentat mareşalului. Acesta exclamă: „Vă înşelaţi amarnic” şi îl înlocuieşte cu o nouă redactare. Din raportul iniţial nu mai rămâne aproape nimic”. Relatarea domnului d’Harqurt este prezentată ca o dovadă a imposibilităţii de a stabili cu precizie adevărul despre evenimentele cele mai importante şi cel mai mult descrise.

vi Asta ne ajută să înţelegem de ce anumite piese sunt respinse de către directorii de teatre obţin succese

răsunătoare când sunt puse din întâmplare în scenă. Se cunoaşte, în acest sens, triumful obţinut cu piesa *Puor la couronne* (În numele coroanei), de M. Coppee, piesa refuzată timp de zece ani de toţi directorii marilor teatre, în ciuda numelui autorului ei. *La marraine de Charley*, montată pe cheltuiala unui agent de bursa după ce fusese în repetate rânduri refuzată în teatre, a înregistrat două sute de reprezentaţii în Franţa şi peste o mie în Anglia. Fără observaţiile de mai sus despre imposibilitatea directorilor de teatre de a se substitui mintal maselor, asemenea erori de apreciere, venite din partea unor indivizi competenţi şi foarte interesaţi de a nu comite asemenea greşeli grosolane, ar rămâne de neînţeles.

vii Istoric şi scriitor francez (1830 – 1889), autor al lucrării *Cetatea antic „*Ed. Meridiane”, 1984. (n.t.).

viii Mişcare politică (1885 – 1889) al cărei propovăduitor a fost generalul Boulanger, el a reuşit să strângă în jurul său diferiţi opozanţi ai regimului ix Iată o constatare nouă, fără de care, însă devenirea istorică ar rămâne de neînţeles, şi de aceea am consacrate mai multe capitole pentru demonstrarea ei în lucrarea mea *Legile psihologice şi evoluţia popoarelor.* Cititorul poate afla acolo că, în ciuda unor aparenţe înşelătoare, nici limbă, nici religia, nici artele, altfel spus, niciun element de civilizaţie, nu trece intact, fără

transformări, de la un popor la altul.

X. Raportul lui Fourcroy, chimist de prestigiu – 1775 – 1809 – a contribuit la organizarea învăţământului public – (n.t.), citat de Taine, este edificator în acesta privinţa: „Faptul că au loc slujbe duminică şi că oamenii se duc la biserică dovedeşte că masele de francezi doresc să se reîntoarcă la vechile obiceiuri şi nu e chip să rezistăm în faţa acestei înclinaţii naţionale (...). Marea masă a oamenilor are nevoie de religie, de cult, de preoţi. *A fost eroarea câtorva filosofi moderni, în care m-am lăsat eu însumi antrenat,* să creadă în posibilitatea unei instrucţii destul de răspândite încât să distrugă prejudecăţile religioase. Ele sunt, pentru marea

majoritate a nefericiţilor, un izvor de consolare (…). Trebuie deci să-i lăsăm poporului preoţii, altarele şi cultul lui”.

xi Ernest Lavisse (1842 – 1922), istoric francez, coordonatorul lucrării *Istoria Franţei*, redactată între 1900 ai 1912 (n.t.).

xii Lucru recunoscut până şi în Statele Unite de către republicanii avansaţi. Această opinie categorică se regăseşte, bunaoară, în ziarul american *Forum*, pe care îl citez după *review of reviews,* din decembrie 1894: „Niciodată nu trebuie să se uite – nici de către cei mai înverşunaţi duşmani ai aristocraţiei – ca Anglia este astăzi ţara cea mai democratică din lume, în care drepturile omului sunt cel mai bine

respectate şi unde indivizii se bucura de cea mai mare libertate”.

xiii Thomas Bahington Macaulay (1800 – 1859), istoric şi om politic englez, membru al Partidului Liberal (Whig), cu funcţii în administraţia colonială din India, ministru de Război, autorul *Istoriei Angliei* (5 volume, 1849). (n.t.).

xiv Dacă facem o apropiere între profundele disensiuni religioase şi politice care au separat diferitele părţi ale Franţei (ceea ce ţine în mod evident de rasă) şi tendinţele separatiste din timpul Revoluţiei, ce au reizbucnit către sfârşitul războiului franco-prusac, constatăm că diversele naţionalităţi care trăiesc e pământ francez

sunt încă departe de a fi fuzionat complet. Centralizarea impusă de Revoluţie şi crearea unor departamente artificiale menite să amestece vechile provincii au fost, fără îndoială, o întreprindere utilă. Dacă descentralizarea, despre care vorbesc astăzi spirite necugetate, ar putea fi înfăptuită, ar duce imediat la o violenţă discordie. A nu ţine seama de asta înseamnă a uita istoria noastră.

xv Vezi P*sihologia socialismului şi Psihologia educaţiei*

xvi Regate merovingiene, rivale, unificate în secolul al VI – le-a de Pepin de Herstal (n.t.).

XVII. De altfel, fenomenul nu este specific popoarelor latine, el se observă şi în China, tara condusă de asemenea de către o solidă ierarhie de mandarini, unde posturile se obţin tot prin concursuri cu o singură probă: „recitarea” imperturbabilă a manualelor voluminoase. Armata de oameni şcoliţi care nu au locuri de muncă constituie astăzi în China o adevărată calamitate naţională. La fel în India, unde, după ce englezii au deschis şcolile, nu pentru a nu educa în acelaşi mod ca în Anglia, ci doar pentru a-i instrui pe indigeni, s-a format o clasă specială de oameni cu carte, care, negăsind posturi, devin duşmani neîmpăcaţi ai puterii engleze. Dar, indiferent că ajung să ocupe sau nu funcţii la toţi aceşti oameni şcoliţi se observă o imensă scădere a

nivelului lor în plan moral, ca un prim efect al instrucţiei. Am insistat în amănunt asupra acestui aspect în cartea mea intitulată *Civilizaţiile Indiei*, lucru ce se regăseşte, de altfel, în scrierile tuturor celor care au vizitat uriaşă peninsulă.

XVIII Taine, *Le regime moderne* (regimul modern), vol. II, 1894 – Sunt aproape ultimele pagini scrise de Taine, în care apare admirabil rezumată îndelungată să experienţă. Educaţia este singurul nostru mijloc de a acţiona asupra spiritului unui popor şi este înfiorător de trist că aproape nimeni în Franţa nu mai reuşeşte să înţeleagă ce element redutabil de decadenţă a devenit învăţământul nostru actual. În loc să-i înalte pe tineri, el îi înjoseşte şi îi

corupe.

XIX Ludovic a îi le-a, prinţ de Conde (1621 – 1686). După ce a luat parte la tulburările Frondei, s-a aliat o vreme cu spaniolii. (n.t.).

XX În *Les lois psychologiques de l'evolution des peuples* (Legile psihologice ale evoluţiei popoarelor) am insistat pe larg asupra diferenţelor dintre idealul democratic latin şi idealul democratic anglo-saxon.

XXI În acest caz, opinia s-a conturat pe baza asociaţiei grosolane între lucruri deosebite, al cărei mecanism l-am prezentat mai sus. Deoarece garda noastră naţională de atunci era compusă din paşnici

negustoraşi ce habar nu aveau de disciplină, şi nu puteau fi luaţi în serios, tot ceea ce purta un nume asemănător trezea în imaginaţie aceleaşi imagini şi, prin urmare, era considerat la fel de inofensiv. Eroarea maselor a fost împărtăşită, aşa cum se întâmpla adesea cu opiniile cu caracter general, şi de către conducătorii lor. Într-un discurs pronunţat în 31 decembrie 1867 în Camera

Deputaţilor un politician nutrind convingeri similare cu ale mulţimilor, domnul Thiers, afirma că Prusia, pe lângă o armată activa aproape egală la număr cu a noastră, nu posedă decât o gardă naţională similară cu cea franceză şi, prin urmare, lipsită de importantă. Aserţiuni tot atât de exacte ca şi celebrele previziuni ale

aceluiaşi politician privind lipsa de viitor a căilor ferate.

XXII Pentru prima dată am remarcat arta de a impresiona gloatele şi neputinţa regulilor logicii asupra lor în timpul asediului asupra Parisului. Într-una din aceste zile am văzut cum este dus la Luvru, unde era guvernul, mareşalul V. de către o mulţime furioasă care susţinea că l-a văzut sustrăgând planul fortificaţiilor pentru a-l vinde prusacilor. Un membru al guvernului, G.P., orator renumit, a ieşit din clădire pentru a le vorbi oamenilor care cereau execuţia imediată a prizonierului lor. M-am aşteptat că oratorul să demonstreze absurditatea unei asemenea acuzaţii, arătând că mareşalul era chiar unul dintre

constructorii fortificaţiilor, al căror plan se vindea, de altfel, în orice librărie. Spre marea mea stupefacţie – eram foarte tânăr pe-atunci –, discursul a fost de cu totul altă natură: „Se va face dreptate! – a strigat oratorul înaintând către prizonier. Dreptate, fără nicio milă! Dar lăsaţi guvernul apărării Naţionale să ducă la capăt ancheta voastră! Până atunci, pe acuzat îl vom întemniţa”. Domolita imediat prin această satisfacţie aparenta, masa de oameni s-a împrăştiat şi numai după un sfert de ceas mareşalul a putut să se întoarcă acasă. El ar fi fost în mod sigur sugrumat dacă „avocatul” său ar fi adresat mulţimii înnebunite raţionamente logice pe care tinereţea mea mă făcea să le găsesc foarte convingătoare.

XXIII Ferdinand, viconte de Lesseps (1805 – 1894), a iniţiat străpungerea Canalului de Suez (1869) şi a Canalului Panamá (n.t.).

XXIV Vezi ultimele mele lucrări: *Psychologie politique* (Psihologie politică), *Les opinions et croyances* (Opiniile şi credinţele), R*evolution francaise* (Revoluţia franceză).

XXV Gustave Le Bon, *l'homme et les societes,* vol. II, pag. 116,1881.

XXVI Efectul titlurilor, panglicilor şi uniformelor asupra maselor se observă în toate ţările, chiar acolo unde sentimental independenţei personale este foarte

dezvoltat. În acest sens, reproduc dintr-o carte de însemnări de călătorie un pasaj despre prestigiul anumitor personaje în Anglia. „În diferite împrejurări, mi-am dat seama de euforia ciudată care-i cuprindea până şi pe cei mai rezonabili englezi când se întâlneau sau dar zăreau vreun pair al Angliei. Ei îl admira prin definiţie, iar o dată aflaţi în prezenţa lui îi acceptă orice cu încântare. La vederea lui roşesc de plăcere şi, dacă pair-ul le adresează vreun cuvânt, bucuria le înteţeşte îmbujorarea şi le aprinde neaşteptate scânteieri în priviri. S-ar zice că englezii au lordul în sânge, aşa cum au spaniolii dansul, germanii muzică şi francezii revoluţia. Cartea Pairilor are tiraj considerabil şi oriunde ai merge în Anglia o găseşti, asemenea Bibliei, la căpătâiul

fiecăruia.

XXVII Un ziar străin, N*eue Freie Presse,* din Viena, într-un articol dedicat destinului lui de Lesseps, a exprimat reflecţii judicioase din punct de vedere psihologic, fapt pentru care mă grăbesc să le reproduc în continuare: „După condamnarea lui Ferdinand de Lesseps, nu mai avem nicio îndreptăţire să ne mirăm de tristul sfârşit al lui Cristofor Columb. Dacă Ferdinand de Lesseps este un escroc, atunci orice nobilă închipuire este o crimă. Antichitatea ar fi pus pe fruntea lui o aureolă de glorie şi i-ar fi oferit să soarbă din cupă cu nectar în Olimp, căci el a schimbat faţa Pământului şi a înfăptuit lucrări care perfecţionează creaţia.

Condamnându-l pe Ferdinand de Lesseps, preşedintele

Curţii de Apel şi-a dobândit nemurirea, căci necontenit oamenii vor voi să ştie numele omului care a întinat secolul, punând straiele de ocnaş pe un bătrân a cărui viaţă a însemnat gloria contemporanilor lui. Şi să nu ni se vorbească de fermitatea justiţiei acolo unde domneşte ura birocratica împotriva întreprinderilor curajoase. Naţiunile au nevoie de astfel de oameni îndrăzneţi, încrezători în ei înşişi, care învinq toate obstacolele fără a se cruţa. Geniul nu cunoaşte prudenţă: cu prudenţă nu s-ar lărgi niciodată sfera activităţii omeneşti... Ferdinand de Lesseps a cunoscut beţia triumfului şi amărăciunea decepţiilor: Suez

şi Panamá. Inima se revoltă aici împotriva moralei succesului. Când Lesseps a reuşit să unească două mari, principii şi naţiunile le-au adus omagiul lor: azi când a fost zdrobit de stâncile Cordilierei, nu mai e decât un escroc vulgar. Se întrezăreşte aici un război al claselor sociale, o nemulţumire a birocraţilor şi funcţionarilor care se răzbuna, cu Codul Penal în mână, pe cei ce-au vrut să se înalţe deasupra lor... Legislatorii moderni sunt în încurcătură în faţa unor asemenea ţâşniri ale geniului omenesc, opinia publică nu mai înţelege nimic, iar unui avocat general nu-i vine deloc greu să dovedească faptul că Stanley este un asasin, iar Lesseps un escroc”.

XXVIII Când spun *barbarei,* mă refer la

înţelesul filosofic. Practic, ele au fondat o civilizaţie complet nouă şi timp de secole i-au lăsat omului porţi deschise către un miraculos paradis de vis şi de speranţă fără egal.

xXIX Moloch (Malek în ebraică) – pretinsă divinitate canaeeana căreia i-au fost aduse drept ofrandă fiinţe omeneşti (n.t.).

XXX Detalii asupra diverselor tipuri de mase am prezentat în ultimele mele lucraţi: *La psychologie politique* (Psihologia politică). *Les opinions et les croyances* (Opiniile şi credinţele), *Psychologie des revolutions* (Psihologia revoluţiilor).

XXXI Magistratura este singurul sector al administraţiei ale cărui acte nu sunt controlate de nimeni. Toate revoluţiile democratice din Franţa n-au reuşit să cucerească dreptul de *habeas corpus* de care Anglia este atât de mândră. I-am alungat pe tirani, dar în fiecare oraş magistratul dispune onoarea şi de libertatea cetăţenilor.

XXXII Comitetele, indiferent de denumirea lor: cluburi, sindicate etc. Constituie unul dintre redutabilele pericole generate de puterea maselor. Ele sunt forma cea mai impersonală şi, prin urmare, cea mai opresiva a tiraniei. Cei care sunt în fruntea comitetelor şi le conduc putând să vorbească şi să acţioneze în numele unei

colectivităţi, sunt descătuşaţi de povara responsabilităţii şi îşi pot permite orice. Nici cel mai sângeros tiran n-ar fi îndrăznit vreodată să viseze măcar la măsurile dure ordonate de comitetele revoluţionare. Cât a putut să vorbească în numele lor Robespierre a fost stăpânul absolut. În ziua când, cu amorul propriu rănit, îngrozitorul dictator s-a despărţit de ele, a început ruina sa. Domnia maselor este domnia comitetelor şi, deci, a celor aflaţi în fruntea lor. Despotism mai dur nu există.

XXXIII Fără îndoială, asemenea opinii anterior făcute, devenite ireductibile din necesităţi electorale, explica următoarea reflecţie a unui bătrân parlamentar englez: „De cincizeci de ani de când sunt la

Westminster, am ascultat mii de discursuri: puţine m-au făcut să-mi schimb părerile, dar niciunul nu mi-a deturnat votul.